

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRIGI

**TÜRKMENISTANYŇ DAŞARY IŞLER
MINISTRIGINIŇ
HALKARA GATNAŞYKLARY INSTITUTY**

A. Osmanowa

ŽURNALISTIKANYŇ ETIKASY

Ýokary okuw mekdepleriniň žurnalistika hünärinde
okaýan talyplar üçin okuw gollanmasy

Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi

Aşgabat — 2010

Aýnabat Osmanowa Žurnalistikanyň etikasy.
Ýokary okuw mekdepleriniň žurnalistika hünärinde
okaýan talyplar üçin okuw kitaby. – Aşgabat, 2010.

TÄZE GALKYNYŞ ZAMANASYNYŇ ŽURNALISTIKASY

we onuň wekilleriniň öňünde duran gaýragoýulmasyz
wezipeler

1. Giriş
2. Žurnalistika žemgyýetiň ruhy aýnasydyr
3. Täze Galkynyşyň ösüşleri žurnalistiň hünär
ahlagynyň kämillik çelgisidir
4. Žurnalistiň makalasynda onuň öz ahlak keşbi
görünýär
5. Halypa-şagirtlik däbi ahlak mekdebidir
6. Netije

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2008-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda medeniýet ulgamynyň, metbugatyň, telewideniýäniň we radionyň ýolbaşçylary bilen geçiren maslahaty hem-de 2010-njy ýylyň 24-nji fewralynda medeniýet we döredijilik intelligensiýasy bilen geçiren taryhy duşuşygy, aç-açan söhbetdeşligi türkmen žurnalistikasynyň wekillerini täze Galkynyş hem-de düýpli özgertmeler zamanasynda öz işine jogapkärçilik we tankydy nukdaýnazaryndan garamaga täzedan borçlandyrdy hem-de milli žurnalistikanyň wekillerini ýol berilýän säwlikler, bärden gaýtmalar, professional borja mynasyp derejede hötde gelmek barada ymykly oýlandyrdy. Bu maslahatyň hem-de duşuşygyň jemleri barada oýlanyp, biz olaryň borç we hukuk düşüňjelerine esaslanandygyny aýtmalydyrys. Mälim bolşy ýaly, borç bolmadyk ýerde hukuk bolmaýar. Bu düşüňjeler biri-biri bilen berk baglanyşyklydyr. Döwlet öz raýatlaryna konstitusion hukuklary we azatlyklary

üpjün edende, ol olardan jemgyýete mynasyp hyzmat etmegi we öz borçlaryny ak ýürekden ýerine ýetirmeklerini talap etmäge haklydyr. Şonuň üçinem Türkmenistanyň Prezidenti «Döwlet adam üçindir!» diýen şygaryň «Adam döwlet üçindir!» mdiýen şygar bilen berk baglanyşykly bolmalydygynyň kanunalaýykdygyny öwran-öwran nygtaýar. Her bir raýat öz-özünden «Döwletimiziň pugtalanmagy we pajarlap ösmegi üçin men näme edip bilerin?» diýip soramalydyr. Bu ýerde gürrüň her bir adamyň jemgyýetiň eşretli gününüň hatyrasyna yhlasly zähmet çekmelidigi barada barýar. Sünki ýurduň baýlygynyň artmagy we adamlaryň durmuşynyň gowulanmagy ähli halkyň we her bir adamyň yhlasly tagallalaryna baglydyr.

Şeýlelikde, bu şygarlar bir-biriniň üstüni ýetirmek bilen, ähli türkmenistanlylaryň ideýa-syýasy taýdan jebisleşmeklerine ýardam edýär, olaryň türkmen halkynyň Altyn asyrynda maddy we ýokary ahlak durmuşynyň abadan bolmagynyň özboluşly maksatnamasyna öwrülýär. Şeýle bolansoň, bu zatlaryň milletiň ruhy «iýmitini» taýýarlaýan döredijilik işgärleriniň, şol sanda žurnalistleriň hünär ahlakyna gönüden göni dahyllydygyny ýene-de bir gezek nygtamak artykmaç bolmasa gerek. Şeýle bolansoň, bizem hormatly Prezidentimiziň geçiren medeniýet ulgamynyň, metbugatyň telewideniýäniň we radionyň işine gönüden göni dahylly maslahatydyr duşuşygyndan gelip çykýan wezipeleri barada giňişleýin durup geçmek isleýäris. Bular barada söz açmagyň ýene-de bir zerurlygy döwrüň žurnalistikasy heniz döwlet Baştutanymyzyň döredijilik

ulgamynyň önünde goýan wezipelerini berjaý etmegiň hem-de döredijilik babatda kämilligiň zerur bolan belentliklerini eýelemegiň doly hötdesinden gelip bilmeýändigi bilen baglanyşyklydyr. Şu ýerde hormatly Prezidentimiziň «Taýýarlanylýan teleradiogepleşikleriň, gazetlerde we žurnallarda çap edilýän habarlaryň, makalalaryň, reportažlaryň ählisi diýen ýaly örän ýüzleý. Olar ýaramaz hilli taýýarlanylýar» diýen sözlerini ýatlamalydyrys.

Biz örän ajaýyp, bagtyýar döwürde ýaşaýarys. Bu zamananyň eşretleri öz gözbaşyny Türkmenistanyň Garaşsyz döwlet hökmünde ykrar edilen döwründen alyp gaýdýar. Halkyň dilindäki «Garaşsyzlyk — bagtymyzyň gözbaşy!» diýlen sözüň manysy-da şony aňladýar. Ol milletiň özbaşdaklygynyň, milli baýlyklaryna we ähli babatdaky erkinligine eýe bolmagynyň şaýollaryny açdy. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow Garaşsyzlygyň ilkinji gadamlaryny geçen döwletimiziň berkarar bolmak döwrüne badalga berdi hem-de ony ösüşiň beýik derejelerine götermek üçin täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasyny yglan etdi. Bu täze eýýam ähli türkmenistanlylardan durmuşyň ähli ugurlarynda çuň we giň özgertmeleri durmuşa geçirmegi talap edýär. Şol işleri amala aşyrmak üçin hormatly Prezidentimiziň nygtaýşy ýaly, «döwrüň ruhuna gabat gelýän, täze ýörelgelere esaslanýan döwlet ideologiýasy gerek». Şunuň bilen baglylykda, häzirki döwürde köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň işini täzeçe guramagyň wagty hem ýetip geldi. Munuň üçin bolsa, önde duran wezipelere çuň düşüňýän, dünýä tejribesinden habarly, türkmeniň milli-

ahlak aýratynlyklaryna gowy düşüňän, täzeçe pikirlenýän ideologiýa işgärleri gerek. Žurnalistleriň ilkinji nobatda şol düzüme degişlidigini turuwbaşdan bellemelidiris.

Döwlet Baştutanymyzyň pähim-paýhasy, öňdengörüjiligi, parasatly içeri we daaşyr syýasaty bilen türkmen jemgyýetiniň ähli ugurlaryny galkyndyrmagyň, döwrebaplaşdyrmagyň ähliahalk tarapyndan makullanan we goldanan beýik maksatnamasy durmuşa geçirilip başlandy. Örän gysga döwürde asyrlara barabar işler amala aşyryldy. Ýurdumyzyň ykdysady kuwwaty barha artýar. Halkymyzyň ýaşayyş-durmuş derejesi yzygiderli ýokarlanýar, döwletimiziň halkara abraýy arşa göterilýär, adamlaryň aňynda, ruhy durmuşynda uly özgerişlikler bolup geçýär. Elbetde, ykdysadyýetde, ylym-bilim ulgamynda, medeniýetde gazanylanlary birin-birin sanap geçmek mümkin däl. Şonuň üçin diňe käbir maglumaitlara salgylanmagyň özi-de muňa aýdyň göz ýetirmäge mümkinçilik berýär. Geçen üç ýyldan gowrak wagtyň içinde ýurdumyzyň obalaryny, etrap merkezlerini, şäherlerini ösdürmek üçin ummasyz maýa serişdeleri sarp edildi. Diňe 2009-njy ýylda, ýurdumyzyň öz maliýeleşdiriş serişdeleriniň hasabyna umumy bahasy 6,5 milliard manat bolan önümçilik we medeni-durmuş maksatly desgalar guruldy, şeýle gurluşyklaryň ýüzlerçesi häzirki döwürde-de batly depgin bilen dowam etdirilýär.

Hormatly Prezidentimiziň halkyň aňyny özgertmek, ruhy durmuşyny baýlaşdyrmak boýunça amala aşyran işlerini hem sanap tükeder ýaly däl. Täze Galkynys zamanasynda halkyň ruhy isleglerini kanagatlandyrmak ugrunda işleýän we bu zähmete ukyp-zehinlerini siňdirýän

medeniýet we sungat işgärlerine, döredijilik intelligensiýasynyň wekillerine ilhalar eserleri döretmek üçin ähli şerteler we mümkinçilikler döredilmek bilen, kaşan teatrlar, muzeýler, medeniýet merkezleri, kinokonsert zallary, kitaphanalar... gurulýar. Ýurdumyzda amala aşyrylýan bu giň gerimli özgertmeleriň halkyň çuňňur söýgüsine mynasyp bolan döwlet Baştutanymyz Gurbanguly Berdimuhamedowyň pähim-paýhasynyň netijesinde hasyl bolýandygy milli žurnalistikanyň şu günki wekilleri üçin ugur alyş nokadydyr.

Döredijilik işgärleri bilen geçirilen maslahatda hormatly Prezidentimiz medeniýetiň, edebiýatyň, sungatyň ähli ugurlaryny ösdürmek, döredilýän eserleriň mazmun hem-de ideýa-çeperçilik taýdan ýokary derejede bolmagy, täze nesli kemala getirmäge ýardam etmek barada giňişleýin gürrüňi etdi. Şonda her bir hünärmeniň professionallyk derejesiniň, bilermenlik we adamkärçilik ahlakynyň ýokary bolmalydygy barada adalatly sargytlaryny aýdan hormatly Prezidentimiz şeýle diýdi: «Gazet-žurnallarymyzda, teleradioýaýlymlarda işleýän žurnalistleriň arasynda täze bir eýýamyň gelenini entek duýman ýörenleri hem bar. Munuň esasy sebäbi redaktolrlaryň öz döredijilik işgärleriniň her biri bilen aýry-aýrylykda işlemegi başarmaýanlygyndadyr. Döwrüň we jemgyýetiň köpçülikleýin habar beriş serişdelerinden hem-de özlerinden edilýän talapdan redaktorlaryň bihabardygy aýratyn gynandyrýar». Bu jümleleriň esasynda žurnalistleriň döwrebap eserleri döretmek, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň işinini düýpgöter gowulandyrmak ugrundaky işe bar yhlas-başarnygy bilen

çemeleşmelidiginiň wezipesi örboýuna galýar. Hakyky professionalýň döreden eserleri halkyň aňyna, düşünjesine täsir etmelidir. Emma döwletiň bu ugurda ummasyz köp harajatlar edýändigine garamazdan, häzirikçe, halkyň çuňňur söýgüsine mynasyp bolýan, durmuşy giň aýdyňlygy bilen açyp görkezýän, döwrebap eserler yzly-yzyna döräberenok. Munuň özi edebiýatda-da, teatr, şekillenldiriş, kino sungatlaryna-da degişlidir. Şoňa görä-de, hormatly Prezidentimiz bu ugurdaky yzagalaklygyň sebäplerini anyklamak üçin maslahata gatnaşanlary aç-açan gürründeşlige çagyrdy.

Döredijilik intelligensiýasynyň beýleki wekilleri ýaly, žurnalistler hem hormatly Prezidentimiz bilen bolan duşuşykda öz işinde kemter gaýdylýan ýerlere göz ýetirdiler. Döwlet Baştutanymyzyň adalatly belleýşi ýaly, žurnalistika entek ýurdumyzda amala aşyrylýan beýik işleri talabalaýyk täsirli hem-de ýokary derejede beýan edip bilenok. Ýogsam, döwletimiz bu ulgamyň wekillerine has netijeli işlemek üçin ähli zerur bolan şertleri döredýär. Gazet-žurnallaryň redaksiýalaryna döwrebap edara jaýlary guruldy, olaryň maddy-tehniki üpjünçiligi gowulanýar. Döwürleýin neşirleri ýokary hilli çap etmek üçin täze, döwrebap enjamlar satyn alynýar. Şu aladalaryň jogaby hökmünde döwür milli žurnalistikanyň wekillerinden has ýokary professionallygy, giň dünýägaraýşy, işe täzeçe çemeleşmegi hem-de öz hünärmenlik başarnygynyň, ahlak kämilliginiň üstünde yzygiderli işlemegi talap edýär. Indi döwürleýin habar beriş serişdeleriniň sahypalarynda wakalary, beýik özgerişleri ýönekeý hem-de ýüzleý beýan etmek, üstünlikleri diňe habar berip oňmak ýeterlik däl.

Žurnalistler wakalaryň, täzelikleriň buýsançly ruhuny duýmagy, olardan ylhamlanmagy hemmelerden öňürti başarmaly. Olar amala aşyrylýan özgertmeleriň düýp mazmunyny halkyň aňyna çuňlugy bilen ýetirmeli, olarda ählumumy ruhy ýokary göterilişi, ata Watana bolan buýsanç duýgularyny döretmeli.

Türkmengistanyň çar künjeginde amala aşyrylýan özgertmeleri, gazanylýan üstünlikleri giňden wagyz etmek, olar barada giň dünýä jemgyýetçiligine habar bermek hem şu günki günde ýurdumyzda kemala gelýän halkara žurnalistikanyň önünde durýan möhüm wezipeleriň biridir. Bu barada hormatly Prezidentimiziň türkmen žurnalistlerine giň mümkinçilikleri döredýändigini aýtmak gerek. Milli Liderimiz türkmen žurnalistikasynyň wekillerinde daşary ýurt kärdeşleriniňkiden kem bolmadyk professionallygyň, hünär ahlakynyň, giň düşüneliligiň kemala gelmegini goldap, özi daşary ýurt saparlaryna giden mahalynda milli žurnalistikanyň wekillerini ýany bilen alyp gidýär we olar üçin daşary ýurt tejribesini öwrenmek, halkara hyzmatdaşlygyny giňeltmek üçin şertler döredýär. Žurnalistler daşary ýurt saparlarynda bolan mahalynda ol ýerde toplanylan tejribäni öwrenmek bilen bir hatarda, Garaşsyz, baky Bitarap Türemenistanyň şu günü, onuň döwlet syýasatynyň ileri tutulýan ugurlar, türkmen halkynyň durmuşynda ýetilen üstünlikler barada, onuň medeniýeti we döredijilik hakynda gürrüň berýärler. Emma munuň özi ýeterlik däl. Döwlet Baştutanymyzyň galamgärleriň önünde goýýan wezipesi şundan ybarat:

«Beýik Galkynyş eýýamynda gazetde-de, žurnalda-da, neşirýatda-da, telewideniýede-de, radioda-da çuň özgerişligi amala aşyrmaly. Eger ideologiýa jogap berýän öz ulgamyňyzda bu işi amala aşyryp bilmeýän bolsaňyz, onda siz döwrebap täzelikleri halkyň aňyna nädip ýetirjek?! Bu işleri durmuşa geçirmegiň ýeke-täk ýoly bar. Munuň üçin her kim döwrüň edýän talabyndan ugur alyp, öz işini şoňa laýyk guramagy başarmalydyr».

Hormatly Proýezidentimiziň tagallasy bilen ýurdumyzda žurnalistleriň täze neslini kemala getirmek barada uly alada edilýär. Türkmenistanyň Daşary İşler ministrliginiň Halkara gatnaşyklary institutynda halkara žurnalistikasy bölümi açylyp, onda geljegine umyt bildirilýän zehinli ýaşlaryň bilim-ylym, hünär öwrenip başlamagy munuň aýdyň kepidir. Olardan mähriban ýurdumyzda durmuşa geçirilýän özgertmeleriň ýolunda we halkara gatnaşyklarda uly abraýa eýe bolan Türkmenistan döwletimiz bilen dünýä jemgyýetçiligini tanyşdyrmak babatda mynasyp işleri ýerine ýetirerler diýlip tama edilýär.

Hormatly Prezidentimiz döredijilik işgärlerinden, şol sanda žurnalistlerden Türkmenistan barada, onuň adamlarynyň iş-aladalary, amala aşyran progressiw reformalary, ruhy-ahlak ösüşleri barada ýokary derejedäki eserleriň döredilmegini talap edýär. Gazet-žurnallaryň, telewideniýäniň, radionyň, internet ulgamynyň üsti bilen bu ösüş-özgerişler barada habar berilmegini möhüm wezipeleriň biri hökmünde öňe sürýär. Şu ýerde döwlet Baştutanymyzyň raýatlaryň milli ahlagynyň häzirki zaman ösüşleri bilen sazlaşdyrylýandygy baradaky aýdanlaryny

ýatlap geçmek ýerliklidir: «Biziň soňky döwürde kabul eden meýilnamalarymyz, çözgütlerimiz we durmuşa geçirýän işlerimiz türkmen halkyny Ýer ýüzünde ösen milletiň derejesine götermekden ybarat bolup durýar. Biz sarp ediji halky däl-de, guruji, dörediji, oýlap tapyjy, ösen aň-düşünjeli, intellektual milleti kemala getirmek ýoly bilen öňe barýarys».

Bu çuňňur manyly sözler, ilkinji nobatda, žurnalistlik kesbini saýlan hünärmenlere degişlidir, sebäbi olar döwür bilen aýakdaş işlemek üçin döwrüň wakalarynyň mazmunyny hemmelerden öň duýmaly, döwrüň emele getiren ruhy ahwalynyň ýagdaýyny hemmelerden öň kabul etmeli. Gysgaça aýdylanda, jemgyýeti terbiýelemegiň «ýüküni egne alan» kesbiň wekilleriniň, ilkinji nobatda, özleri terbiýeli bolmaly.

Döwlet Baştutanymyzyň duşuşykda gazet-žurnallarda žanrlaryň köpdürli bolmagy, çap edilýän habarlaryň, makalalaryň, çeper publisistik eserleriň täsirliligi, ýokary çeperçiligi, diliniň baýlygy barada aýdanlaryny milli žurnalistikanyň wekilleri öz işlerinde möhüm gollanma hökmünde kabul edýärler. Türkmen milli metbugatynda dürli döwürlerde publisistika hemişe söweşjeň žanr bolup, möhüm orun eýeläpdi. Türkmen döwletiniň häzirki hemmetaraplaýyn galkynýan, özgerýän döwründe döwlet syýasatyny wagyz etmekde, adamlary täze ýeňişlere, üstünliklere ruhlandyrmakda, olaryň ýüreklerine we kalplaryna täsir etmekde, ýaş nesilde ata Watana, halkymyzyň ruhy-medeni gymmatlyklaryna söýgini we watançylyk duýgulary siňdirmekde publisistika žanrynyň ähmiýeti has-da artýar. Täze milli Galkynyş zamanasynda

bu žanryň mümkinçiliklerinden ýeterlik derejede peýdalanylmaýandygyny bellemek gerek. Munuň esasy sebäbi bu žanr diňe bir wakalary beýan etmegi däl-de, eýsem hünärmeniň professionallygyny, onuň düşünje we dil baýlygyny, pikirilenmesiniň, göz önüne getirmesiniň, şeýle hem maglumatlary seljermesiniň sagdynlygy bilen köp derejede baglydyr. Esasan hem, bu çeper publisistika barada aýdylanda şeýledir. Şonuň üçinem, döwrüň hem-de döwüň başynda duran döwlet Baştutanymyzyň ulgamyň wekillerinden edýän talaby hünärmeniň ahlak kämilligi bilen gönüden göni baglanyşyklydyr we olary öz ruhy-ahlak ahwalynyň ösüşleri ugrunda yzygiderli aladalanmaga borçlandyrýar. Žurnalist üçin bu borjuň mukaddeslik derejesi bardyr.

Hormatly Prezidentimiz döredijilik intelligensiýasy bilen geçiren duşuşygynda halypaçylyk hereketini ösdürmek barada hem aýratyn nygtady. Şägirt-halypaçylyk mekdebi her döwürde, her ugurda bolupdyr we ol halkymyzyň, belli bir derejede, milli ahlak mekdebiniň wezipesini ýerine ýetiripdir. Halypaçylyk her bir döredijilik toparynda hereket etmeli. Ol nesilleriň we döwürleriň aýrylmaz arabaglanyşygynyň möhüm şertidir. Halypalaryň şägirtlerine ak pata bermegi uly mertebedir. Olaryň öz ynam bildiren şägirtlerine ak pata bermegi ýaş kärdeşini hünäriniň kämil derejesine ýetmäge ýolladygydyr. Öz gezeginde, şägirt hem diňe bir iş tejribesinde däl, eýsem ýüzlenýän iş usullarynda, ahlak ýörelgelerinde, adamlar bilen aragatnaşygynda we jemgyýetdäki mertebeli ornuny gorap saklamakda halypasynyň sargytlaryndan, sapaklaryndan we

göreldesinden ugur alýar. Şu jähetdenem, halypa-şägirtlik mekdebiniň hünär ahlagynyň iş ýörelgesine öwrülmeginde aýratyn orny bardyr.

Hormatly Prezidentimiziň döredijilik intelligensiýasynyň wekilleri bilen bolan duşuşygy onuň medeniýete, sungata neneňsi sarpa goýýandygynyň, halkyň «ruhy höregini» döredýän işgärleriň zähmetine nähili uly baha berýändiginiň ýene bir subutnamasy boldy. 2008-nji ýylda bolan şeýle duşuşykda Milli Liderimiz «Döwlet adam üçindir!» diýen şygary öňe sürüpdü. Ondan bäri kän özgerişler bolup geçdi. Ýurtda ýaýbaňlanýan oňyn reformalar, döwletiň ösüşiniň täze gözýetimleri žurnalistleriň önünde has täze wezipeleri goýdy. Beýik eýýam bilen ayakdaş gidip, jemgyýetiň öňe sürýän wezipelerine öz wagtynda seslenmegi, bedew bady bilen ösýän täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanamyz talap edýär. Hormatly Prezidentimiz türkmen jemgyýetiniň ösüşiniň häzirki döwründe ýurdumyzyň döredijilik intelligensiýasynyň önünde durýan wajyp wezipeleri şeýleräk kesgitledi. Şolara jogap edip, döwrüň belent wezipelerine, kanunalaýyklyklaryna, halkyň artýan ruhy isleglerine, talaplaryna laýyk gelýän eserlerini döretmek döwüň žurnalistikasynyň baş wezipesidir. Çünki žurnalistikanyň ýok ýa-da asgyn işleýän ýerinde halk bilen döwleti üznä bolýar. Çünki biziň saýlan kesbimiz bolan žurnalistika döwlet bilen halkyň arasyndaky synmaz köprüdir.

ETIKA WE MILLI AHLAK

«Etika bu ynsana päk ahlakly (we bagtly) bolmagy öwredýän özboluşly hakyky ylymdyr». Aristotel

1. Etika we ahlak: umumylyklar we tapawutlar.
2. Türkmeniň milli ahlak mirasy deňsiz-taýsyz baýlykdyr.

3. Etikanyň kategoriýalary barada.

4. Hünär etikasyna giriş.

5. Hünär ahlagynyň normalary barada düşünje.

Biziň pikirimizçe, biziň dersimize, ýagny žurnalistiň professional etikasy dersine girişmekden öňinçä, etika adalgasynyň manysyny aýdyňlaşdyrmagymyz gerek. Aslynda, etika sözi «ýethos» (etos) diýen gadymy grek sözünden gelip çykmak bilen, ilkibaşky manysyna görä, bilelikde ýaşalýan ýeri, öýi, ynsan tünegini, ýyrtýjylaryň kürenini, guş höwürtesini we ş.m. aňladypdyr. Soňlugyça, ol haýsydyr bir anyk ýagdaýyň, däp-dessuryň, ahlagyň, häsiýetiň içki tebigatyny aňlatmak manysyna eýe bolupdyr, hatda Geraklitiň bir parçasynda ynsanyň etosy hudaýlyk derejesi diýilýär. Söz manysynyň bu özgermesi öwrenmäge degişlidir: ol tutuş adamzat aragatnaşygynyň ynsan häsiýeti bilen baglanyşyklydygyny aňladýar. Aristotel «etos» sözünüň häsiýeti aňlatmak manysyndan ugur almak bilen, aýratyn synply ynsan häsiýetlerini aňlatmak üçin «etikaly» diýen sypaty döredip, olary etiki päklik diýip atlandyrýar. Etiki päklik ynsan häsiýetiniň, temperamentiniň düzüm aýratynlygy bolup, ony ruhy aýratynlyk diýip hem atlandyrýarlar.

«Etika» we «ahlak» diýlen adalgalar aňladýan manylary boýunça bir-birine örän ýakyndyrlar. Biz

«etika» diýen sözün grek dilinden gelip çykandygy, onuň manysy we etikanyň taryhy barada geçen sapaklarymyzda has yzygiderli durup geçdik. Şu jähetden, bu sözün türkmen dilindäki «ahlak» diýen söz bilen ýakynlygy barada-da aýratyn çintgemegiň hajaty ýok diýip pikir edýäris. Her bir manydaş sözde, hatda gönüden göni sinonimler hasaplanýan sözlerde-de, degişlilikde, özboluşly many röwüşi bolýar. Şol aýratynlygyň özi sözlemde aňladylýan many üşüğine görä, manydaş sözleriň gerekli bolan diňe biriniň ulanylmagyny talap edýär. Bu ýagdaý ýokarda gürrüňi edilýän adalgalaryň, köp babatda tapawutlydygyny aňladýar. Şol bir wagtyň özünde, birnäçe ýagdaýlarda «etika» we «ahlak» sözlerini bir-biri bilen säginmezden çalşyp ulanmak hem mümkindir. Şol ýakynlygy we aratapawudy nazara almak bilen, şuny aýtmak bolar: «Ahlak», «moral» diýlende, adamyň özüni alyp barşynyň normalary, düzgünleri, gymmatlyklary göz önünde tutulýan bolsa, «etika» adalgasy şol kadalar bilen birlikde olar hakdaky ylmy hem öz içine alýar (mes: hünär etikasy, žurnalistiň etikasy, umumadamzat etikasy we ş.m.)

ETIKA ahlak baradaky ylym bolmak bilen, onuň many gerimi giňdir. Hut şonuň üçinem, ylmy we jemgyýetçilik edebiýatda «etika» adalgasyna dürlüçe düşündiriş, hürli hili seljerme berilýär. Şolaryň arasynda «Etika durmuşyň ýazylmadyk kanunlaryna gulluk etmektir» diýilýän kesgitleme-de bar, «Etika ahlak esaslary hakdaky ylymdyr» diýilýän düşündiriş hem bar. Birnäçeler ony «Dogry ýaşamagyň sowallarynyň jogaby» saýsa, käbirleri etikany «dogry gylyk-häsiýetleri

nädogrudan seljermegiň ylmy» hasaplaýar. Etikany aşakdaky ýaly düşündirýänler hem bar:

— Etika adamyň daşdan gözegçiliksiz haldaky özüni alyp baryş ýagdaýydyr.

— Etika ahlak hakdaky ylymdyr hem-de bize islendik ýagdaýy seljermegi we dogry hereket etmegi öwredýändir.

— Etikanyň wezipesi adama kişi göwnüni görmegiň (altruizmiň) gedemlikden (egoizmden) artykmaçdygyny düşündirmekdir.

— Etika zamananyň we sosial gurşawyň ýörgünli ahlak kadalarynyň we düzgünleriniň sazlaşygydyr.

— Etika «rehim» we «wehim», «ýagşylyk» we «ýamanlyk» diýlen meseleleri üns merkezine alýan, ahlak kadalary baradaky pelsepewi ylymdyr.

— Etika durmuşda duş gelýän her ýagdaýyň taýýar çözügüni berenok-da, umuman, ugur görkezýär.

Bu sanawyň hataryny ýene-de uzaltmak bolar. Ýöne şularyň özi-de etika hakdaky umumy düşüňjani bir ýere «çugdamlamaga» esas berýär. Şunlukda, häzirki zaman etikasy adamyň we jemgyýetiň ýaşaýşa ukyplylygynyň baş ugurlarynyň birini kesgitleýän pelsepewi ylymdyr. Ahlak bolsa, adamyň öňündäki meýletin ýerine ýetirilmeli düzgünlerdir. Türkmen halkynyň ýaşaýyş durmuş ýörelgelerinde milli ahlak kadalarynyň orny örän belentdir. Nesilden nesle, arkalardan neberä, atadan oğla, eneden gyza geçip, asyrlarboýy dowam edip gelýän milli ahlak kadalarymyzda ýokary kämillik we berk ylmy esas bar. Olary halkymyzyň ýaşaýyş durmuş dowamatynda-da, milli mirasymyzyň baý gaznasynyň «Kowusnama», «Gorkut ata», «Wagzy-Azat», «Görogly» ýaly manylar

gory saldamly ençeme eserlerde-de görýäris. Olar edebi-
çeper ýa-da jemgyýetçilik eserleri bolman, eýsem, çuň
mazmunly ylmy ýazgylary, milli ahlak medeniýetimiziň
beýikligini özünde jemleýän baýlyklardyr. Ahlak
medeniýeti bolsa, öz gezeginde, adamzat gatnaşyklarynyň
hereketlendiriji güýjüdür. Olary çuňňur öwrenmezden,
etika ylmynyň jümmüşine düýpli aralaşmak çetindir.
Çünki şol baý mirasyň süňňüne parasatly danalarymyzyň,
pähim-paýhasly ata-babalarymyzyň ýaşayşa, il-ýurt
abatlygyna bolan ahlaky garaýyşlary siňip, milli etikanyň
nazaryýetini kemala getiripdir.

Etikanyň nazaryýeti ahlagyň gelip çykyşyny,
esalaryny, jemgyýetdäki roluny we ornuny öwredýär.
Ahlaky düşüňjeler we ahlaky edep, olaryň
arabaglanyşygynyň häsiýeti, şeýle hem ahlaky
aragatnaşyklaryň düzümi (strukturasy) hem tutuşlygyna
etikanyň meseleleridir. Mundan başga-da, etikanyň
nazaryýeti ahlak gymmatlyklarynyň esalarynyň
(ýagşylyk, ýamanlyk, eşret, zyýan, durmuşyň manysy,
bagt we ş.m.) mazmunyny açyp görkezýär. Ol päk
ahlaklylygyň düzgünleridir ölçegini hem aýdyňlaşdyrýar,
ahlak gymmatlyklarynyň kategoriýalaryny kesgitleýär.
Etika hem-de hünär etikasy baradaky düşüňjelere
aralaşmak üçin şol kategoriýalaryň esasylaryny seljermek
ýerlikli bolsa gerek.

ÝAGŞYLYK etikanyň esasy kategoriýalarynyň biri
bolmak bilen, mazmuny boýunça oňyn mana eýe bolan,
päk ahlaklylygyň talaplaryna uýgun gelýän, ýagşyny
ýamandan tapawutlandyrýan we şere garşylykly
kategoriýadyr.

ÝAMANLYK umuman alanynda, tutuş mazmuny bilen ýagşylyga ters gelýän, bideplik, bozuklyk düşünjesini özünde jemleýär, ol ahlak kadalaryna garşy gelýän we ýazgarylмага degişli kategoriýadyr.

Bu ikisinden başga-da, etikanyň çygrynda **adalatlylyk, borç, ynsap, jogapkärçilik, mertebe, wyždan** ýaly birnäçe kateg oriýalar bar. Olary oýlanyşykly özleşdirip, ahlak ýörelgelerine akyllý-başly eýermek ýeňil bolmadyk, çylşyrymly wezipe. Birnäçe ýagdaýlarda ýokary ahlaklylygyň beýik nusgasy bolan käbir ahwallary etika ylmy ýa-da nazaryýeti düşündirip bilmeýär (muňa il-ýurdy, döwlet emlägini, bir adamy ýa-da çagany halas etmek üçin gysga pursatda amal edilýän gahrymançylykly hereketler mysal bolup biler). Ýaşayş durmuşyň, gulluk işiniň tejribesindäki şeýle halatlar ahlak kämilliginiň ylmy çygra ýerleşerden has galadygyny subut edýär. Şu jähetden, häzirkä döwürde etikanyň ylym hökmündäki roly hem-de wezipesi gitdikçe beýgelyär. Etika ylmy jemgyýetiň we adamzat ýaşayşynyň ösmegini goldamak maksady bilen, jemgyýetiň ahlak durumyny—tertibini seljermeli, şu tertibe sebäp bolýan ýagdaýlary görkezmeli, jemgyýetiň taryhy talaplarynyň çözgüdi boljak teklipleri öňe sürmeli. Bu wezipäniň özi, jemgyýet abadanlygynyň ähli babatlary üçin jemgyýetde hünär etikasynyň (professional etikanyň) we jemagat ahlaklylygynyň ösüşleriniň zerurdygyny örboýuna galdyryr.

Hünär etikasy adamyň öz hünär borçlaryna, şonuň üsti bilen adamlara, jemgyýete bolan gatnaşygyny kesgitleýän ahlak kadalarynyň jemidir. Ol jemgyýet tarapyndan örän

dowamly döwürleriň dowamynda, ol ýa beýleki hünärleriň ýa-da zähmet toparynyň önünde belli bir talaplaryň ýüze çykmagy netijesinde döräpdir. Ol talaplar ýerine ýetirilýän işiň özboluşlylygy bilen baglanyşykly bolmak bilen, ahlak kadalarynyň berjaý edilmegine öz täsirini ýetiripdir. Ilkibaşda adaty ahlak düşüňjeleri hökmünde dörese-de, soňabaka ol şol bir hünäriň wekilleriniň edimgylymyndaky umumylyklaryň hasabyna kämilleşmek bilen bolýar. Şunuň özi hem, dürli hünär toparlarynyň özüni alyp barşyndaky ahlak normalarynyň ýazylyp-ýazylmadyk kadalaryny emele getirýär hem-de hünär etikasynyň ylym hökmünde kemala gelmeginiň başlangyjyny goýýar.

Jemgyýetiň bitewileşmeginde we pugtalanmagynda islendik hünäriň özboluşly goşandy hem-de täsiri bar. Jemgyýetde her bir käriň diňe öz önümçilik, dördedijilik talaplary däl-de, eýsem onuň ahlak talaplary-da bardyr. Sebäbi islendik hünär ulgamynyň düzümini zähmetkeş raýatlar emele getirýär. Bu ulgamda işleriň ilerlemegi üçin hünärmenleriň şol hünäriň talaplary bilen sazlaşýan ahlak kadalary berjaý etmegi ilkinji zerurlyklaryň biri bolýar. Şeýlelikde, her hünäriň işiniň görnüşine, usulyna, maksadyna we ş.m. aýratynlyklaryna häsiýetli bolan özboluşly etiki kadalary bardyr. Ýöne munuň özi näçe hünär bar bolsa, şonça-da hünär etikasy bardyr diýildiği däl. Hünär etikasy diýlen düşüňje, esasan, lukman, hukukçy, mugallym, galamgär, harby işgär, syýasatçy kespli adamlaryň hünäri bilen has golaý sazlaşýar. Çünki adam, onuň ykbaly, durmuşy bilen iş salyşýan bu hünärleriň eýelerine bildirilýän ahlak talaplarda, umuman

alanynda, meňzeşlik bar. Ýagny lukmanlardan, hukukçylardan, terbiýeçi ofiserlerden, serkerdelerden, mugallymlardan, alymlardan, syýasatçylardan, galamgärlerden öz hünär ukyplaryny we ak ýürekli zähmetini adamzadyň ýaşaýyş abadançylygyna, ýurduň ösüşine, döwletleriň we halklaryň arasyndaky dostluk gatnaşyklarynyň pugtalanmagyna, ýaş nesliň Watana wepaly, ylymly-bilimli ýaşlar bolup ýetişmegine gönükdirmek, ilkinji nobatda talap edilýär.

Hünär etikasy diýmek bir ulgamda işleýän adamlar toparynyň ahlak umumylygydyr. Onuň düýp manysy şol ahlaga uýýan, ýagny şol ulgamda işleýän hünärmenleriň öz hyzmatlaryndan peýdalanýan adamlaryň bähbitlerini goramakdan ybaratdyr. Jemgyýet ýa-da adamlar bilen haýsam bolsa bir hünärde işleýän toparyň arasyndaky aragatnaşyklary diňe olaryň öz aralarynda bir pikire gelmekleri, jebislikde işläp, öňde goýlan maksada tutanýerli gulluk etmekleri bilen tertipleşdirip bolar. Hünär etikasy diýilýän şol tutanýerlilik ahyrky netijede umumadamzat etikasyny emele getirýändir. Hünär etikasynyň öwrenýän hem-de öňe sürýän temalary şulardan ybaratdyr:

— zähmet toparlarynyň we aýry-aýrylykdaky hünärmenleriň aragatnaşygy, — hünärmeniň gulluk borçlaryny ýokary netijeli ýerine ýetirmegine badalga berýän ahlak häsiýetleri, — professional zähmet toparlarynyň içindäki aragatnaşyklar, — degişli hünäre mahsus bolan özboluşly ahlak normalary, — professional terbiýäniň aýratynlyklary.

Şeýle hem, hünär etikasy hünärmenleriň iş aýratynlygynyň we ýüze çykýan hadysalaryň ýagdaýyna görä, olaryň özüni alyp barşynyň, ahlak normalarynyň, düzgünleriniň ulgamyny özünde jemleýär. Bu ylym hünärmenleri taýýarlamak işiniň aýrylmaz bölegine öwrülmelidir. Islendik hünäriň hünär etikasynyň mazmuny umumy we hususy bölekden düzülýär. Onuň umumy düzgünleri ahlagyň umumadamzat normalaryndan gelip çykýar. Öz gezeginde, ol normalar: — hünär raýdaşlygyny, — borja we at-abraýa özboluşly düşünilmegini, — işiň ýagdaýyna we guralyna görä, jogapkärçiligiň şol kárdäki hünärmene mahsus bolan formasyny göz önünde tutýar.

Hünär etikasynyň käbir normalarynyň örän ir zamanlarda dörändigini bellemek gerek. Olar döreýiş taryhy boýunça asyrlaryň jümmüşine kök uran irki hünärlere degişli bolup, jemgyýetiň ähli agzalary üçin örän derwaýys ähmiýete eýe bolupdyr. Muňa mysal edip, her bir lukmanyň özüni alyp barmagynyň ahlak normalaryny gysga tekstde, emma örän aýdyň beýan edýän «Gippokratyň kasamyna» ýüzlenmek bolar. Bu tekstiň hut Gippokrat tarapyndan, b.e. öňki birinji asyryň 2-nji ýarymynda ýaşap geçen grek hekimi tarapyndan ýazylandygy anyk subut edildmedik bolsa-da, lukmanyň belent ahlak keşbiniň nusgasy şol beýik hekimiň ady bilen baglanyşdyrylyp, бүтін дүнýäde henize-bu güne çenli hereket edip gelýär.

Her hünäriň öz ahlak meseleleri bar. Olar hünär etikasyna mahsus bolan talaplary, ýagny normalary öňe çykarýar. Lukmançylygyň ahlak normalary bu hünäriň

wekillerinden näsagyň janyny we saglygyny goramak üçin ähli zerurlyklary ýerine ýetirmegi, islendik kynçylykly ýagdaýda, hatda öz jany howp astyndaka-da lukmançylyk syryny saklamagy, hiç bir ýagdaýda näsagyň (pasiýentiň) ölümüne ugurdaş deprenmezligi talap edýär. Ýeri gelende bellesek, häzirki döwürde bütin dünýä jemgyýetçiligi lukmançylyk tejribesinde ölüm keselli, çekip-çydardan agyr azap-agyrylary başdan geçirýän ýa-da koma düşen näsaglara ewtanaziýa ulanmalymy ýa-da ýok diýlen meseläniň üstünde dartyşýarlar. Bu ýerde mesele — ynsan ölümünü tizleşdirmek bolan ewtanaziýanyň diňe bir lukmançylyk kasamynyň normasyna däl, eýsem umumadamzat ahlakynyň normalaryna hem ters gelýänliginde.

Pedagoglaryň ahlak normalary mugallymlardyr terbiýeçilerden şahsyýete hormat goýmagy we oňa degişli talap bilen ýüzlenmegi, özüne jemgyýet tarapyndan ynanylan wezipäni bir kemsiz ödemegi, şeýle hem, özüniň we kärdeşleriniň at-abraýyny belentde saklamagy talap edýär. Alymlaryň ahlak normalary bolsa, degişli hünärmenlerden hakykata ak ýürekden gulluk etmek, dürli, hatda nädogry oý-pikirlerdir teoriýalara-da sowukganly garaýyşda bolmak, ylmy agtaryşlaryň netijelerini bilkastlaýyn ýoýmazlyk ýaly birnäçe borçlary talap edýär. Harbylaryň ahlak normalary-da beýleki hünärmenleriňkiden tapawutly talaplary özünde jemleýär. Has takygy, harby gullukçylaryň etikasy olardan Watan asudalygyny jan-tenden goramagy, batyr we berdaşly bolmagy, tabynlygyndakylar barada alada etmegi, serkerdelik mertebesini belentde saklamagy talap edýär.

Edil şular ýaly özboluşlyk žurnalistiň ahlak kadalarynda hem bar. Olaryň beýany geljekde seljeriljek bölümleriň içinden eriş-argaç bolup geçer.

ŽURNALISTIK ETIKANYŇ DÖREÝIŞ AÝRATYNLYKLARY

1. Habar beriş zerurlygynyň döreýiş taryhy
2. Žurnalist we žurnalistika barada ilkinji ylmy nazaryýet

3. Žurnalistika dördünji häkimiýet.

4. Žurnalistika we etika bir bitewilikdir.

Žurnalistika ýaşayyş-durmuşyň aýratyn önümi bolmak bilen, sosial ýagdaýyň ep-esli ösen döwründe kemala gelen kespdir. Habarlary alyşmagyň giň gerimdäki zerurlygy kapitalistik gatnaşyklaryň we haryt alyş-çalşyň ösen çaglarynda örboýuna galypdyr. Döwlet gurluşynyň bir döwründen beýlekisine geçmek dünýä ýurtlarynyň hersinde dürli hili. Hususan-da, feodalizm döwründe kapitalistik düzgüniň elementleri peýda bolup ugranda (ol dürli ýurtlarda 16-17-18-nji asyrlara gabat gelýär), habarlaryň ilkibaşda golýazma görnüşleri, soňra çap maşynlarynda tiražlanmagy bilen ýaýradylýp başlanýar. Robert Silwester özüniň «Ikinji gadymy hünär» (Moskwa, 1957ý.) diýen işinde ilkinji ýazmaça gazetleriň 16-njy asyrlara degişlidigini we olaryň ýörite buýurma we tölegli esasyda taýýarlanandygyny belleýär. Gazeti taýýarlaýan adamyň özi hem reportýor, hem redaktor, hem çapçy bolupdyr. Ol buýurma boýunça toplanan habarlary öz okyjylarynyň gyzyklanmasy esasynda teswirleýän eken. Gazetleriň çap maşynlarynda çykarylýp başlanmagy bilen, iki adamdan ybarat «redaksiýalar» emele gelip başlaýar.

Munuň özi jemgyýetiň täze habarlara teşneligi bilen baglanyşykly bolupdyr we şonuň esasynda habar berşiň gerimi giňäp, şonuň bilen baglanyşykly žurnalistika hem döräp, ösüp ugraýar.

Şu ýerde Robert Silwesteriň žurnalistikany gadymy hünärleriň ikinjisi hökmünde agzamagynyň sebäbini we onuň gaty bir jüpüne düşmändigi barada hem kelim agyzda aýdan ýagşy. Aslynda, žurnalistika ýaş hünär. Onuň döränine bary-ýogy üç asyr gowrak wagt geçendir. Silwester žurnalistik ýörelgeleriň, bu hünäriň ahlak aýratynlyklarynyň ilkinji ýüze çykan alamatlaryny göz önünde tutup, hünäriň döreýşini gadymyýet bilen baglanyşdyrýar. Şonuň üçin heniz «agyz dolduryp» aýdara zadyň, göze görnüp duran ösüşleriň ýok döwründäki ýekebara işleri žurnalistika hökmünde bahalandyrmak juda ýerlikli hem däl bolsa gerek.

Žurnalistikanyň we metbugat neşirleriniň okyjylarynyň ösüp ugramagy hökümet gurluşynyň žurnalistlere we olaryň makalalaryna öz hökümünü ýöretmek talabynyň esasynda nägileligini döredip başlaýar. Bu talapda betnebislik häsiýeti bardy. Şonuň üçin eger žurnalistika häkimiýete tabyn bolsa, onda gazet-žurnallaryň okyjylar köpçüliginiň ynamyndan gaçyp, diňe açgöz «ýokarynyň» mahabatyny ýetirýän gural bolup galmak howpy bardy. Üns bermeli zat: bu ýagdaý heniz žurnalistleriň özlerini proweSSIONal birlik hökmünde duýmaýan döwürlerinde bolup geçýärdi.

18-nji asyryň ortalarynda M.W.Lomonosowyň «Žurnalistleriň pelsepe (pikir ýörediş) erkinligini goldamak üçin niýetlenen eserleri beýan edişi babatdaky

borçlary hakda gürrüň» («Rassuždeniýe ob obýazannostýah žurnalistow pri izloženií imi soçineniý, prednaznaçennoýe dlýa podderžaniýa swobody filosofii») atly işi çap edilýär. Onda awtor jemgyýetiň galamgärlerden garaşýan umydy we žurnalistiň şol ynamy ödeýän makalalary taýýarlamagynyň binýady bolan şahsy häsiýetlerini açyp görkezýär. Şol makalada žurnalistikanyň dogruçyl zähmetdigini birnäçe düzgünleriň üsti bilen düşündirýär.

Lomonosowyň şol «gürrüňleri» diňe öz döwrüniň däl, häşirki zaman žurnalistikasynyň hem gaýragoýulmasyz borçlaryny kesgitleýär hem-de durnalistiň ahlak häsiýetlerine degişli döwrebap talaplary özünde jemleýär. Sebäbi ol žurnalistiň borçlaryny açyp görkezmegi öz üstüne almak bilen, bu işe örän eserden we hemmetaraplaýyn çemeleşipdi. Lomonosowyň şol işinde žurnalistler «eger ýazýanlaryň köpüsi bu işde özüne hakykaty açyp görkezmegi berk maksat edinmegiň ýerine, ony zat gazanmagyň kär-senedine öwürmesediler, onda adamzat jemgyýetiniň aňýet ösüşine örän netijeli täsir edip bilerdiler» diýen jümleler bar. Awtor žurnalistiň pikir üýtgetmeden daşda durmalydygyny, diňe dogruçyl aýan eden hakykatyna gulluk etmelidigini nygtaýar. Makalada çaklama ýöretmäge howlukman, maglumatlary doly özleşdirip, soňra dogruçyl beýan etmegiň zerurlygyny sargyt edýär. Ol žurnalist üçin kärdeşleriniň ýazanlaryndan bölek-büçek göçürip, keseki döredijiligi zö adyna geçirmekden aýyp işiň ýokdugyny-da bu makalada örär adalatly düşündirýär.

Lomonosow žurnalistiň jemgyýetdäki ornuny göz önünde tutup, öz şahsyýetine, işine, pikir ýöretmelerine aşa baha bermeli dälär diýip ýazýar. Şeýle etmek bilen beýik rus alymy žurnalistleriň we olaryň zähmetiniň önünde ahlak normalaryndan çykmazlygyň takyk talaplaryny goýupdy. Şonuň bilen birlikde şol döwürde bu hünär bilen birlikde döräp, kök urup barýan häkimiýete ýapjalyk «keseline» garşy durupdy.

Žurnalist hünäriň kesp edinenler W.M.Lomonosowyň bu işi bilen höwman tanyşmalydyrlyr. Sebäbi «Könesi bolmadygyň täzesi bolmaz» diýlişi ýaly, bu işde žurnalistika işiniň, žurnalistleriň ilkinji ädimleri, taryhy açylyp görkezilýär. Bu taryhyň häzirki döwürdäki ähmiýetine ony okaýarcan has aýdyň düşünilýär. Çünki ol žurnalistikanyň adalatyň, hakykatyň tarapynda duran kárdigini we oňa gulluk etmegiň dogruçyl we halal bolmalygyny barada düýpli gollanma derejesindäki iş hem-de žurnalistikanyň professional-ahlak meseleleri baradaky ilkinji ylmy nazaryýeti öňe süren iş.

Şeýlelikde, žurnalistikanyň ruhy we ahlak taraplaryna dahylly meseleler 18-nji asyrdan döräp başlapdyr. Olary düzetmegiň ýollary barada şol wagtam, ondan soňky döwürlerde-de köp gürrüňler edilendigine garamazdan, žurnalistiň işinde onuň ahlak keşbine dahylly, dogruçyllygyna şek ýetirýän ýagdaýlar aradan aýrylman gelýär.

Tä 20-nji asyryň başlaryna çenli jemgyýetçilik pikiriniň ösüşini goldamak, esasan neşir edilýän habar beriş serişdelerine degişlidi. Olarda berilýän habarlar bolsa, ilatyň ujypsyz bölegine — diňe sowatlylara

elýeterlidi. Il-gün üçin ilkinji we hakyky köpçülikleýin habar beriş serişdesi radio boldy. Radionyň döremegi bilen, her bir adam berilýän habarlary hiç hili päsgeçiliksiz diňlemäge we informasion täsiri ýola goýýanlaryň ideýasyndan ganmaga mümkinçilik aldy. Telewideniýäniň döremegi bilen bolsa, jemgyýetde habarlar tehnologiýasynyň täze serişdesi işe girdi. 20-nji asyryň ortalaryndan bäri telewideniýe köpçülige informasion-psihologik täsir ediş ýagdaýy boýunça iň güýçli serişde hasaplanýar. Telewideniýäniň bu uly üstünligi onuň habar beriş pursatlarynda jemagata diňe bir eşidiş organlarynyň däl-de, eýsem habaryň iň beýik «lukmasy» alynýan görüş organlarynyň üsti bilenem täsir edýänligidir. Hut telewideniýäniň ýüze çykmagy bilen habar beriş jemgyýeti döredi.

20-nji asyryň ahyryna degişli döwür jemgyýetçilik köpçüligine internet tehnologiýasyny berdi. Bu serişde habarly bolmagyň wagty we giňişlik päsgeçiliklerini aradan düýpli syrýp aýyrýdy. Şeýlelik bilen, häzirki döwürde dünýä halklary habar beriş serişdeleriniň neşirýat serişdeleri bilen birlikde birnäçe elýeterli we operatiw häsiýetli habar beriş serişdeleri bilen geldiler. Olaryň jemi jemgyýetçilik aňyny kemala getirmek bilen, sosial hereketleriň döremegine we ösmegine, döwletiň we partiýalaryň syýasatyna öz täsirini ýetirýär. Žurnalistika dördünji häkimiýet hasaplanýar. Sebäbi ol jemgyýetçilik aňyna täsir etmek, ony şöhlendirmek we beýan etmek ýaly wajyp wezipäni ýerine ýetirýär.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň artmagy bilen, žurnalistleriň hünär aýratynlygyny we sosial

ýagdaýyny aňladýan prowessional etikasynyň normalaryny berjaý edişiniň düzgünlerine jemgyýetçilik ünsi güýçlendi. Ýerine ýetirýän işiniň şertleri boýunça žurnalistiň aýratyn iş ýagdaýy bar, ol gerek bolanda, öz islegine ýa-da islemezligine garamazdan, takyk netije çykaryp, gelen çözügüne jogapkärçilik çekmeli bolýar. Žurnalistiň professional etikasynyň esasy aýratynlyklary žurnalistik birleşmeleriň işiniň ugur alyş binýady bolan normatiw esaslary emele getirýär. Her bir hünärde bolşy ýaly, žurnalistleriň arasynda-da öz işini ilik-düwme bilýän, emma şahsy-ahlak taraplary gowşak adamlar ýa-da tertipli emmp işini ortatap bilýän adamlar bolýar. Şu ýagdaýlaryň ikisi-de, islendik hünär üçin ýaramsyz ýagdaý, žurnalistika babatda-ha hasam! Argentinaly tanymal ýazyjy we žurnalist Gabriýel Garsia Markes žurnalistikanyň meselelerine bagyşlan essesinde şeýle diýýär: «Etika kesbe (bu ýerde žurnalistika manysynda — G.J.) etmegiň ikinji derejeli şerti-hä däl, eýsem aýrylmaz bölegidir, etika we hünär edil siňek bilen wyzzylady ýaly bölüp bolmajak zatlardyr».

ŽURNALISTIŇ PSIHOLOGIK MEDENIÝETI ýa-da hünär ahlagynyň bir ugry hakda

1. Aň medeniýeti hünär ahlagynyň gözbaşydyr.
2. Adamy öwrenmek barada käbir garaýyşlar.
3. Şahsy kämilliginiň şertleri.
4. Žurnalistiň içki dünýäsi barada.
5. Düşünjelilik — baş çelgi.

Biz türkmeniň täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda ýaşaýarys. XXI asyryň gabat gelen bu

döwrüň geçen eýýamlardan düýpli tapawudy bar. Sanlyja ýyl mundan öňem ýurdumyzyň döwlet gurluşydyr syýasy ugry-da, durmuş-ykdysady ugurly derejeleri-de şu günküler ýaly däl. Geçen baş-on ýylyň içinde adamlaryň garaýyş-düşünjeleri düýpgöter ösüp, jemgyýetçilik aň özgerdi. Döwletde, jemgyýetde bolup geçýän wakalara derhal seslenmek we olary obýektiv beýan ýetmek žurnalistiň derwaýys borçlarynyň we professionallyk maksatlarynyň biri boldy. Munuň žurnalistiň professional etikasy bilen aýrylmaz baglanyşygy bardyr. Aslynda, bolup geçýän wakalara žurnalistiň garaýyşlary, reaksiýasy neneňsi bolmaly? Bu babatda žurnalistiň hünär etikasyna dahylly bolan psihologik medeniýetiniň (žurnalistiň) öwrenmegiň wajyp ähmiýeti bardyr. Geliň, muňa degişli käbir aýdyňlaşdyrmalaryň üstünde durup geçeliň. Bu babatda biz birnäçe hünärmenleriň garaýyşlaryna ýüzlenmegi, olaryň pikirlerinden mysallary getirmegi makul hasaplaýarys.

Adamy öwrenmegiň tutuş taryhynyň içinden dihotomiýa— beden (organizm) we ruh (aň) baradaky garaýyşlar eriş-argaç bolup geçýär. Materialistler aň ýokarygurluşly materiýanyň (barlygyň) atributy hasaplaýarlar, idealistler bolsa, barlygy ýokdan bar edýän ebedi ruhdur diýen pikire uýýarlar. Adam psihikasy bolsa, şahsyýete düşünmek baradaky bu ýöntem garaýyşlary ret edýär.

Şahsyýetiň baýlygy, indiwiidual taýdan ösüş derejesi onuň jemgyýetçilik durmuşynda öz başarnyklaryny we indiwiidual güýjüni ulanyp biliş ýagdaýy bilen kesgitleýär. Adamlar köplenç, daşky dünýä 2 hakykat

(tebigat we jemgyýet) diýip, nädogry düşünyärler. Şunda adamyň ahlak häsiýetiniň esasy bolan ruhy ahwal baradaky düşünje çetde galýar. Pikirimiziň şu jähedini žurnalistiň ýagdaýy bilen düşündirsek, onuň döredijilik işiniň netijesi özünde obýektiw hakykaty hem-de žurnalistiň özüniň içki dünýäsiniň ýagdaýyny jemleýär.

Aslynda ynsanyň şahsy kämilliginiň kemala gelmegi onuň içki dünýäsiniň baýlygy bilen kesgitlenilýär. Öz gezeginde, şahsy kämilligiň kemala gelendigi şu aşakdaky ýagdaýlar bilen şertlenilýär:

1. Şahsyýetiň ösen jogapkärçilik duýgusy.
2. Beýleki adamlar barada alada etmegiň zerurlygy.
3. Jemgyýetçilik durmuşyna doly bahaly gatnaşyp bilmek başarnygy.
4. Ummy başarnaňlygyň ýokary derejede bolmagy.
5. Kynçylyklara çözüň tapypbilijilik nukdaýnazardan çemeleşmek we olary ýeňmek başarnygyna eýe bolmagy.
6. Öz başarnyklaryňy we mümkinçilikleriňi netijeli peýdalanmaga, durmuş meselelerini çözmäge sarp etmek we öz başarnyklaryňy dolulygyna ulanmak ukyby.

Şahsyýetiň ösüşleri barada ýokarda belenilip geçilenler temadan daşlaşmak däl-de, eýsem žurnalistiň psihologik medeniýetiniň özboluşlylygy baradaky gürrüňimiziň düýp esasydyr. Žurnalistiň döredijilik özboluşlylygyny we ahlak kämilligini analizlemek onuň psihologik häsiýetlerini seljermezden mümkin däl. Žurnalistikada işiň ugur alyş nokady real adamdyr. Bu babatda hünär başarnygynyň kämillik ýagdaýy iki ösüşli sazlaşdyrýar: — žurnalist döredijilik toparlarynyň

gatatnaşyk ulgamyna dolulygyna garylyp-gatylýar, — wagt geçdikçe, onuň bilen aragatatnaşygy güýçlendirýär.

Bu işi netijeli amala aşyrmak prosesinde, professiýasy žurnalistiň içki dünýäsini üýtgedýär. Şol özgeriş esasy iş adamlar bilen aragatatnaşykda ýola goýulýan döredijilik iş netijesine täsirini ýetirýär. Arabaglanysygyň psihologik dinamikasy — aragatatnaşygyň psihologik mazmunydyr. Auditoriýa bilen aragatatnaşygy ýola goýan žurnalist ony özgertmäge çalyşýar. Okyjysyna, diňleýjisine psihologik täsir etmek žurnalistiň bilim derejesiniň, ol ýa beýleki işi bilşiniň we ahlak endikleriniň derejesiniň çäginde, şeýlede öz hakykat ýüzündäki döredijiliginiň çygrynda bolup biler. Ýüze çykýan garşylylaýyn aragatatnaşyk iki taraplydyr. Şolaryň birijisi redaksiýa ýa-da telestudiýa gelýän hatlar, telefon jaňlary bolsa, ikinjisi žurnalistiň öz okyjysynyň, diňleýjisiniň ýa-da tomaşaçysynyň mümkin bolan reaksiýasy baradaky çaklamasydyr.

Aragatatnaşyk — žurnalistiň şahsyýetini we psihologik medeniýetini kemala getirýän derwaýys prosess. Şol prosesde wajyp hadysalaryň biri-de žurnalistiň öz-özüni açmagy, şöhlelendirmegidir. Onuň maksatlary diňe bir öz ahlak dereňesini däl, eýsem zähmet toparyndaky we belli bir derejede, jemgyýetçilik gurşawyny-da jebisleşdirýär. Şol maksatnamalar žurnaliste jemgyýetçilik jogapkärçiligini duýýan adamyň öz önünde duýýan borjy kysmynda täsir edýär.

Borç äheňleri, borçlulyk energiýasy (Men muny etmäge borçly!) bilen utgaşýar. Şu kämilligi başaran žurnalist üçin sosial statusyň bolmagy diýseň arzylydyr. Status mynasyp wezipäni, ýokary iş hakyny öz içine alýar.

Bu işiň şahsy tarapyny öz içine alýar. Döredijilik işiniň jemgyýetçilik ähmiýetli ugry bolsa, adamlaryň ýaşaýyşda elmydama akyldarlara mahsus hasaplanan häsiýetlere uýmasyna degişlidir. Žurnalistiň gözelligi göz önüne getirmek başarnygynyň ösmegi, käbir ýagdaýlarda, durmuşyň estetiki we etiki taraplarynyň arabaglanyşygyny açýar. Ol žurnalistiň özüniň ahlak taýdan kämilleşmegine hem has oňyn täsir edýär.

Çuň düşüňjeli bolmagy žurnalistiň ahlak sypatlaryna täsir edýän ýagdaýlaryň biridir. Düşüňjeliligiň çeşmesini bilermenler, esasan, üç görnüşe bölýärler. Olar sagdyn manyny aňmak, elementar ylmy bilmek, ösen ylymdan habarly bolmak düşüňjeleri. Ynsan işjeňliginde özleşdirilen düşüňjeleriň ähli ýüze çykmany ahlak medeniýetiniň baş elementidir.

Döredijilik we aragatnaşyk — şahsyýetiň içine jemgyýetçilik gatnaşyklaryny aralaşdyrýan «derwezedir». Hut şol aragatnaşyk arkaly žurnalistiň ol ýa-da beýleki adamlar bilen özara gatnaşygy sazlaşyga girýär. Şol gatnaşykda öz-özünü professional hökmünde kabul etmek diňe bir özüni tanamagyň däl-de, eýsem öz-özünü şöhlendirmegiň, ykrar etmegiň hem serişdesidir. Şunda refleksiýanyň uly orny bar. Bu adalga žurnalistiň öz işiniň kanunalaýyklyklaryna düşünişini aňladýar. Öz-özünü ykrar etme hiç wagt özüne bolan ylmy-emosional garaýyşdan üzňe däl. Onuň düýpli düzüm bölegi — öz-özüne baha bermeden ybarat. Onuň mazmuny şol žurnalistiň referent topardaky — döredijilik adamlarynyň arasyndaky bahasyna we žurnalistiň öz özboluşlylygyna baglydyr. Bahanyň emosional tarapy «professional hormat»

düşünjesi bilen kesgitlenýär. Professional hereketlere düşünmek, refleksiýa daýanýan bahalandyрма kompleksi bar bolan ýagdaýynda mümkindir.

Žurnalistiň ahlak medeniýeti professional medeniýetiň ruhy tarapyny kemala getirýär. Adam ruhy taýdan näçe baý boldugyça, özüniň içki mümkinçilikleri barada şonçada köp bilýär, şeýle bolanda, onuň öz ahlak medeniýetini we intellektini ösdürmek mümkinçilikleri-de köp bolýar.

PROFESSIONAL ETIKA WE DÖWÜR

1. Türkmen milli žurnalistikasynda ugur alynýan kodeksler we prin-

sipler.

2. Žurnalistiň professional etikasynyň prinsipleri(ýörelgeleri)

3. Professional etikanyň normalarynyň bozulmagy.

4. Žurnalistiň etikasy — döwürleriň önümi

6. Žurnalistiň ahlak keşbi.

Türkmen milli žurnalistikasy ösüş döwrüni başdan geçirýär. Şu jähetden, žurnalistiň hünär etikasynyň kodeksi babatda biz, turuwbaşdan esas hökmünde salgylanylan kodekse ýüzlenmegi makul bilýäris. Bu kodeks 1991-ýylyň 24-nji aprelinde SSSR žurnalistler Soýuzynyň birinji gurultaýynda, konfederatiw esasa kabul edildi. (Soňky döwürde delegatlar Kodeksden gizlin reklama bilen meşgullanmak gadaganlygyny aýyrdylar).

Şu kodeksiň wezipesi žurnaliste öz professional wezipesini ýerine ýetirýärkä, onuň işi öz zähmetiniň önüminden peýdalanyan adamlaryň, şeýle-de maglumat

toplanýan, gaýtadan işleýän hem ýaýradýan döwründe aragatnaşyk edýän adamlaryň, kollektiwleriň, guramalaryň adalatly bähbitlerine ters gelmezligi üçin, esasy moral-ahlak gollanmalaryny kesgitlemegi nazarlaýar. Şeýle hem, bu kodeks žurnalistik etikanyň kadalarynyň bozulmalary hakyndaky işe seredilende gollanma bolmalydyr. Kodeksiň düzgünleri žurnalistik soýuzlaryň we guramalaryň ähli agzalaryna, köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň redaksiýalarynyň şatdaky döredijilik işgärlerine, şeýle hem, redaksiýalaryň ýa-da beýleki kanuny esasyda tabşyrylmagy boýunça žurnalistik iş bilen meşgullanýan adamlara degişlidir.

I. Žurnalistiň professional etikasynyň prinsipleri (ýörelgeleri).

1. Madda. Žurnalistiň sosial jogapkärçiligi.

Žurnalist okyjylaryň, tomaşaçylaryň, diňleýjileriň, şol sanda jemgyýetiň önünde, onuň institutlary arkaly halka ýetirmek üçin hödürlenilýän habarlaryň mazmunyna, jemgyýetçilik bähbidi bolan wajyp meseleler barada dogry hem wagtynda habar berlişine jogapkärçilik çekýär.

Raýatlaryň maglumat almak hukugyny üpjün etmek—žurnalistiň iň ilkinji borjydyr.

Köpçülikleýin habar beriş serişdelerini jemgyýetiň, şahsyýetleriň hukuklary we kanuny bähbitlerine garşy, uruş we güýç ulanmak, milli, sosiak hem-de dini çydamsyzlyklar, zalymlygy wagz etmek we pornografiýany ýaýratmak, şeýle hem jemgyýetçilik

pikirini üýtgetmek we aç-açanlygy monopolizasiýalaşdyrmak üçin ulanmak dogry däldir (ýol berilmeyär).

Eger neşir edijiniň ýa-da redaksiýanyň ýolbaşçylygynyň görkezmesi jemgyýetçilik ahlagy ýa-da şu kodeksiň düzgünleri bilen garşy (ters) gelse, onda žurnalist ony ýerine ýetirmekden ýüz öwürmelidir. Žurnalist redaksiýanyň tabşyran ýumşy öz ahlak garaýyşlaryna ters gelýän bolsa ondan boýun towlamana haklydyr.

2. Madda. Dogruçyllyk we obýektiwlik.

Žurnalist hakykatyň beýanyňy anyk we gutarnykly maglumatlar arkaly dogruçyl bermelidir. Ol faktlary hakyky manysyny ýoýmazdan, möhüm arabaglanyşygyny (aragatnaşygyny) açmak bilen, üýtgetmän beýan edýär. Onuň esasynda jemgyýetçilikde bolup geçýän sosial prosesler, olaryň gelip çykyşy, düýp manysy we ähmiýeti barada, häzirki zaman dünýädäki işleri ýagdaýy barada anyk, baglanyşykly, has meňzeş (deň) göz önüne getirme emele getirmäge mümkinçilik döredýär.

Žurnalist faktlary seçip alanda, olary işlände we baha berende, maglumat işläp düzende hem ýaýradanda jemgyýetiň bähbidinden ugur alýar. Žurnalist şahsy eroustik ýa-da toparlaýyn bähbitleriň geçirijisi bolmalydyr. Ol garaýyşlaryny plýuralizmi obýektiv şöhlelendirýän köpçülikleýin habar beriş serişdelere ýardam edýär.

3. Madda. Arassa wyždanlylyk.

Žurnalistiň arassa wyždanlylygy faktlaryň irginsiz barlagyny, dokumental alnan ýa-da beýleki neşir üçin niýetlenilen çeşmelerden alnan habarlaryň anyk berilmegini göz önünde tutýar. Ol faktlaryň galplaşdyrylmagyny, subutsyz garaýyşlary, toslamalary we materiallaryň oýlanyp tapylmagyny aradan aýyrýar. Ýalňyşlyk göýberilen halatynda ol haýal etmän onuň netijelerini aradan aýyrýan çäreleri görýär, ýagny ýalana çykarýan makalany neşir edýär, ejir çeken adamdan ötüňç soraýar we moral taýdan ýetirilen zyýanyň üwezini dolýar.

4. Madda. Päk ýüreklilik.

Päk (ak) ýüreklilik žurnaliste öz ýürek ýagdaýyndan (derejesinden), özüniň we ýakynlarynyň bähbidine laýyklykda peýdalanmagy, hereket etmegi gadagan edýär.

Özüne peýdaly bolmadyk zyýanly bolan adamlary yzarlamak, şahsy hasaplaşmak (ar almak), taraplaryň we awtor ambisiýalary (talaplary) kanagatlandyrmak üçin neşir etmegi we söz sözlemegi ulanmaga ýol bemeýär.

Žurnalist ynamdar maglumatlaryň çeşmelerini gizlin saklamaga, intellektual hususylyk hukugyna hormat goýmaga hem-de beýleki adamlaryň awtorlyk hukugyna hormat goýmaga, awtordaşlyga we plagiata ýol bermezke borçlydyr.

5. Madda. Şahsyýetiň ar-namysyna, mertebesine hormat goýmak.

Žurnalist özüniň professional ünsüni çeken, onuň bilen aragatnaşykda sypaýy adamlaryň ar-namysyna we

mertebesine hormat goýýar. Ol adamlaryň şahsy durmuşyna aralaşmakdan gaça durýar we diňe jemgyýetiň, raýatlaryň hukuklary, kanuny bähbitleri goralanda zerur bolan maglumatlary köpçülige ýetirýär. Žurnalist entek barlanylmadyk habarlary we maglumatlary ýaýratmaly däldir, şeýle-de, adamyň mertebesini pese düşürýän ýa-da onuň ar-namysyna zyýan ýetirýän aňlatmalary ulanmaly däldir.

6. Madda. Umumyadamzat gymmatlyklara hormat goýmak.

Umumyadamzat gymmatlyklarynyň beýlekiler üçin ähmiýetliligine göz ýetirmek bilen gumanizm, parahatçylyk, demokratiýa, sosial ösüş, adam hukugy ugrunda çykyş edýär. Ol aggressiýanyň islendik formasyndan, ýaraglanmakdan, güýç ulanmagyň beýleki formalaryndan, ýigrençden hem diskriminasiýadan, göýç bilen basmakdan we zulumdan saklanýar, oňa garşy durýar. Žurnalist ýader urşuna garşy durmak we halkara oňsuzlyklara garşy göreşmek, tebigaty we taryhy hem medeni ýadygärlikleri goramagy, gedaylyk, doýa garna iýmezlik (açlyga), kesellerden dynmak ýaly global meseleleri çözmek işine gatnaşýar, oňa öz işini gönükdirýär.

Žurnalist her bir milli medeniýetiň gymmatlyklaryna we ähmiýetine, onuň aýratynlyklaryna, halklaryň özbaşdaklyk gazanmak hukugyna, öz syýasy, sosial we ykdysady sistemasyny saýlamak erkinligine hormat bilen garaýar. Ol öz işi bilen halklaryň arasyndaky habarly bolmazlyga, düşünişmezlige we şühbeli gatnaşylary aradan

aýyrmaga kömek edýär. Milletara gatnaşyklaryň medeniýetini terbiýelemäge ýardam edýär, öz okyjylarynda, tomaşaçylarynda, diňleýjilerinde beýleki halklaryň zerurlyklaryna düşünmek, ony kabul etmek duýgusyny oýarýar, ähli milletleriň we jynsyna, reňkine, diline, milletine, dini degişliligine, ideýa garaýyşlaryna garamazdan ähli adamlaryň hukuklaryna hem mertebesine hormat goýýar.

Ol halkara gatnaşyklaryň ynanyşmak ýagdaýyna gelmegine, halkara dartgynlylygyň gowşamagyna, ýaragsyzlanmaga we milli ösüşe ýardam edýär.

Žurnalistiň borjy—köpçülikleýin habar berişde halkara gatnaşyklaryň demokratiýalaşmagyna, monopollaşmagyna garşy gatnaşyklara ýardam bermek.

7. Madda. Professional raýdaşlyk.

Žurnalist hünäriň (onuň abraýynyň) ýokarlanmagy barada alada edýär, kärdeşleriniň ar-namysyna, mertebesine hormat goýýar, onuň peselmegine ýol bermeýär.

Döredijilik bäsleşiginde žurnalist öz kärdeşleriniň ynamyndan hiç-hili bähbit üçin ulanmaýar, olara professional işini alyp barmaga päsgel bermeýär, oňa hiç bir zyýan ýetirmeýär. Ol öz kärdeşlerine döredijilik ukyplaryny ösdürmäge, bilimini we ussatlygyny artdyrmaga ýardam berýär. Heläkçilige (bela-betere) duçar bolan kärdeşlerine kömege ýetişýär. Professional raýdaşlyk hakykata we adalatlylyga el ýetirmek (göz dikmek) üçin hyzmat edip bilmez.

II. Professional etikanyň normalarynyň (kadalarynyň) bozulmagy.

8. Madda. Raýatlaryň maglumat almak hukuklaryny bozýan (päsgel berýän) ýalňyşlyklar.

Edil professional etikanyň bozulyşy ýaly, raýatlaryň maglumat almak hukuklarynyň kemsidilmegi aşakdaky ýaly toparlara bölünip bilner:

—eger žurnalist özüniň öňde goýan maksadyna garaşly bolmadyk nädogry maglumaty habar berse;

—eger ol maglumaty çuňňur barlamazdan, harsallygy netijesinde nädogry (maglumat) berse;

—eger çap etmek üçin jemgyýet ähmiýetli alan maglumatyny betnebislik ýa-da beýleki pis (nejis) duýgular esasynda ýaşyrsa ýa-da onuň üstüni basyrsa;

—eger žurnalist maglumaty paýlaşdyrsa, dokumental ýa beýleki çeşmäniň mazmunyny ýoýsa, salgylanylýan dokumental many düzedişini goýberse;

— eger žurnalist jemgyýetçilik ähmiýetli wakanyň, hadysanyň ýa faktyň bilkastlaýyn dymylmagyny (seslenmezligi) gurnamaga akyl ýetirip gatnaşsa;

—eger žurnalist tassyklanylmadyk habarlarda, seslenmelerde, çaklamalarda berilýän maglumaty şeýle-de näbelli çeşmeden alnanda köpçülige ýetirse;

9. Madda. Raýatlaryň öz pikirlerini erkin beýan etmek hukuklaryna zyýan edýän ýalňyşlyklar

Edil professional etikanyň bozulyşy ýaly, raýatlaryň öz pikirini, garaýyşlaryny aňlatmaga bolan erkinligini

kemsidilmegi aşakdaky ýaly toparlarda görkezilip (bolup) biler:

—eger žurnalist egoistik, toparlaýyn ýa beýleki pikirler bilen akyl ýetirme (düşünme) diskusiýalaryň (çekişmelere), halka ýaýmalara garşy dursa, olar bilen ylalaşmadyk ýagdaýynda garaýyşlaryň plýuralizm prinsipini bozsa;

—eger žurnalist öň çap edilen material baradaky tankydy ýa-da polemik çykyşlary halka ýaýratmaga garşy dursa;

—eger žurnalist ýeterlik esas bolmasa jogaby ýaýratmakdan boýun gaçyrsa;

—eger žurnalist okyjynyň, tomaşaçylaryň ýa diňleýjileriň galp, toslanan halatlaryny oýlap tapsa we jemgyýeti düşünüksiz ýagdaýa salsa, ýa-da öz hususy materialyny nukdaýnazar hökmünde hödürlese we anyk bir adamyň (awtordaşyň) döredijilik işiniň netijesini özüne degişli etse;

—eger žurnalist materialyň ýa-da interwýunyň awtorynyň haýyş etmegine garamazdan ýaýratmaga taýýar edilen tekstini görkezmese, ýa-da onuň razylygyna bakman tekste düýpli üýtgeşme girizse, ýa-da awtoryň, çykyş edýän adamyň närazylygyna (gadagan etmegine) garamazdan teksti çap etse, halka ýetirse;

10. Madda. Şahsyýetiň ar-namysyna we mertebesine garşy durýan ýalňyşlyklar

Edil şahsyýetiň ar-namysyna we mertebesine garşy bolan günäler aşakdaky ýaly toparlarda görkezilip bilner:

—eger žurnalist belli bir adamyň şahsy durmuşyna degişli bolan maglumaty onuň razylygyna garamazdan, köpçülige ýetirse;

Bu diňe bu adamyň jemgyýetçilik işi bilen baglanyşykly bolanda ýa-da jemgyýetiň bähbidini, raýatlaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramakdan zerur bolup (ulanylyp) bilner;

—eger žurnalist hakykata laýyk gelýän, emma jemgyýetçilik ähmiýeti bolmadyk maglumatlary köpçülige ýetirip, şahsyýetiň ar-namysyna, mertebesine şikes ýetirse;

—eger žurnalist töhmet atmagyň alamatlaryny we jenaýatçylyk işi masgaralaýan hereketi etse;

—eger žurnalist belli bir adamy kemsitmäge çalşyp, onuň fiziki hem psihiki kemçiliklerini äşgär etse, onuň familiýasyny, adyny, atasynyň adyny we beýleki şuna menzeş habarlaryň üstünden gülmäge ýetirse;

—eger žurnalist raýatlary ýa-da raýatlaryň bir toparyny olaryň jynsy, ýaşy, reňki we milleti, dili, hünäri, ýaşaýan ýeri, dini degişliligi taýdan oňaýsyz ýagdaýa salsa, oňaýsyz edip görkezse;

—eger žurnalist suduň karary kanuny güýjüne girýänçä günälenýän adamyň günäkärdigini öz materialynda öňünden görkezse (çözse) ýa-da günäkär dälligiň prezumpsiýa we suduň garaşsyzlyk prinsiplerini haýsydyr bir ýol bilen bozsa;

—eger kämillik ýaşyna ýetmedik çak edilýän raýatyň, günälenýäniň we jenaýata çekilen adamyň olaryň geljekki durmuşy barada oýlanmazdan ol ýa beýleki kanuny wekiliň razylygyny almazdan şekilini (suratyny) ýa-da anyk adyny köpçülige ýaýratsa;

—eger žurnalist şu köpçülikleýin habar beriş serişdesi hukugy ýa moraly normalaryny bozan adamyňda öň habar beren bolsa, degişli organlaryň gutarnykly karary esasynda aklanmagynyň köpçülige ýetirilişine gatnaşmayar.

11. Madda. Žurnalistiň professional abraýynyň bozulmagy (şikesh ýetirilmegi).

Žurnalistiň professional abraýy aşakdaky ýaly ýagdaýlarda bozulyp bilner:

—eger žurnalist öz professional derejesini özi üçin, öz ýakynlary, dogan-garyndaşlary üçin üçünji bir adamlardan ýa-da guramalardan haýsydyr bir bähbit, artykmaçlyk gazanmak üçin ulansa;

—eger žurnalist öz bet hem nejis maksatlary sebäpli belli bir materialy ýa-da onuň bölegini çap etmekden ýüz öwürse ýa-da ony çap etse, ýa-da ony öz kärdeşleriniň neşir etmeginden buksa;

—eger žurnalist öz bžhbitli adamsyndan ýa-da guramadan onuň professional borjunyň ýerine ýetirilişiniň garaşsyzlygyna täsir edýän haýsydyr bir sowgady, artykmaçlyklary ýa-da lgotany (ýeňillikleri) alsa.

—eger žurnalist maglumat almak üçin ýalana ahlagyň we hukugyň kadalaryna ters gelyän, şantaža ýa-da prowokasiýa we beýlekä ýol berse;

—eger žurnalist adamlar, oňa ynanylanlar bilen şertleşigiň (ylalaşygyň) garşysyna, habar bermäge degişli bolmadyk maglumaty haýsydyr bir görnüşde aýan etse;

—eger žurnalist gelip çykyş çeşmesiniň gizlinligini saklamak şerti bilen ynamdar maglumaty beren (personal)

ähmiýetli adamy haçanda kanun tarapyndan çeşmesiniň açmak borjy ýörite ýüklenilmese, aýan etse;

—eger žurnalist beýleki adama degişli bolan psewdonimi (toslanyp tapylan lakamy), eger ol öň jemgyýet tarapyndan açylmasa (bilinmese) adamyň öz razylygyny bilmezden haýsydyr bir formada açsa;

— eger žurnalist özüniňki bolmadyk eseri ulanyp, öz adyna geçirse, onuň hakyky awtoryny we alnan çeşmesini görkezme;

—eger žurnalist degişli redaksiýalara bu barada duýdurman şol bir materialy iki we ondan köp redaksiýa, kanunda görkezilen ýagdaýy hasaba almazdan, öň neşir edilmedik hökmünde çapa hödürlese;

—eger žurnalist öz professional derejesini köpçülikleýin habar beriş serişdesi bolmadyk keseki bir adam ýa-da gurama üçin ulansa.

12. Madda. Žurnalistleriň gulluk etikasynyň we professional raýdaşlygynyň bozulmagy.

Žurnalistleriň gulluk etikasynyň we professional raýdaşlygynyň bozulmagy aşakdaky ýagdaýlarda bolup biler:

—eger žurnalist redaksiýada öz wezipe ýagdaýyny ulanyp, öz kärdeşi tarapyndan taýýarlanýan materialy redaktirlemek arkaly onuň mazmunyny bozsa, ony razylyk almazdan köpçülige ýetirse;

—eger žurnalist redaksiýada öz gulluk wezipesini öz kärdeşlerine olaryň materialyny öz islegine we subýektiw islegine görä düzetse, olaryň döredijilik ukybynyň ösüşine päsgel berse;

—eger žurnalist wezipe, pis hem beýleki nejis pikirine eýerip, öz kärkeşini beýleki žurnalistleriň ýa-da jemgyýetçilik pikiriniň önünde gelişsiz ýagdaýa goýsa;

—eger žurnalist döredijilik başleşigine nädogry düşüniş ýa-da beýleki sebäplere görä kärkeşine professional borjuny ýerine ýetirmäge, edil şonuň ýaly-da onuň işini çap etmäge bilgeşleşýin kynçylyk döretse;

—eger žurnalist özüniň redaksiýadaky wezipe gullugyndan şýýdalanylýp, žurnalistik guramanyň işine päsgel berse ýa-da onuň özbaşdaklygyny çäklendirse;

III. Jogapkärçiligiň ýüklenişi.

13. Madda. İşlere seretmek.

Žurnalistik etikanyň prinsipleriniň we normalarynyň bozulýşy baradaky işler žurnalistler soýuzyna (bileleşigine) girýän žurnalistik soýuzlar tarapyndan konfederatiw (aýklyk) esasynda kesgitlenilýär.

Professional etika we kanun boýunça maslahatlar öz islegi boýunça žurnalistik prinsipleriň we normalaryň bozulmagy baradaky islendik işe seretmek öz kompetensiýa çäklerinde kabul edilip bilner.

Görkezilen maslahatlarda işlere seretmegiň tertibi žurnalistler Soýuzynyň professional etika we kanun boýunça Mejlisde kabul edilen reglament arkaly kesgitlenilýär.

Hiç bir beýleki organ ýa-da gurama žurnalistik etikanyň bozulmagy baradaky işe seredip bilmez. Şu kodeksiň hiç bir normasy žurnalisti dissiplina (düzgün-

tertip), administratiw ýa beýleki jogapkärçilige çekmäge esas bolup bilmez.

Žurnalistik etikany bozulmagyna ýol beren žurnalistler Soýuzyna girýän agzalara soýuzyň ustawynda görkezilen çäreler konfederatiw esasyda ulanylyp bilner.

Gündelik metbugatdaky neşirler baradaky, çäre görülyän adamyň günäsi, oňa çäräniň ulanylyşy baradaky karar kabul hem edilip bilner.

Žurnalistik etikanyň normalarynyň bozulmzgy ugrundaky çäreler hukuk we beýleki jogapkärçilik çärelerden garaşly bolmadyk ýagdaýda ulanylýar.

14.Madda. Resmi düşündirme.

Şu kodeksde bellenilen žurnalistik etikanyň prinsiplerini we normalaryny resmi düşündirmek hukugy presidentleriň kodifikasiýasyna we dawalaryň, wakalaryň gutarnykly kwalifikasiýasyna (derejesine) deň bolup, žurnalistler Soýuzynyň professional etika boýunça maslahatyna konfederatiw (gurama) esasyda degişlidir.

Žurnalistiň etikasy — döwürleriň önümi .Galamgärlik gullugyna hyzmat edýän žurnalist mydama adamzat jemagaty bilen gatnaşykda bolup, söz bilen iş salyşýan hünärmen bolup durýar. Şonuň üçin ol sagdyn pikiriden, adalatly beýanatdan döreýän jümleleriň, paýhasly sözün, parasatly sargydyň gymmatynyň altyn-kümüşden arzylydygyna beýleki kárdäki adamlardan gowy düşünýär. Jüpüne düşen bir jümläniň adamyň göwün guşuna ganat, tapsyz bedenine gurbat berýändigini ol öz iş tejribesinde göre-göre gelýär. Aslynda, bu ýagdaý ony oýlandyrýar,

ýagşy amallaryň, batyrgaý işleriň başyna geçirýär. Atababalarymyz «Ýeke sözde dünýe ýaly akyl bar» diýip ýöne ýere aýtmadyrlar. Dünýäde ynsan paýhasynyň miwesi bolan sözün güýjüne barabar güýç, sözün şirinligine bäs etjek tagam ýok. Muny dürdäne işlerinde, nusgawy döredijiliginde subut eden dana pederlerimize tagzym bolsun! Hormatly Prezidentimiz şolaryň ölmez-ýitmez däbini dowam etdirmegi döwrüň baş talaplarynyň belentligine çykarmagy galamgärleriň, döredijilik intelligensiýasynyň önünde baş wezipe edip goýdy. Hormatly Prezidentimiz 2010-njy ýylyň 10-njy fewralynda ýurdumyzyň döredijilik intelligensiýasy bilen geçiren duşuşygynda žurnalistleriň işiniň geljekki perspektiwalaryny nazarlap, şeýle diýdi:

«Geljegi göz önünde tutup aýdanymyzda, türkmen žurnalistleriniň önünde örän uly wezipeler dur. Biziň žurnalistleriniň taýýarlan oçerkleriniň makalalarynyň öz ýüzi bolmalydyr».

Ýokary talapkärlik bilen aýdylan bu sargytlar biziň ählimiziň öňde duran maksatlary aýdyň kesgitlemegi, öz işimize bolan jogapkärçiligiň mertebeli borjuň belentligindedigini duýmagymyzy talap edýär. Mertebesi belent döwlet Baştutanymyzyň şol duşuşykda ýurdumyzyň döredijilik intelligensiýasynyň wekillerinden garaşýan iş netijeleri barada aýdanlary žurnalistiň professional etikasyna gönüden göni degişlidir. Sebäbi, hususan, kämil ahlak häsiýetlilik žurnalistiň adam we çeper söz bilen işlemek başarnygynyň esasyňy düzýär. Hünärmeniň ahlak ýagdaýy onuň öz işiniň aýratynlygy bilen sazlaşan

halatynda ol wagt bilen hasaplaşman, pursatlaryň gadyryny duýup işleýär.

Aslynda, professional etika diýlen düşünje adamyň öz hünär borçlulygyna bolan garaýyşlaryny, şonuň üsti bilen žemgyýete, adamlara bolan gatnaşygyny kesgitleýän ahlak normalarynyň jemini aňladýar. Adamzat gatnaşygyndaky esasy düzgünleriň arasynda etikanyň aýratyn orny bardyr. Ahlak medeniýeti adamzat gatnaşyklarynyň sazlaýjysydyr. Şuňa esaslanyp, žurnalistiň etikasy etika ylmynda esasy orunlaryň birini eýeleýär. «Professional etika» diýlen adalganyň diňe bir etika teoriýasynyň düzümi bölegini aňlatmakdan ötri, kesgitli bir hünäriň wekillerine degişli bolan özboluşly ahlak kodeksi hökmünde kabul edilýändigini hem ünsden düşürilmeli däl.

Professional etikanyň döremegi ol hakdaky nazaryýetiň emele gelmegine hem badalga berýär. Hünär etikasynyň aýry-aýry talaplarynyň ýüze çykyp we kabul edilip başlanmagy ol ýa beýleki hünärdäki adamlaryň gündelik durmuşyna degişli bolan özara gatnaşyklarynyň tejribesine daýanýar. Muňa garamazdan, onuň professional etikanyň normalarynyň ykrarnamasy jemgyýetçilik pikiriniň miwesidir.

Professional etika uzak ýyllaryň dowamynda, her bir hünäre degişli özboluşly talaplaryň ýüze çykmagy netijesinde döräpdir. Hünärmeniň professionallyk medeniýetine dahylly ol talaplar ýerine ýetirilýän işiň aýratynlygy bilen baglanyşykly bolmak bilen, ahlak normalarynyň durmuşa geçirilmegi babatda hünäre mahsus bolan jähtleri özünde jemleýär. Şu ýerde

professional ahlagyň normalaryny ýatlamak ýerlikli bolsa gerek. Ýagny lukmançylyk hünäriniň etikasy hünärmeniň öňünde öz normalaryny keserdip goýsa, harbylaryň, mugallymlaryň, alymlaryň we beýleki kárdäki adamlaryň hünäriniň özüne mahsus bolan ahlak normalary bar.

Professionalizm we zähmete garaýyş adamyň ahlak keşbini kesgitleýän wajyp häsiýetlerdir. Bu zatlar onuň şahsyýet hökmündäki gymmatlygyny hem emele getirýär. Şonuň üçinem, žurnalistiň professional medeniýetiniň ahlak tarapyny ýöne bir jümlede beýan etmek mümkin däl. Ahlak keşp şahsyýetiň başarnygynyň, durmuş we hünär tejribesiniň ähli taraplaryny öz içine alýar hem-de borç, parz, dogruçyl we ak ýürekden zähmet çekmäge taýýarlyk, aýdyň ahlak ynançlary, akgöwünlilik, hoşniýetlilik, adamlar bilen işlemegi başarmak, adamlar bilen ynanynyşmagy başarmak, üns-üşüklilik, şahsy islegleriňijemgyýetçilik talaplaryna boýun etmek, damkärçilik mertebesini saklamak, giň dünýägaraýyş, öz üstünde yzygiderli işlemek, pikirleriňi gorap bilmek, öz-özüňe talapkärlik ... ýaly ençeme häsiýetleriň jemi bilen ykrar edilýär. Muňa soňky ýyllarda professional imidž hem diýilýär. Žurnalist öz professional keşbiniň kämilleşmegini teribiýeliligi, öz-özünü terbiýelemegi başaryşy, özeýerkliligi, öz-özünü regulirläp bilşi, öz hereketlerine jogap bermäge döwtalapdygy bilen ýokarlandyryp biler. Islendik zähmetiň görnüşi adamdan jogapkärçiligi talap edýär. Mugallym okuwçylaryň bilimliligine jogap berýän bolsa, aşpez taýýarlaýan naharyna, sübsekeş arassaçylyga, žurnalist bolsa, çap edilen (efire goýberilen gepleşigine) makalasyna, öz

aýdan, ulanan sözlerine, özüniň öňe sürýän wagyzyna, bu babatdaky eýeleýän pozisiýasyna jogap berýär. Habar beriş serişdeleriniň jemgyýete täsiriniň örän ösen häzirki döwründe hemmeleri öz öýüne «makalasy, habary bilen gelyän» žurnalistiň ahlak keşbi we häsiýeti gürrüňsiz gyzyklandyrýar. Şunuň özi-de tutuş jemgyýeti žurnalistiň professional etikasynyň bipolar goýmaýandygyny aňladýar.

Hiç bir döwletde döredijilik adamsyna biziň ýurdumyzdaky ýaly, has takygy, biziň beýik Galkynyş zamanamyzdaky ýaly üns-alada, hormat-sylag edilmeýär. Bu hakykatyň hatyrasy saýlama işler, naýbaşy eserler bilen ödelmeli. Şunuň özi-de, žurnalistiň işiň ilkinji ädimini özüne bolan talapdan, özünden başlamalydygyny aňladýar. Döwre, okyjysyna (diňleýjisine) mynasyp derejeli habary ýetirýän žurnalistiň mynasyp ahlak keşbiniň bolmagy ilkinji zerurlyklaryň biridir. Mysal üçin sagdyn durmuş obrazy hakda, aragyň, çilimiň zyýany hakda yzygiderli çykyş edýän galamgäriň özi şol zatlary ulanýan bolsa, onuň sözleri auditoriýasyna doly täsirini ýetirip bilermi?! Onuň şahsy keşbini ýakyndan tanaýanlar «Ilki özüňi düzet!» diýmezlermi?! Ýa-da gedem häsiýetli žurnalistden adamkärçilik hakdaky çykyşlar berilse-de, çilimkeşli ýagdaýdaka meňzeş täsirleriň dörejegi ikuçsuz. Şu jähetdenem, Watanymyzyň täze taryhy ýazylýan döwürde galamgärlere örän uly borç hem jogapkärçilik degişlidir. Ýurdumyzyň ösüşlerini, özgerişlerini gözlerimiz bilen görüp, täze eýýamyň eşretleriniň içinde ýaýnap, bu hakykaty dogruçyllyk, anyklyk bilen beýan etmek üçin, elbetde, ilkinji nobatda, özüň şol mertebeli

belentlige mynasyp professional keşbe eýe bolmaly. Mähriban döwlet Baştutanymyzam, döwür-zamana-da her bir döredijilik adamsyndan bolşy ýaly, žurnalistlerden hem şuny talap edýär. Hormatly Prezidentimiz özüniň döwlet iş-aladasynyň köpdüğine garamazdan, döredijilik işgärleri, žurnalistler bilen-de yzygiderli duşuşýar, pikir alyşýar. Hal-ahwal sorap, teklipleri öwrenýär. Zamanamyzyň däbine öwrülip barýan bu işde Arkadagymyzyň diňe bir talabedijiliginiň däl-de, eýsem şahsy keşbiniň, zähmetsöýerliginiň, beýik watansöýüjiliginiň, ynsanperwerliginiň we zähmet adamsyna gönükdirýän üns-aladasynyň nusgasy bar. Bu biziň her birimiziň «hukuk» we «borç» diýlen düşüňjeler barada çuňňur oýlanmagymyzy talap edýär.

VII.ŽURNALISTIŇ PROFESSIONAL ETIKA KODEKSI WE ŽURNALISTIŇ PROFESSIONAL ETIKASYNYŇ HALKARA PRINSIPLERI.

1. Žurnalistiň professional etika kodeksinde bellenilen hökmany şertler,
2. Žurnalistlik edebiň professional—etiki normalary. Žurnalistik gatnaşyklar.
3. Žurnalistiň professional etikasynyň halkara prinsipleri.

1.Žurnalist şu kodeksde bellenilen professional etikanyň prinsiplerine görä hereket etmelidir. Onuň žurnalistler soýuzy tarapyndan agzalyk üçin kabul

edilmegi, makullanylmagy we saklanylmagy hökmany şertdir.

2. Žurnalist öz ýurdunyň kanunlaryna boýun egmelidir, emma professional borja degişlilikde hökümet ýa-da başga biri tarapyndan islendik howp salynmagyny we goşulmagyny inkär etmek bilen diňe öz kärdeşleriniň ýurizdiksiýasyny dogry tapýar.

3. Žurnalist çeşmesi özüne belli bolan we onuň dogrulygyna ynanýan maglumatyny ýaýradýar. Ol jemgyýetçilik ähmiýetli maglumatyň doly we anyk dälligi bilen ýa-da ýalan maglumaty ýaýratmak arkaly kimdir birine zyýan ýetirmezlige çalyşýar.

Žurnalist öz habarlarynda faktlary deňeşdirmäge, pikirini, garaýşyny ýa-da çaklamasyny aýdyp bilýär, şol bir wagtyň özünde professional işinde bitarap bolmaga borçly däl. Žurnalist öz professional borjuna ýerine ýetirende maglumaty almagyň kanuny bolmadyk we mynasyp bolmadyk usulyny ulanmaýar. Ol maglumat bermedik we berlen soraglara jogap bermedik fiziki we ýuridiki (hukukly) adamlaryň hukuklaryny, eger kanun tarapyndan maglumat bermäge borçly edilmese hormat goýmalydyr (sylamalydyr).

Žurnalist faktlaryň bilkastlaýyn bozulmagyna, töhmete ýalan maglumaty ýaýratmak ýa-da hakyky maglumaty bukmak üçin töleg almaklyga agyr professional jenaýat hökmünde seredýär. Žurnalist materialy we islendik häsiýetli pikiri neşir etmek üçin üçünji bir adamdan göni ýa-da gyýtaklaýyn hiç-hili sylaglary, gonorarlary almaly däl.

Özüniň ýalan ýa-da ýoýulan materialy neşir edendigine göz ýetirip, öň ulanan şol bir poligrafik we oudiowizual serişdeleri ulanyp ýalňyşlygy düzetmelidir. Zerur bolanda öz neşir organy arkaly ötünç soramalydyr.

Žurnalist öz goly, onuň lakamy ýa anonim (atsyz) ýaýradylan, emma onuň habarly bolmagynda neşir edilen islendik akyl ýetirmäniň adalatlylygy, hakykylygy üçin öz ady hem abrary bilen jogapkärçilik çekýär. Onuň razylygyna garamazdan, hatda bölekleýin bolsa-da, habaryň ýa akyl ýetirmäniň soňunda goýan goluny aýyrtmaga hiç kim hakly däldir.

4. Žurnalist gizlin ýol bilen alan maglumat çeşmesini professional syr hökmünde saklaýar. Ony aýtmaga hiç kim mejbur edip bilmez. Anonimlilige bolan hukuk haçan-da, çeşme hakykata ters gelyän bolsa, şeýle-de çeşmäniň adyny aýtmak agyz ýa abanyň howpy sowup bilse, bozulyp bilner.

Žurnalist gürrüň (interwýu) berýän adamlaryň haýyşy bilen olaryň atlaryny resmi ýagdaýda görkezmeli däldir.

5. Žurnalist öz işine zyýan berjek çäklendirmelere, yzarlamalara, güýç ulanmaga doly akyl ýetirýär. Öz professional işini ýerine ýetirmek bilen eksterimizme, raýatlaryň dürli alamatlary boýunça çäklendirmelerine (reňk, dil, din, syýasy we beýleki gaýyşlary boýunça, edil şonuň ýaly-da, sosial we nasional gelip çykyşy boýunça) garşy durýar.

Žurnalist öz professional ünsüniň obýekti bolan adamlaryň ar-namysyna, mertebesine hormat goýýarlar. Olar islendik reňkine, milletine, dinine, sosial gelip çykyşyna, jynsyna, şeýle-de, adamyň fiziki ýetmezçiligine

ýa keseline degişlilikde äsgermezçilikli gürrüňlerden saklanmalydyr. Eger neşir edilen habaryň mazmuny bilen göni baglanyşygy bolmasa şeýle maglumaty neşir etmekden saklanýar. Žurnalist adama moral ýa fiziki zeper ýetirýän masgaralaýjy sözleri ulanmakdan daşda durmalydyr.

Žurnalist sud tarapyndan karar edilýänçä, hiç adam günäkär däl diýen pikire gulluk edýär. Meseläniň obýektiw beýan edilmegi üçin zerur bolýança, ol adamlaryň garyndaşlarynyň, dostlarynyň atlaryny aýtmakdan saklanýarlar. Ol şeýle hem, ejir çekeniniň adyny aýtmazdan hem saklanýar. Onuň şahsyýetini kesgitlemäge eltýän materialy neşir etmeýär. Haçan-da žurnalistik bileleşik kämillik ýaşyna ýetmedikleriniň bähbidini aranda bu normalar örän berk saklanylýar.

Diňe jemgyýetiň bähbitlerini goramak adamyň şahsy durmuşyna goşulýan žurnalistik barlaglary aklap diler. Goşulmagyň şeýle çäklendirilmeleri medisina we şuna meňzeş edaralara ýerleşdirilen adamlara degişlilikde doly üýtgeşsiz ýerine ýetirilýär.

6. Žurnalist öz professional derejesini döwlet dolandyryş organlarynda, kanunçylyk ýa sud käkimiýetinde, şeýle-de syýasypartiýalaryň ýolbaşçylygynda beýleki syýasy ugry bolan beýleki guramalarda ilemek bilen bilelikde alyp baryp bilmeýär.

Žurnalist eline ýarag alan wagty öz professional işiniň gutarýandygyna akyl ýetirýär.

7. Žurnalist öz abraýyny, mertebesini we professional hukugyny reklama ýa kommersiýa häsiýetli maglumaty ýaýratmak üçin ulanmaga, esasan-da, eger habar bermek

şeýle häsiýete güwä geçmeýän bolsa we onuň formasy meňzeş bolsa mynasyp däl diýip hasaplaýar.

Žurnalistik we reklama işiniň özi etika taýdan golaýlaşmaýar (birleşmeýär).

Žurnalist öz hünär güýji (täsiiri) bolan gizlin maglumatlary bähbidine ýa ýakynlarynyň bähbidine görä ulanmaly näldir.

8. Žurnalist öz kärdeşleriniň professional hukuklaryna hormat goýýar we ony goraýar, hakyky adalatly bäsdeşligi saklaýar. Žurnalist az amatlykly sosial, material we moral plandaky şertlerde öz kärdeşleriniň borçlaryny ýerine ýetirip oňa şahsy hem professional taýdan zyýan ýetirmekden gaça durýar.

Žurnalist islendik döredijilik işinden gelip çykýan awtorlyk hukugyna hormat goýýar we oňa hormat goýmagy talap edýär. Plagiata ýol bermesizdir. Haýsydyr bir ýol bilen öz kärdeşiniň işini ulanyp, awtoryň adyna salgylanýar.

9. Žurnalist ýokarda bellenen prinsipleri bozýan işlerden ýüz öwürýär.

10. Žurnalist sudda we beýleki güýç ulanmalarda, masgaralamalarda, moral zyýan çekende, diffamasiýada görkezilen raýat we jenaýat kanunçylygynyň kepillendirmelerinden ulanyp we öz hukugyny gorap bilýär.

Žurnalistik edebiň professional—etiki normalary

Žurnalistik gatnaşyklar

Žurnalist öz işinde öz professional gyzyklanmasynyň obýekti bolup biljek köp sanly adamlar bilen iş salyşýar.

Bu žurnalistiň “ýöriteleşmegi” bilen, ýagny onuň işleýän temasy bilen bagly. Emma muny žurnaliste maglumat toplamak üçin ilatyň dürli gatlagyna degişli adamlar, dürli bilim we medeni derejeli adamlar bilen iş salyşmak bilen deňeşdirmek bolmaz. Žurnalistik gatnaşyklary resmi we resmi däl diýen toparlara bölmek bolar. Brijingler, pres-konferensiýalar, prezentasiýalar furşer bilen tamamlanýandygyna seretmezden, resmi häsiýetlidir. Bu kategoriýa dürli derejedäki resmi adamlar—press-sekretardan Prezidente çenli, adamlar bilen bolan interwýular degişli.

Resmi däl kontaktlar has ýeňil. Olar duýdansyz häsiýete eýe. Emma kontaktlaryň ikisinde-de žurnalist bilen “kontaktýoryň” gatnaşygynda halkara, şeýle-de, milli etik kodekslerde beýan edilen talaplara jogap berilýär. Žurnalist özüniň professional üns merkezi bolan adamlaryň mertebesini we ar-namysyny hormatlaýar, olar bilen seresaplylygy saklaýar. Olaryň şahsy durmuşyna goşulmakdan saklanýar we şeýle maglumatlary halka ýaýratmaýar. Muny jemgyýetiň bähbitlerini, raýatlaryň hukuk we kanuny bähbitlerini goramak üçin ulanylýar.

Žurnalistiň maglumat alýan adamyna bolan gatnaşygy aşakdaky normalarda çäklendirilýär:

“Žurnalistiň ilkinji wezipesi—adamlara dogruçyl we hakyky maglumaty obýektiv hakykaty, dogruçyl beýan etmek arkaly almagy kepillendirýär. Žurnalist faktlary açyp görkezmek, asyl manysyny saklamak we ony ýaýmak wyždanly beýan edýär. Ol dünýä hakyndaky anyk we baglanşykly göz önüne getirmegi, düşünjäni emele getirmäge mümkinçilik berýän ýeterlik materialy

jemgyýetçiligiň almagy üçin öz döredijilik güýjüni ulanýar. Onda wakalaryň gelip çykyşy, tebigaty we many mazmuny, işleriň gidişi we ýagdaýy has obýektiv düşnükli bolar ýaly edýär.”

“Žurnalistikada maglumat ulanylyş predmeti däl-de, jemgyýetçilik gymmatlygy hökmünde düşünilýär. Bu žurnalistiň berlen maglumat üçin jogapkärçiligi paýlaşýandygyny aňladýar. Ol diňe bir köpçülikleýin habar beriş çeşmelerine gözegçilik edýänleriň önünde däl-de, eýsem dürli sosial bähbitleri göz önüne tutmak bilen giň köpçüligiň önünde jogapkärçilik çekýär. Žurnalistiň sosial jogapkärçiligi onuň ähli ýagdaýda öz ahlak aňyna görä hereket etmelidigini talap edýär.”

“Hünäriň özboluşlylygy žurnalistden maglumatyň giň köpçülige hyzmat etmegini we köpçülikleýin maglumat beriş işlerinde jemgyýetçiligiň hem gatnaşmagyny talap edýär.”

Raýatlaryň maglumat almak hukuklaryny bozýan ýalňyşlyklar.

Raýatlaryň maglumat almak hukugyny kemsidýän professional etikanyň bozulmagy hökmünde aşakdakylary görkezmek bolar:

—eger žurnalist öz maksadyndan bagly bolmadyk nädogry maglumaty bilkastlaýyn halka ýaýsa;

—eger žurnalist maglumaty öz borçnamalaryny ýerine ýetirmezden nädogry informasiýany köpçülige ýaýratsa;

—eger žurnalist jemgyýetçilik ähmiýetli maglumaty ýörite neşir üçin alyp haýsydyr bir maksat bilen gizlese ýa-da ol hakynda dymsa;

—eger žurnalist maglumaty toslap tapsa, onuň çeşmelik we dokumentlik maglumaty ýaýsa, salgylanýan maglumatynyň manysyna düzediş girizse;

—eger žurnalist jemgyýetçilik ähmiýetli waka, hadysa ýa-da fakta aňly-düşünjeli gatnaşyp, ol barada bilgeşleýin dymsa;

—eger žurnalist ýalan habarlary, myş-myşlary, çaklamalary, şeýle-de, näbelli çeşmelerden alnan maglumatlary hakyky ýaly edip berse;

Adamlaryň erkin pikir aýtmak hukugyny kemsidýän hereketler.

Adamlaryň erkin pikir aýtmak hukugyny kemsidýän professional etikanyň bozulmasy hökmünde aşakdakylar görkezilip biler:

—eger žurnalist egoistik, toparlaýyn we beýleki garaýyşlardan ugur alyp, çekişmeleri alyp barmaga ýa-da özüniň razy bolmadyk garaýyşlaryny plýuralizm prinsipini bozmak arkaly halka ýaýramagyna päsgelçilik döretse;

—eger žurnalist öň çap edilen material boýunça tankydy ýa-da jedelli çykyşlaryň halka ýaýramagyna päsgelçilik berse;

—eger žurnalist ýeterlik esasy bolmazdan jogaby halka ýaýratmaktan boýun gaçyrsa;

—eger žurnalist okyjynyň, tomaşaçynyň ýa-da diňleýjiniň hatlaryny üýtgetmek we gysgaltmak arkaly awtoryň razylygyny almazdan iberilen tekstiň manysyny ýoýsa;

—eger žurnalist okyjylaryň, žurnalistleriň ýa-da diňleýjileriň ýalan toslanan hatlary arkaly jemgyýetçiligi

ýalňyşlyga eltse ýa-da öz materialyny beýleki real adamyň şahsy döredijiliginiň netijesi diýip görkezse.

Žurnalistiň maglumat çeşmesi bilen gatnaşygy ilki bilen päk wyždanlylykdyr: faktlary irginsiz barlamak, dokumental ýa beýleki çeşmelerden alnan maglumatlary neşirde anyk edip görkezmek; ol faktlary toslamagy, subutsyz garaýyşlary, materiallary oýlap tapmagy gadagan edýär. “Professional etikanyň kodeksi” şeýle belleýär:

Žurnalist diňe hakyky maglumatlary we alnan çeşmesi belli bolan maglumatlary ýaýradýan we düşündiriş berýän. Ol doly bolmadyk we anyk bolmadyk jemgyýetçilik ähmiýetli maglumatyň kimdir birine zyýan bermeginden ýa-da ýalan maglumatyň ýaýradylmagyndan gaça durmalydyr.

Žurnalist öz maglumatlaryndan gürrüň berýän faktlaryň arasyndaky tapawudy anyk goýmalydyr. Öz professional işinde onuň bitarap bolmagy hökman däl. Öz professional borçnamalaryny ýerine ýetirende, žurnalist maglumaty almagyň kanuny bolmadyk we mynasyp bolmadyk usulyna ýüzlenmeýär. Ol maglumat bermeýän ýa soraglara jogap bermeýän fiziki hem diri (ýuridiki) adamlaryň hukuklaryna hormat goýýar. Muňa haçanda maglumat bermek borjy kanun tarapyndan borçly edilen ýagdaýlar degişli däl. Žurnalist gizlinlik bilen alan maglumatynyň çeşmesini gizlin saklaýar. Ony bu maglumaty bermäge hiç kim borçly etmeýär. Anonimligi bolan hukuk diňe belli bir ýagdaýda—haçan çeşme hakykaty bilgeşleýin ýoýýar diýip çak edilende, şeýle-de çeşmäniň ady agzalanda adamlar üçin iň bir agyr we ýeňip

bolmajak zyýandan gaça durmagyň ýeke-täk ýaly diýilip görkezilende mümkindir.

Žurnalist interwýu alýan adamlarynyň haýyşyny ýerine ýetirip, olaryň atlaryny resmi ýagdaýda aýtmaly däldir. “Teleradio habar berijileriň Hartiýasy” aşakdaky prinsipleri belleýär:

Gizlin wideo-audio ýazgy, surat, telefon diňlemek arkaly üçünji bir adamlardan alnan maglumatlary, eger olar alnan maglumatyň kanunylygyny, hususan-da, ýörite sud kararlarynyň kanuny ýagdaýda alnandygyny subut etmezden ýaýratmakdan boýun towlaýar.

Gürründeşiň ynamyndan, aýratyn hem aýdylanlary adekwat baha bermäge mümkinçilik bermeýän onuň emosional ýagdaýyndan peýdalanmak gadagan.

Maglumaty almagyň ýollary (şeýle hem, alnan maglumaty ýoýmak) бүтін žurnalistikanyň adyna şikes ýetirýär. Maglumaty “ýalan ýol bilen almak” eýýäm rowaýata öwrüldi. Käbir žurnalistleriň “žurnalist däl” diýen ada bukulýandygyny aýratyn bellemek gerek.

Žurnalistik etikanyň prinsipleri bu meselede şeýle aňladylyp bilner: žurnalist özüni başga bir adam hökmünde görkezip bilmez. Žurnaliste özüni başga biri hökmünde tanatmak, maglumat almak mümkin däl bolan halatynda näme etmeli? Başgaça aýdylanda, eger “žurnaliste gapy ýapyk” bolanda, emma “örän zerur” bolanda näme etmeli?

Žurnalistik professional etikanyň kodeksi şeýle ýazýar:

Žurnalist öz professional işiniň obýektleri bolan adamlaryň ar-namysyna hem mertebesine hormat goýýar.

Ol adamyň fiziki ýetmezçiligi ýa-da näsaglygy barada düşündirişlere, äsgermezçilikli pikirlerden saklanýar. Ol neşir edilýän habaryň mazmuny bilen göni baglanyşygy bolan ýagdaýda bolaýmasa, şeýle neşiri çap etmekden saklanýar. Žurnalist adamyň saglygyna moral we fiziki zyýan ýetirjek masgaraçylykly söz ulanmalardan gaça durmaga borçludyr”.

Žurnalist sud tarapyndan karara gelinmese adama günä ýöňkemek prinsipinden daşda durýar. Öz habarlarynda ol meseläniň obýektiw beýan edilmegi üçin zerur bolan ýagdaýyny hasaba almansoň, jenaýaty edenligi üçin günälenilýän ýa-da sud edilen adamyň garyndaşlarynyň, dostlarynyň atlaryny agzamakdan saklanýar. Ol şeýle hem jenaýatyň pidasy bolan adamyň adyny aýtmakdan hem saklanýar we bu pidanyň şahsyýetini mälim etmäge eltýän materialy çap etmekden saklanýar. Haçan-da žurnalistik habarlar kämillik ýaşyna ýetmedikleriň bähbidini gozganda (adyny agzanda) bu normalar örän berk ýerine ýetirilýär.

Diňe jemgyýetiň bähbidi aralanda, adamyň hususy durmuşyna degişli bolan žurnalistik barlaglar aklanyp bilner. Şeýle çäklendirmeler medisina we şuna meňzeş edaralara ýerleşdirilen adamlar barada gidende gürrüňsiz ýerine ýetirilýär.

Teleradio gepleşikler partiýasynda “jemgyýetçilik saglyk we ahlak guramalarynyň hem raýatlaryň hukuklaryny we kanuny bähbitlerini goramak” bölümünde aşakdaky prinsipleri belleýän bölüm bar:

—Şahsy durmuşyň eldegirmesizligini saklamak we hormat goýmak şahsy territoriýada audio ýazgy, surat we

wideosurat ulanmak adamyň şahsy durmuşy barada maglumaty özüniň razylygy bolmasa ýygnamak, ulanmak we saklamak gadagan edilýär.

Bu partiýa üçin şahsy durmuş diýlip, şahsy hem maşgala syry, şol sanda nika we ýakyn gatnaşyklar, seksual ugry (oriýentasiýasy), dini dünýägaraýşy, dostluk gatnaşygy, wagtyny geçirişi, hat alyşmagy, telefon gepleşikleri, poçta, telegraf, kompýuter we beýleki habarlary gözöňüdetutulýar. Şu partiýanyň maksatlary üçin hususy territoriýa diýlip, islendik ýaşaýyş jaýy, öý gurluşygy, mellek ýerini hasaba almak bilen, myhmanhana, pansionat, sanatoriý otaglary we ş.m. keselhana otagy düşünilýär.

“Şahsyýetiň ar-namysyna we mertebesine hormat goýmak” prinsipleri 1991-ýylyň Kodeksinde hem bar.

Žurnalist öz professional işiniň obýekti bolan adamlaryň ar-namysyna hem mertebesine hormat goýýar, olar bilen gürründeşlikde seresap bolýar. Ol şahsy durmuşa girmekden gaça durýar we ol maglumatlary diňe jemgyýetiň bähbidi, raýatlaryň hukuklary we kanuny bähbidi goralanda halka aýan edip bilýär. Žurnalist barlanylmadyk habarlary we myş-myşlary ýaýratmaýar, şeýle hem adamy masgaralaýjy, onuň ar-namysyna şikes ýetirýän jümleleri ulanmaga ýol bermeýär.

Bu normalaryň bozulmagynyň önüni alýan ýeke-täk serişde bolup, metbugatda we efirde žurnalistik etika ters gelýän maglumatyň ulanylmagyna garşy maratoriniň bolmagy hyzmat edýär. Bozmalymy, bozmaly dälmi—žurnalist öziçe karara gelýär. Bu diňe onuň wyždanynyň däl, eýsem professional, adamçylyk tarapydyr. Ähli

jogapkärçilik “maglumaty geçirijiler”—gazetler, žurnallar, radiostansiýalar, telekanallar çekýär. Şeýle materialy aýan etmezlik hukugy däl-de, borjudyr. Şu ýagdaýda žurnalist üçin etiki normalaryň bozulmagy akyla sygjak zat däl, ýogsa hiç kim “stol” üçin işlemek islemeýär.

Indi “korporatiw etika” diýlip atlandyrylýan normalara, ýagny kärdeşler we seh boýunça kärdeşler bilen gatnaşyk normalaryna geçeliň. Islendik döredijilik bäsleşiginde bäsdeşlik ruhy bolýar. ”El ele bereliň, dostlar!”diýen çagyryş biraz ýaranjaňlyk ýaly bolup eşidilýär. Elbetde, her bir žurnalist öňe tarap ösmäge, tanalmaga, gerekli bolmaga ymtylýar. Ol özüniň ilkinji döredijilik ýolunda oňa deňleşjek bolýanlaryň ählisini bäsdeş diýip düşünýär. Döredijilik kollektiwine ýylanlaryň toplanan ýeri hökmünde seretmek bolmaz,ýöne bary-bir garaýyşlaryň çaklanylmagy bolup biler. Onuň uruş-söğüşe geçmezligi üçin žurnalistikada korporatiw medeniýetiň prinsiplerini kesgitlemek zerurlygy döredi.

“Jemgyýetçilik roly” žurnalistden öz garaýyşlaryna garşy gelyän, maglumatyň çeşmesini açmakdan ýüz öwürmek işinden saklanmak hukugyny berýän ýokary professional dogruçyllygy talap edýär, onuň işleýän köpçülikleýin habar beriş organlarynda kararyň kabul edilmegini talap edýär. Professional dogruçyllyk žurnaliste ähliumumy bähbide garşy gelyän şahsy pikire gelmäge mümkinçilik bermeýär. Žurnalistiň etiki prinsiplerine intellektual hususylyga, esasan-da, plagiata ýol bermezlik girýär.

Žurnalistik professional etikanyň 1991-nji ýyldaky kodeksinde aşakdakylar bar:

Eger-de, neşir edijiniň ýa-da redaksiýanyň ýolbaşçysynyň görkezmesi jemgyýetçilik ahlakynyň talaplaryna ýa-da şu kodeksiň düzgünlerine garşy gelse, onda žurnalist ony ýerine ýetirmekden ýüz öwürýär. Žurnalist redaksiýanyň ýumuşlary öz ahlak garaýyşlaryna garşy gelýän bolsa, onda ýüz öwürýär. Žurnalist öz hünäriniň abraýy ugrunda aladalanýar, kärdeşleriniň ar-namysyny, mertebesini hormatlaýar, žurnalistika zeled ýetirjek hereketlere ýol bermeýär. Žurnalist döredijilik bäsleşiginde öz kärdeşleriniň ynamyndan hynaýatçylykly peýdalanmaýar, olaryň professional borjuny ýerine ýetirmäge päsgel bermeýär. Kärdeşleriniň döredijilik ukypalaryny ösdürmegine we ussatlyklaryny artdyrmagyna kämek edýär, heläkçilige duşanlara kömek edýär. Professional raýdaşlyk hakykata we adalata hyýanatçylygy aklap bilmez. Korporativ medeniýetiň galyndylaryny ýok etmek aşakdaky epizodlarda häsiýetlendirilýär:

“—eger žurnalist hyýanatçylykly ýa-da beýleki erbet pikirler bilen belli bir materialy ýa-da onuň böleklerini çap etmäge päsgelçilik döretse, ondan boýun towlasa, tersine çap etse, öz kärdeşlerini ony çap etmeklige çagyrsa;

—eger žurnalist haýsydyr bir formada başga bir adamyň razylygyny almadan oňa degişli bolan lakamy (eger lakam öň köpçülikleýin ýaýylymadyk bolsa) aýan edýän bolsa;

—eger žurnalist başga biriniň eserini ulanyp, ony dolulygyna ýa-da bölekleyin özüne degişli etse, onuň hakyky awtoryny we alnan ýerini görkezmese;

—eger žurnalist degišli redaksiýa duýdurmazdan şol bir materialy iki ýa-da birnäçe redaksiýa berse ýa-da kanunda görkezilenleri hasaba almazdan öň çap edilen materialy halka ýetirse;

—eger žurnalist köpçülikleýin habar beriş serişdesi bolmadyk nätanyş adamyň ýa-da guramanyň peýdasyna maglumat toplamak üçin professional derejesini ulansa;

Žurnalistleriň gulluk etikasynyň we professional raýdaşlygyň bozulmagy hökmünde aşakdakylary görkezmek bolar:

—eger žurnalist özüniň redaksiýadaky wezipe ýagdaýyny ulanyp, kärdeş tarapyndan taýýarlanan materialyň mazmunyny ondan birugsat redaktirlemek arkaly ýoýsa we köpçülige ýetirse;

—eger žurnalist öz redaksiýadaky wezipe ýagdaýyny ulanyp beýleki kärdeşlerine öz pikirini daksa;

—eger žurnalist olaryň materialyny özüçe düzedip, olaryň döredijilik ukyplarynyň ösmegine päsgel berse;

—eger wezipeparazlyk, hyýanatçylyk we beýleki garaýyşlary esasynda öz kärdeşini beýleki žurnalistleriň ýa-da jemgyýetçilik pikiriniň önünde garalasa;

—eger žurnalist döredijilik bäsleşigine dogry düşünmän ýa-da beýleki sebäplere görä kärdeşini professional borçlaryny ýerine ýetirmäge, şeýle-de onuň işlerini neşir edilmegine kynçylyk döretse;

—eger žurnalist özüniň redaksiýadaky wezipe ýagdaýyny ulanyp žurnalistik guramanyň işine päsgel berse ýa-da onuň özbaşdaklygyny çäklendirse”.

“Žurnalistik professional etikanyň 1994-ýyldaky Kodeksi” aşakdakylary kesgitleýär:

Žurnalist öz kārdeşleriniñ professional hukuklarına hormat goýýar we goraýar, hakyky bäsdeşlik kanunlaryny saklaýar. Žurnalist sosial, material ýa-da moral plandaky az amatly bolan şertlerde öz kārdeşiniñ borçnamalaryny ýerine ýetirmäge ylalaşyp, olaryň şahsy ýa-da professional bähbitlerine zyýan ýetirýän ýagdaýlardan gaça durýar.

Žurnalist islendik döredijilik işinden gelip çykýan awtorlyk hukugyna hormat goýýar we oňa borçly edýär. Haýsydyr bir görnüşde kārdeşleriniñ işini ulanyp, awtoryň adyna salgylanýar. Bu ýerde plagiat ýerliksizdir. Soňky wagtlarda “açyk çeşmelerden alnan maglumatlardan” ulanmak meýli güýçlenýär. Başgaça aýdylanda, internetden peýdalanmak. Näme üçindir köp sanly žurnalistler we tekewizion gepleşikleriň redaktory bütün dünýä setlerindäki tekstleriň hem watorlaryň bardygyny ýatdan çykarýarlar. Bütün dünýä seti boýunça käbir has amatly tekstleriň “ýaýramagy” ony awtoryňrazylygyny almazdan ulanylýar, folklaryň hataryna goşmaýar.

Ýokardaky žurnalistiň hünär etikasyndan gelip çykýan Halkara žurnalistikasynyň prinsipleri 1983-nji ýylyň 20-nji noýabrynda Parižde professional žurnalistleriň halkara we sebit guramalarynyň maslahat-duşuşygynda kabul edildi. Dünýäniň ähli künjeklerinden bolan 400-den gowrak žurnalisti özüne birikdirýän halkara we sebit professional guramalary ÝUNESKO-nyň baştutanlygynda birnäçe maslahat-duşuşyklaryny geçirdi. Şonuň esasynda žurnalistiň milli hem sebit etiki kodekslerini döretmek üçin umumy esas boljak aşakdaky prinsipler işlenilip düzüldi.

1. Prinsip—adamlaryň dogruçyl maglumaty almak hukugy.

Halklar hem-de adamlar anyk we gutarnykly maglumat arkaly hakykatyň obýektiw suratlandyrylyşyny almaga hukuklydyr, şeýle-de medeniýetiň we habar berşiň dürli formalarynyň, serişdeleriniň kömegi bilen öz pikirini erkin beýan etmäge-de haklydyr.

2. Prinsip—žurnalistiň obýektiw hakykata wepalylygy.

Žurnalistiň gullyk etmeli ilkinji wezipesi adamlara obýektiw hakykaty dogruçyl beýan etmek üçin dogry we hakyky maglumaty almagy kepillendirmegidir. Žurnalist hakyky faktlary toplaýar we onuň manysyny açyp görkezende hiç bir ýoýulmalara ýol bermeýär, ony ak ýürekden, päk ynsap bilen beýan edýär. Ol jemgyýetçiligiň metbugat serişdesinden dünýä we durmuş hakykaty barada anyk hem sazlaşykly göz önüne getirmäni kabul edip bilmeginiň hatyrasyna her materialy taýýarlamaga öz döredijilik güýjini, ukybyny aňry ýany bilen sarp edýär. Wakalaryň gelip çykyşy, tebigaty hem-de many-mazmuny, işleriň gidişi hem ýagdaýy, mümkin boldugyndan, aýdyň we dogruçyl düşünje almaga mümkinçilik döredýär.

3. Prinsip—žurnalistiň sosial jogapkärçiligi.

Adamzat jemgyýetinde döräli bári žurnalistika maglumat sarp ediş predmeti däl-de, jemgyýetçilik bähbidine gulluk edýän gymmatlyk hökmünde düşünilýär. Bu hakykat žurnalistiň toplan, beýan edýän, umuman, habar beriş serişdesinde berilýän maglumat üçin

jogapkärçilik çekýändigini, oňa dahyllydygyny aňladýar. Şu jähetden, žurnalist diňe bir köpçülikleýin habar beriş serişdelerine gözegçilik edýänleriň önünde däl-de, eýsem, ilki bilen, dürli sosial maksatly giň halk köpçüliginiň önünde jogapkärçilik çekýär. Žurnalistiň sosial jogapkärçiligi onuň ähli ýagdaýlarda özünden talap edilýän ahlak düzgünlerine laýyklykda hereket etmegi bilen gönüden göni baglanyşyklydyr.

4. Prinsip—žurnalistiň professional dogruçyllygy.

Žurnalistiň jemgyýetçilik wezipesi we onuň bu jähetdäki orny ondan öz hünärmenlik garaýyşlaryna ters gelýän hereketlerden saklanmaga, gerek bolan ýagdaýynda, käbir maglumat çeşmesini aýan etmekden, saklanmaga, şeýle-de, işleýän köpçülikleýin habar beriş organlarynda (guramalarynda) kararlaryň kabul edilişine gatnaşmaga hukuk berýän ýokary hünär dogruçyllygyny talap edýär.

Professional dogruçyllyk žurnaliste işde ählumumy bähbide ters gelýän şahsy gyzyklanmalaryny, öz peýdasyny aramaga rugsat bermeýär. Žurnalistiň etiki prinsiplerine intellektual hususylyga hormat goýmak, hususan-da, kesekiniň döredijiligine “el gatmaga” ýol berilmezlik girýär.

5. Prinsip—köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň halka elýeterliligi we oňa jemgyýetçiligiň gatnaşmagy.

Hünäriň häsiýeti žurnalistiň maglumatyň hemmä alýeter bolmagyna ýardam etmegini we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň işine jemgyýetçiligiň

gatnaşmagyny gazanmagyny talap edýär. Bu ýagdaý işiň oňyn tejribesi bilen birlikde, žurnalistiň kähalatda ýol berilýän ýalňyşlygyň düzedilmegine borçlulygy we oňa jogap bermek hukugyny hem göz önünde tutýar.

6. Prinsip—hususy ýaşayşa, şahsy durmyşa we adam mertebesine hormat goýmak.

Professional ahlagyň normalary (kadalary) žurnalistden adam mertebesine hormat goýmagy we halkara talaplaryna we milli kanunlara laýyklykda, raýat hukuklaryny goramagy hem-de ynsan mertebesini masgaralamalardan, töhmetden, nähak günälemelerden goramak maksadyna gulluk edýän ýolunda jemgyýetiň her bir agzasynyň şahsy durmuş hukugyny sylamagy talap edýär.

7. Prinsip—jemgyýetçilik bähbitlere hormat goýmak.

Professional normalar (kadalar) žurnalisti jemgyýetçiligiň, onuň demokratik institutlarynyň we jemgyýetçilik moralyň bähbitlerine hormat goýmaga borçly edýär.

8. Prinsip—ählumumy gymmatlyklara we medeniýetiň köpdürlüligine hormat goýmak.

Hakyky žurnalist gumanizmiň ählumumy gymmatlyklary, ilki bilen, parahatçylyk, demokratiýa, sosial ösüş, adam hukugy we milli azat ediş maksatlaryny goldap çykyş edýär. Ol her bir milli medeniýetiň özboluşly taraplaryna, gymmatlyklaryna we mertebesine, şeýle-de halklaryň öz syýasatyny, sosial, ykdysady we

medeni ulgamyny erkin saýlamak hem ösdürmek hukugyna hormat bilen seredýär. Şeýlelikde, žurnalist demokratiýanyň giňemegine gönükdirilen sosial özgertmelere işjeň gatnaşýar. Žurnalist gepleşikler arkaly parahatçylyga we adalata, halkara dartgynlylygyň gowşamagyna, halkara gatnaşyklarda ýaragsyzlanmagy we milli ösüşi goldaýan ynam etmek ýagdaýynyň döremegine ýardam edýär. Žurnalistiň professional etikasy ony döwrüň taryhy wakalaryndan, amala aşyrylýan halkara ylalaşyklardan, deklarasiýalardan, rezolýusiýalardan habarly bolmaga borçly edýär.

9. Prinsip—adamzada garşy durýan uruşlaryň we beýleki erbetlikleriň aradan aýrylmagy.

Žurnalist ynsanperwerligiň ählumumy gymmatlyklaryna hormat goýmalydyr. Şu jähetden, onuň ahlak borçlulygy žurnalistden meçew bermegiň (öjükdirmegiň) islendik formasyndan ýa-da agressiw uruşlary, ýaraglanmagyň, aýratyn-da ýader, haýdadylmagyny, güýç ulanmagyň beýleki formalaryny, zorlugy we kemsidilmegi, hususan-da, jynsparazlygy we aparteidi aklamakdan saklanmak talap edilýär. Degişli prinsip žurnalisti zalymlyk düzgünine, kolonializme we neokolonializme, şeýle-de adamzada gaýgy-hasrat getirýän beýleki betbagytlyklara, gedaýlyga, doýa garna iýmezlige, kesellere garşy durmaga borçly edýär. Şeýle hereket etmek bilen, ol halklaryň arasyndaky gatnaşyklaryň abalanlaşmagyna ýardam edip: bu ugurda düşünişmezligiň hem-de habarly bolmazlygyň aradan aýrylmagyna kömek edýär. Okyjylar köpçüliginiň aňynda

diňe öz watandaşlarynyň däl, eýsem gaýry ýurtlaryň halklarynyň zerurlyklaryna we isleglerine düşünmek duýgularyny oýarýar. Ähli halklaryň, tutuş adamzat jemgyýetiniň wekilleriniň jynsna, reňkine, diline, milletine, dini garaýyşlaryna, filosofik düşünjesine seretmezden, hukuklaryna we mertebelerine hormat goýmagy üpjün edýär.

10. Prinsip—habar beriş ulgamynda maglumatlar täze halkara düzgünlere ýardam etmelidir.

Häzirki zaman dünýäsinde žurnalist umumylykda—täze halkara gatnaşyklary, hususylykda—täze halkara maglumat düzgünleri ulgamyndaky hereketiň çäklerinde işleýär. Täze halkara ykdysady düzgüniň aýrylmaz bölegi hökmünde düşünilýän bu täze düzgün halklaryň parahatçylykly ýaşamagyny hem-de olaryň ruhy-medeni özboluşlylygyny doly hormatlamagy öňe çykarýar. Bu babatda žurnalistiň borjy—maglumat berişde we aragatnaşykda halkara gatnaşyklary demokratiýalaşdyrmak, aýratyn-da, parahatçylygy goramak hem-de berkitmek, şeýle hem halklaryň, döwletleriň arasyndaky dostlukly gatnaşyklara ýardam etmekdir.

ŽURNALISTIŇ GULLUK ETIKASY WE PROFESSIONAL ETIKA BARADA UMUMY GARAÝYŞLAR

1. Žurnalistiň gulluk etikasynyň normalary
2. Žurnalistiň ahlak normalary

3. Žemgyėtčilik moralynyň ýüze çykmalary
4. Žurnalistik «ahlagyň» ýaşy näçe?
5. Žurnalistiň professional borjy

Gulluk boýunça aragatnaşygyň etikasy — hünär etikasy dälidir. Bu islendik edara-gurama, ýagny bir zähmet toparyna dahylly bolan zähmete gatnaşmak prosesinde hünärmeniň özüni alyp barşynyň düzgünleriniň (şol sanda döredijilik kollektiwinde hem) toplumydyr. Bu gatnaşyklaryň häsiýetine käriň özboluşlylygy hünär ahlagy taýdan gyýtaklaýyn täsir edýär. Şoňa görä hem, hünär ahlagynyň gatnaşyklary ulgamynda hünärmen hem-ä işleýän zähmet toparyndaky kärdeşlerara gatnaşyga (gulluk etikasynyň normalaryna), hemem, umuman alnanda, hünär etikasynyň kadalaryna tabyn bolýar. Şu jähetden, her bir žurnalistiň işleýän zähmet toparyndaky şol ölçeglere boýun egmegi redaksion toparyň ahlak gurşawyndaky hili, ahyrky netijede bolsa — tutuş žurnalistik jemgyýetçiligiň ruhy ahwalyny kesgitleýär. Bir hatara düzülen bu normalar aşakdaky ýaly ýagdaýlarda ýüze çykýar:

— Professional raýdaşlygy goldamak, žurnalistik jemgyýetçiligiň bähbitleriniň we maksatlarynyň umumylygyna žurnalistiň agza bolan syýasy ýa-da beýleki guramalarynyň bähbitlerini we maksatlaryny göz önünde tutmak arkaly hormat goýmak.

— Jenaýatçylykly hereketlere ýol bermezden, žurnalistikanyň abraýyna zyýan ýetirmezden, hünäriniň ýokarlanmagy barada alada etmek, has takygy: žurnalistiň moral taýdan arassalygyna şikes ýetirýän sowgatlary, hyzmatlary, artykmaçlyklary kabul etmezlik, gulluk

ýagdaýyny şahsy bähbitleri üçin ulanmazlyk, materialy kimdir biriniň peýdasyna ýa-da erbet bähbitlere gulluk edip çap etdirmekden ýüz öwürmek, şeýle-de, «sargyt» makalalaryny ýazmazlyk, hukugyňy talap etmekden yza gaýtmak we gulluk ahlakyny şahsy durmuşyňa degişli etmekden gaça durmak.

— Kynçylykly ýagdaýa düşen we bela sataşan kärdeşleriňe çalt kömege gelmek, aýratyn hem olaryň professional borçlarynyň ýerine ýetirilmegine kimdir biri tarapyndan päsgelçilik berlip, olaryň hukuklary bozulan halatynda, redaksion toparlarda kabul edilen gulluk gatnaşyklaryň normatiwlerine redaksion toparyň oňaýly hereket etmegine ýardam edýän düzgün-tertibe we döredijilik inisiatiwalara, bäsleşiklere hem-de özara kömege daýanmak arkaly hormat goýmak.

— Redaksion toparda mynasyp ahlak gurşawy saklmagy goldamak barada alada etmek. Bu babatda žurnalist öz hereketlerinde dogruçyllygy we hoşniýetliligi, özara düşünişmäge taýýarlygy, goldawy, döredijilik ukyplarynyň ösüşinde, bilimleriň we ussatlygyň artmagynda birek-birege ýardam etmegi görkezmelidir.

— Kärdeşleriň awtorlyk hukugyna hormat goýmak we öz awtorlyk hukugyňy materiala erkin (özbaşdak), ylalaşyksyzlyga ýol berimezden gazanmak, galamgärlik «ogurlygyna» garşy durmak.

— Gündelik durmuşda bu normalaryň ýoýulmalaryna ýygy duşulýar. Emma tejribedäki ol erbet sapaklar bilen meseläniň oňyn çözgüdiň arasyndaky gapma-garşylyklar žurnalistikany herekete getirýär, ony ösdürýär. Aslynda, mukaddes ýazgylar hem, köplenç, ony bozýanlar üçin

gaýtalanyp durýandyr. Herhal, olar adamlar köpçüligi üçin gowulyga we erbetlige göz ýetirmegiň başlangyç nokat bolup durýar we adamzat jemgyýetçiligini ýalňyşlykdan goraýar. Hünär ahlagyndaky normalar hem şolar kysmydyr.

Hünär taýdan kämilleşmek nukdaýnazaryndan, özüni alyp barmagyň kabul edilen ahlak ölçegleri žurnalisti jogapkärli işe we durmuşa taýýarlaýan synaglarda başlangyç, ugur alyş nokadydyr.

Adamyň jemgyýete we beýleki ynsanlara bolan gatnaşygy boýunça borçnamalaryny kesgitleýän ahlak özüni alyp barşyň düzgünlerini we norma düzümini daşary ýurt sözleriniň sözlüğünde MORAL diýip atlandyrýarlar. Moral ahlak baradaky ylym bolsa, jemgyýetçilik onuň ýüze çykmasynyň bir formasy hasaplanýar. Moral hakyndaky ylym bolsa, jemgyýetçilik aňyň bir görnüşi hökmünde etika diýlip atlandyrylýar. Etika adamlaryň ahlak taýdan özüni alyp barşyndaky sistemalaýyn normalaryň we halka, maşgala we biri-birine bolan gatnaşyk borçlarynyň toplumydyr.

Professional ahlak — bu jemgyýetçilik ahlagyň modifikasiýasydyr. Ahlagyň professional özboluşlylygyny öwrenýän ylym — professional etika diýlip atlandyrylýar. Žurnaliste öz professiýasy jemgyýetiň adyndan, jemgyýetiň ünsüni çekýän (bähbidi bolan) hadysalar barada köpçülikleýin moral seljermäni amala aşyrmaga hukuk we borç mümkinçiliklerini berýär. Tema saýlamak we salgy gözlemek, neşir etdirjek zadynyň (makala, oçerk) temasyňy kesgitlemek we faktlary saýlap almak, gahrymanyň özüni alyp barşyna baha bermek we faktlary

saýlamak, hatda şol «tehnologik» operasiýalaryň her birinde materialy gurmak hökmany suratda žurnalistiň ýazylýan zat we adam barada özüniň dahylly pikirlerini döredýär. Ýagny ahlak gatnaşyklar onuň işiniň mazmunyna ornaşýar, žurnalistika hünäri bolsa, başdan-aýak ahlak häsiýetli iş bolup göz önüne gelýär. Netijede, žurnalistik morala jemgyýetçilik aňň formasy we şahsyýetiň obýektiv ýagdaýy, şeýle-de, real jemgyýetçilik gatnaşygy hökmünde garamak bolar.

Žurnalistik ahlak, özüni alyp barşyň prinsipleriniň we normalarynyň sazlaşykly derejesinde amala aşyrylýar. Olaryň özara tapawudy anyklyk derejesindedir. Ahlak prinsipiniň dünýägaraýyş häsiýeti bardyr, bu — idealyň özüni alyp barmagyň sazlaýjysy bilen aragatnaşygydyr. Ahlak normasy — tejribedäki salgylanmadyr. Ahlak normalarynyň ýüze çykmagynyň mehanizmi aşakdaky ýaly bolýar: situasiýa (ýagdaý) -baha bermek - hereket - netije. Normalar hökmany (meselem, plagiatyň gadagan edilmegi), rugsat edilýänleri (maglumaty barlamagy talap etmek gadagan edilmeyär), jedelliler (ýeke-täk pikir ýok bolanda, mysal üçin käbir hünärleri garyşdyrmaga ýol bermezlik barada ýa-da gürründeşden ogrynça diktofon ulanmak barada).

Professional ahlak umumylygynyň dürli derejelerine eýedir. Käbirleri hünärmene diňe hususy ýagdaýyň çäklerinde, uly bolmadyk talaplary aňladýar: «düzedişde okyjynyň hatynyň manysyny bozmazlyk», «dokumenti çap etdirmezden ön onuň awtorynyň razylygyny almak» we ş.m.. Beýleki toparlar umumy häsiýete eýe. Hususy ýagdaýyň çäklerine girýän şeýle düzgünler professional

ahlagyň prinsiplerine degişlidir. Žurnaliste bildirilýän talaplaryň sistemasyna käbir alymlar üç ölçegli piramida hökmünde seredýärler. Ýokarky gatda professional borç, jogapkärçilik, wyždan, ar-namys, mertebe ýaly kategoriýalar ýerleşýär. Ikinji derejede ýasama etiki prinsipler goýulýar. Olarda eýýäm žurnalistiň özüni alyp barşyna has anyk talaplar bildirilýär. Üçünji derejä girýän sazlaýjylaryň toparyna anyk önümçilik ýagdaýlarda žurnalistiň özüni alyp barşynyň ähli ugurlaryny çäklendirýän gadagan etmeler ýa-da çagyryşlar — hususy professional etik normalar degişlidir. Žurnalistiň professiýasy gyzykly, emma onuň örän jogapkärliedigini ýatdan çykarmak bolmaz: žurnalist belli bir etik normalary saklamalydyr.

Eýsem, žurnalistik ahlagyň «ýaşy» näçeräk? Ylmy edebiýatlarda žurnalistiň professional ahlakynyň ýüze çykyşy barada iki sany nukdaýnazar bar. Birinjä laýyklykda, bu ahlak professiýadan ýaşdyr, haçan-da, hünär köpçülikleýin bolanda we žurnalistler žemagaty bütewi hasap edilen döwründe, ýagny geçen asyryň ortalarynda döredi. Ikinjä laýyklykda, bu hünäriň özünden känbir uly däl. S.A.Kumylganow bu babatda şeýle ýazýar: «Žurnalistikanyň dörän döwründen başlap professional etikanyň onuň aýrylmaz bölegi bolandygyny taryh görkezýär. Ýagny sosial reallyklar (hakyky zatlar, hakykat) sistemasynda metbugatyň özboluşly hyzmatynyň emele geliş prosesinde, žurnalistikanyň zähmetiň aýry bir ugruna ýöriteleşiş prosesinde bu pudagyň işgäriniň ahlak aňy kemala gelipdir».

Birinji we ikinji garaýyşlaryň çapraz gelýändigine garamazdan, ikisi hem dogrudyr. Ösen jemgyýet işi gurnamagyň iki görnüşini — höwesjeň we professional formalaryny bilýär. Islendik iş hem höwesjeň hökmünde ýüze çykýar. Höwesjeňlik işiň ösüşiniň birinji etapy we ony gurnamagyň ilkinji amatly ýoly. Höwesjeň iş adamyň öz şahsy islegi, höwesi boýunça amala aşyrylýar. Onda haýsydyr bir borçlar, jogapkärçilik bolmaýar, ol ýörite taýýarlyksyz ýüze çykýar. Ondan netije almak üçin berk jogapkärçilik talap edilmeýär. Professional iş bolsa, höwesjeňlik esasynda zähmetiň jemgyýetçilik bölünişigi prosesinde emele gelýär, emma ýönekeý başlangyjy yok etmän, biziň günlerimizde-de şonuň bilen deň hatarda (parallel) ýaşaýar. Adam üçin esasy zähmet hem-de ýaşaýyş çeşmesi bolan professinal iş täze alamatlara eýe bolýar. Ol degişli wezipe — borçnamalaryň beýleki gatnaşyklar bilen hyzmatdaşlygyň çäklerinde bolup geçýär. Ol netije almaga borçlanýar. Ýörite taýýarlygy talap edýär, umuman, hünäre öwrülýär. Şeýlelikde, professiýa hemişe ony döreden işden ýaş bolýar.

Žurnalistikada hem onuň ösüşiniň birinji döwri bolupdyr. Ol örän uzak asyrlara, hatda müňýyllyklara uzapdyr. Jemgyýetiň maglumat önümlerine zerurlygynyň ilkinji alamatlary belli bir adamyň tejribesini giňeldipdir. Bolup geçýän wakalara adamlaryň çalt salgylanyp bilmegi örän irki döwürlerde ýüze çykypdyr. Antik dünýäniň medeni materiallary bu babatda az bolmadyk subutnamalary saklap galypdyr. Žurnalist hünäri döremezden öň, jemgyýetiň ýaşaýşa çagyryan önüme

bolan isleginiň döremegi eýýäm bu hünäriň döremegine başlanan ýoldur, ilkinji iş usulynyň gözlegidir.

Žurnalistika hünäriň zähmetiň bir görnüşü hökmünde döräp, jemgyýetçilik durmuşynda özüni ykrar etdirýänçä, belli bir tejribeler toplanypdyr. Şeýlelikde, işiň bu usulyny öwrenmek we emele gelen professional döpler arkaly tejribe geçmek döwri başlanypdyr. Ol özüne diňe bir tehnologik däl-de, professional ahlak ugurlaryny birleşdiripdir. Professional žurnalistikanyň gurşawynda žurnalistik önümiň zerurlygy hakynda jemgyýetiň islegine laýyklykda şeýle önümi döretmäge ýardam edýän şahsyýetiň döremegi goldanylypdyr we sylaglanypdyr. Diýmek, žurnalistika ulgamynyň wekilleriniň jemgyýetdäki abraýy we iş şertleri üçin zerur bolan mümkinçilikleri bekäpdir.

Žurnalistikanyň jemgyýetiň dolandyrylyşyndaky sazlaşdyryja öwrülmege netijesinde onuň önümine bolan jemgyýetçilik talaplary artyp, şol talaplaryň gerimi hem giňelipdir. Emma ol önümiň hil ölçegini kesgitlemäge getirip bilmändir. Şol sebäpden, ony döredijileriň şahsyýete baha berişiniň ýüze çykmalarynda üznüklilik döräpdir. Sebäbi žurnalistleriň professional jemgyýetiniň wekillerini ahlagyň dürli derejeleri häsiýetlendiripdir.

Professional özüni alyp barmagyň ölçegleriniň we bahalarynyň şunuň ýaly meňzeş bolmazlygy gowulyga bolmandyr. Onda-da bu diňe žurnalistik bileleşik däl, eýsem bütün jemgyýet üçin howply bolupdyr. Şu ýagdaýlarda žurnalistikada jemgyýete zyýan ýetirijilik güýji bolan «disfunksional önümiň» döremegi mümkin. Şonuň bilen birlikde hem, žurnalistikanyň jemgyýetçilik

ähmiýeti ugrunda, hünäriň mertebesi we abraýy ugrunda, olaryň ýerine ýetirilişine toparyň içindäki gözegçiligi we özüňi alyp barşyň ahlak taraplaryny kadalaşdyrýan kodifikasiýa prosesi döreýär.

Dünýä žurnalistler bileleşigine örän aýdyň bolan tendensiýanyň ýene biri bellidir. Professional ahlagyň kämillik derejesi ýokary bolan žurnalistler üçin kesgitlenen ülnüleri goldanmak amatly bolýar. Olarda professional ahlak esaslary işiň maksatlaýyn gurluşyna we kämilleşmegine täsir edip barlaýar.

Eýsem, žurnalistiň professional borjy nämede? Bu žurnalistler bileleşiginiň saýlap alan, žurnalistleriň durmuşda öz hünäriniň ähmiýeti we onuň ornuna akyl ýetirip, öz üstüne höwes bilen alýan, jemgyýetiň önündäki borçlary baradaky göz önüne getirmeleri. Professional boržuň şahsyýet hökmünde öz-özünü kesgitlemegi umumy kabul edilen borçlaryň ýerine ýetirilişine hut özüniň gatnaşmak zerurlygyna bolan ynamy döredýär. Netijede, içki garaýyşlaryň sistemasynyň we durnukly professional kesgitlemeleriň döremegine alyp barýar. «Professional borç» we «wezipe» sözleri köplenç bir-birine golaý, manydaş ulanylýar. Emma bular manydaş däldir. Kollektiwiň ýa-da adamyň öz önünde goýan wezipesi — professional borçdan gelip çykýar. Ol göz önüne getirmeleriň özara gatnaşygy, hakykatyň anyk ýagdaýlary esasynda professional jogapkärçilik baradaky borçdur. Bu ýagdaýy «öz-özüňe borç goýmak»diýip atlandyrsa hem bolar. Onuň referent häsiýeti bar: eger ol žurnalistiň özüni alyp barşynda ýüze çyksa, diýmek, professional-ahlak taýdan örän kämil adam biziň göz önümüzde durandyr.

Kämillik derejesi näçe ýokary bolsa, professionallyň öz üstüne alan wezipesi şonça-da çuňdur, çylşyrymlydyr we giň möçberlidir.

«Professional jogapkärçilik» kategoriýasynyň düýp mazmunyny we professional işiň netijesini onuň jemgyýet, anyk adamlar bilen ýola goýlan real aragatnaşyk düzýär. Islendik professional iş, eger ol döredijilik häsiýetli bolsa, ol ýa beýleki derejede onuň netijesiniň garaşylmadyk howpy-da bardyr. Žurnalistik alternatiw maksatlaryň işleriň gelip çykmagynyň ähtimallygy döredijilik erkinliginiň aýratyn hem artýan derejesinde örän uludyr. Bu ähtimallyga adaty garşylyk — professional jogapkärçilikdir. Professional jogapkärçiligiň ýüze çykmagy diňe bir jogapkärçilikli bolmagyň ahlak şertlerine bagly bolmaýar. Bu ýerde raýatlyk kämilliginiň, şeýle-de professionalizmiň ýokary derejesi talap edilýär. Ol durmuşyň žurnalistiň işine näme bilen (diýip) jogap berjekdigini öz wagtynda kesgitlemek üçin zerurdyr. Professional jogapkärçiligi diňe bir özüňde terbiýelemeli däl. Ony öwretmek hem gerek. Professional jogapkärçilikli bolmak — jemgyýeti öz professional borjuňy ýokary hilli ýerine ýetirmäge kepillendirmek we onuň üçin islendik ýagdaýlarda mümkinçilik tapmagy hem başarmakdyr.

Borjy ýokary hilli ýerine ýetirmegiň ýene-de bir kepili —professional wyždanlylyk. Bu kategoriýa adamyň işiň dowamynda başdan geçirýän we iş prosesinde içki gurşawy emele getirýän emosional ýagdaý baradaky professional umumylygyň kollektiwiň ýadynda galan (saklanan) professional aňyň göz önüne getirmelerini

görkezýär. Biz professional wyždan barada ýörite temada giňişleýin durup geçeris.

Şahsyýetiň aýratyn gurluşy içki rahatlyk, oňaýlylyk ýagdaýyny döredýär. Bu ýagdaýyň emele gelmegi adamyň professional kemala gelmek prosesi bilen bilelikde başlanýar. Professional wyždanlylyk iki dürli ýüze çykýar: Birinjiden, ol professional umumylyk ölçegleri boýunça žurnalistiň şahsy özüni alyp barşyna laýyklykda anyk indikator, professional hereketleriň «temperaturasyny» ölçeýän özboluşly termometr. Aralyk «temperatura» — adam üçin hem gowy, aralykda rahatlyk bar. «Temperatura» bozulmalary başlaýar welin, wyždan oýanýar, adamy ukudan goýýar we rahatlyk bozulýar. Ikinjiden, professional žurnalistik wyždan jedelli ýagdaýlary oňaýly çözmäge atygsaýar. Ol bir ädimde öňe iterýär, beýlekide seni dogrudyr öýden ýoluňdan saklaýar. Aýratyn alnan şahsyýetden her ädimde, her hereketde öz professiýasynyň ýokary ähmiýetlilik derejesine laýyk bolmagy talap etmek, haçan-da, professiýa onuň üçin gymmatlyk bolanda, hakyky netijesini berer.

Professional ar-namyslylyk ahlak derejesi bilen ol ýa beýleki professional umumylygyň we jemgyýetiň ol hünäre gatnaşygynyň arasyndaky real hereket edýän özara baglylykdan gelip çykýar. Haçan-da, «lukmanyň ar-namysyna degişli», «pedagogyň ar-namys işi», «alymyň ar-namysy bilen baglanyşykly» we ş.m. diýlende, professiýa esasynda baş esaslanma boýunça professional borjuň ýerine ýetirilişiniň hili, umumy ahlak kanunlar göz önünde tutulýar. Öz professional borjuny ýokary derejede ýerine ýetirýän hünärmen hakynda jemgyýetçiligiň oňyn

we durnukly garaýşy döreyär. Ol, köplenç, reputasiýa (abraý) görnüşinde gelýär — duýdansyz kesgitlenilýär we onuň professional ahlak durkunyň bahasy ýokary, gerimi giň bolýar. Žurnalistiň ar-namysyna degişli işiň jemgyýetiň köpçülikleýin habar beriş akymyndaky «şowhunlar» bilen hapalanmazlygynyň iň ygtybarly şerti öz professional borjuňy halal ýerine ýetirmek we adamzada wagt hem giňişlik boýunça durnuklylygy saklamaga kömek edýän hyzmatyňy bagyşlamakdyr.

Etikanyň talaplary žurnalist bilen auditoriýanyň, žurnalist bilen maglumat çeşmesiniň, žurnalistler bilen gahrymanlaryň, žurnalist bilen awtoryň, žurnalist bilen redaktoryň, žurnalist bilen redaksiýanyň kollektiwiniň, žurnalist bilen onuň işdeş ýoldaşlarynyň, žurnalist bilen häkimiýetiň arasynda yzygider döreyän gatnaşyklarda öz beýanyňy tapýan düzgünleri emele getirýär. Gatnaşyklaryň ilkinji üç görnüşü žurnalistiň hereketleriniň sosial gurşaw ýa-da professional etika bilen baglanyşyklydyr. Galanlary — onuň professional gurşawda onuň özüni alyp barşy bilen ýa-da žurnalistiň gulluk etikasy bilen baglanyşykly. Žurnalist faktlary toplam, maglumatyň dürli çeşmelerine (şahsyýet, kollektiw hem dokumental) üns berýär. Adamlar žurnalistlere özi we öz ýoldaşlary barada habar bermäge borçly däl. Olary «gepletmek» üçin maksatly işjeňlige geçmeli. Öz haýyşyňy esaslandyrmaly. Gürründeşiňi gorkuzmaly däl, şöhratparazlyga ýol bermeli däl, metbugat üsti bilen şahsy hasaplaşmalary gozgamaly däl. Eger adamlar položitel material üçin maglumat bermeden boýun towasalar, onda oňa üns bermeli, sebäbini gözlemeli. Maglumat bermeden

ýüz döndermek — bu siziň oçerk ýazjak bolýan adamyňyza daş-töwerekde ýigrenç bilen seredilýändigini ýa-da oňa bahylylyk edilýändigini aňladýan bolmasyn?! Ýa-da onuň roluna we hyzmatyna kembaha garalýandygyny görkezýän bolaýmasyn?! Žurnalist muny anyklamalydyr. Tersine, onuň özi-de haýsydyr bir işdeşiniň makalasynyň gahrymanyna şahsy garaýyşa esaslanýan pitjiň bilen at dakmaly däl. Bu zatlar žurnalistiň gulluk etikasynyň ýoýulmalaryna getirer hem-de diňe bir zähmet toparyndaky gurşawa däl, eýsem professional jemagatyň jebisligine hem zeper ýetirer.

ŽURNALISTIŇ ÖZÜNI ALYP BARŞYNA ETIKI TALAPLAR

1. Žurnalistleriň Halkara Federasiýasynyň deklarasiýasy

2. Etiki talaplaryň sanawy.

Žurnalistiň özüni alyp barşyna bildirilýän talaplarda Žurnalistleriň Halkara Federasiýasynyň 1954-nji ýylyň 25-28-nji aprelinde geçirilen ikinji Bütindünýä kongresinde kabul edilen, 1986-njy ýylyň 2-6-njy iýunynda şol federasiýanyň Helsinkide geçirilen onsekizinji Bütindünýä kongresinde düzediş girizilen deklarasiýasyndan ugur alynýar.

Bu halkara deklarasiýa žurnalistleriň maglumytlary öwrenmek, toplamak, metbugatda (radio, tw. köpçülikleýin maglumat serişdesi) ýaýmak we düşündirmek, wakalary beýan etmek we habar bermek

işinde özüni alyp barmagyň hünärmenlik ülnüsi hökmünde jar edilipdi. Onuň talaplary şulardan ybarat:

1. Hakykaty we jemgyýetiň hakykaty bilmelidiginiň hakykatyny hormatlamak žurnalistiň ilkinji derejeli borjudyr.

2. Hünärmenlik işini ýerine ýetirýän žurnalist anyk maglumatlary toplaýan, habary çap etdirýän halatynda erkinligi we ak ýürekli beýan etmegiň, dogruçyl tankyt etmegiň prinsiplerini gorap saklamalydyr.

3. Žurnalist diňe özi üçin çeşmesi mälim bolan maglumaty peýdalanmalydyr. Žurnalist wajyp habary äsgermezçilik etmeli dälidir ýa-da resminamalary ýoýmaly dälidir. 4. Habarlary, resminamalary, suratlary elinde jemlän žurnalist işiň halal, päk wyždanlylyk usulyndan peýdalanmalydyr.

5. Žurnalist žemgyýete saldamly zyýan, uly ýitgi ýetirjek habaryny düzetmek ýa-da oňa takykklama bermek üçin elinden gelenini etmelidir.

6. Žurnalist professional syry saklamagy başarmaly we habaryň düýp çeşmesini paş etmeli dälidir.

7. Žurnalist habar beriş serişdesinde mazmunynda kemsidijiligi ündeme üşügi bolan çagyryşyň howpuny goýbermezlik babatda hasabat bermelidir we hatda zorluk bilen talap edilen ýagdaýynda-da, jynsy, milli ýa-da sosial gelip çykyşy, şeýle-de dili, dini, syýasy we beýleki garaýyşlary boýunça kemsidiji habary ýaýratmazlyk üçin elinden geleni etmelidir.

8. Žurnalist şulary düýpli professional jenaýat hasaplamalydyr:

— plagiat (başganyň döredijiligini öz adyňa ulanmak ýa-da düýbüne salgylanmazdan başga awtoryň işinden peýdalanmak), — maglumatlaryň bilkastlaýyn ýoýulmagy, — töhmet, kemsitmek, esassyz günäleme, — ol ýa-da beýleki makala (makala bolmadyk ýazy) üçin islendik görnüşdäki para-peşgeşi almak, 9. Öz mertebeli adyna mynasyp žurnalist ýokarda bellenen prinsipleri ak ýürekli ýerine ýetirmegi öz borjy hasaplaýar. Öz döwletiniň kanunçylyk namalarynyň esasynda hereket edýän žurnalist professional meseleleri çözmek babatda, hatda iş hökümet we beýleki wezipeli adamlaryň meselesine dahylly bolanda-da diňe işdeş ýoldaşlarynyň tabşyryklaryny kabul edip biler

Görnüşi ýaly, žurnalistiň iş prosesinde özüni alyp barşynyň talaplary onuň önünde ak ýürekli, dogruçyl, bilermendik bilen işlemegiň ýörelgelerini keserdip goýýar. Munuň özi žurnalistiň işiniň žemgyýetiň we adamzat aňýýetiniň ösüş-özgerişlerine başdan-aýak dahyllydygyny aňladýar. Žurnalistiň mertebesi bu talaplary berjaý edip bilijiligi bilen beýgelýär.

ŽURNALISTIŇ PROFESSIONAL WYŽDANLYLYGY

1. Žurnalistiň özüni alyp barşyndaky jogapkärçiligi
2. Söz bilen hereketiň birligini saklamak
3. Ruhnamanyň sapaklaryndan ugru al!

Žurnalistiň işinde hünärmeniň öz ahlak keşbi uly rol oýnaýar. Il arasynda «Geýnişiňe görä garşylarlar, akylyňa görä ugradarlar» diýen aýtgy bar. Bu jümläniň lurmuş hakykatyndan alnandygyna şek ýok, muňa garamazdan,

žurnalistde «geýnişden akyla geçilýänçä» sabyr etmäge wagtyok. Şonuň üçin onda hut, ilkinji ädimden başlap halkyň ýüregine aralaşmagyň açary bolmaly. Ol göze ilginç bolmadyk sada geýnişden başlap, asylyly durky, ynamly nazary, açyk göwni, düşnükli we açyk sözleýşi, aýdyň soraglary, eserden ugrukdyryşy we ş.m. öz içine alýar. Şol zatlar žurnalistiň halk bilen dessine «dil tapyşyp», özara ynam esasynda işläp başlamagyna, baý maglumatlary ele almagyna mümkinçilik berýär. Material üçin gerekli maglumatlaryny, faktlary ele alan žurnalistiň arassa waždan bilen işlemegi onuň işiniň in zerur şertleriniň biridir.

Türkmen halky wyždan sözünü ynsanyň adamkärçilik, ynsanperwerlik häsiýetlerini bahalandyranda, adamyň islendik işe çemeleşişini seljerende, onuň beýleki adamlara, olaryň pikirlerine bolan garaýşyny ölçände ulanýar. «Wyždansyz» diýlen söz halkyň nazaryndan düşen adamlara berilýän baha. Wyždansyz adam hatda, malça-da görülmeýär. Çünki içki duýgy bolan wyždan adamyň adamkärçilik sypatlarynyň in gowularynyň ýüze çykmasydyr. Türkmeniň kähalatda «Gözün ýokmydy?», «Ynsabyňy ýuwutdyňmy?», «Kellän nirededi?» diýen ýaly nägileliginiň barysynyň manysy birleşip «Seniň wyždanyň niredi?» diýen manyda jemlenýär. Şu jähetden, biz wyždan diýlen gadymy sözümüzizi adamyň häsiýetine we içki dünýäsine berilýän bahanyň çelgisi hökmünde kabul edip bileris.

Wyždan her bir adamda bir hili ýüze çykýar. Has dogrusy, päk wyždanlylyk meselesi bir adam kynçylyga duşanda, ýa-da onuň ýoldaşlary, tanyşlary kyn mesele

bilen ýüzbe-ýüz bolanda öz «ýüzüni görkezýär». Meseläniň çürt-kesik çözülmegini talap edýän şeýle halatlar adamdan öz islegini basmagy, oňa garşy çykmagy we öz bähbidiňi terk etmegi, gerek bolsa, özüni pida etmegi örboýuna galdyrýar. Bu ýagdaý žurnalistiň işinde žemgyýetdäki adalatsyzlyk, edara-kärhanadaky geldigeçerlik ýa-da urdumşalyk ýagdaýlaryna göz ýummazlyk bilen baglanyşyklydyr. Adam mertebesiniň kemsidilmegi, žurnalistiň wyždanyny gozgaýan meseleleriň biri bolmaly. Şeýle ýagdaýyň ýüze çykýan ýerinde žurnalist özüne haýbat atylmagynyň, «öňünde gapy ýapylmagynyň» kynçylyklaryndan emgenmeli däl, öz başynyň gamyny iýmezden, raýata kömege ýetişmeli, ol jemgyýetiň bir ýa birnäçe agzasynyň adalatsyzlygyň pidasy bolmagyna ýol bermeli däl, sebäbi žurnalist halk bilen döwletiň arasyndaky synmaz köpri diýmedikmi näme?! Ol meseläni döwletiň öňünde keserdip goýmaly we ondan netijeli hasap soramaly.

Žurnalistiň professional wyždany döwlet emlägine zeper ýetirilýän ýerde-de aýagaldygyna «işlemeli». Meselem, pagta galla ýa-da pile kabul ediş bazalaryna tabşyrylan hasyl açyk meýdanda goýlup, onuňam üstüne ýagyn ýagýan bolsa, muňa degişli edaranyň ýolbaşçylary-da «göz ýumýan» bolsa, žurnalistiň päk wyždan bilen hereket edip, hemmäniň aýaga galmagyny gazanmagy hem-de geleňsiz ýolbaşçylygyň jenaýata barabar etmişini anyk delilleriň üsti bilen paş etmegi zerur. Eger şeýle halatda žurnalist «ýüz görüp gapyrga syrsa», ýolbaşçydan mal, para alyp dyma, onda hünärmeniň geleňsiz

ýolbaşçydan-da has wyždansyz boldugydyr. Žurnalist beýle ýagdaýa asla ýol bermeli däldir.

Ata-babalarymyzyň «Är işlemez, gural işlär» diýşi ýaly, žurnalistikada hem galamdan öň wyždan işlemese, iş netijesiz bolýar. Şol netijesizlik bolsa, öz gezeginde žurnalistiň at-abraýyny, hormatyny, il arasyndaky mertebeli ornuny gara gum bilen deňleýär. Muňa ýol bermezlik üçin žurnalist hemişe wyždanyny işletmeli, nebis diýlen şeýtany oýnawaja gyzmaly däl, hiç wagtşahsy bähbidi işiň bähbidinden öňe geçirmek bolmaýar. Žurnalistiň professionallyk wyždany kähalatda iküç adamyň wyždansyzlyk meselesine hem gatyşmaly bolýar. Mysal üçin sürüji säwlik bilen çatrygy nädogry kesip geçýän ýolagçyny kakypdyr. Aljyraňny sürüji ýolpolisiň görmezligini isleýär-de, ýolagçydan ötünç sorap, ony dessine tanyş lukmanyna alyp gidýär. Bar çykdaýsyny göterip, bejerdýär. Emma munuň bilen kanagatlanmadyk ýolagçy sürüjiden ýene ummasyz pul sorayar, ýogsam, haýýarlyk edip, kazyýete ýüz tutjakdygyny aýdýar... Ine, žurnalist şular ýaly, hatda bu wakadan-da has çylşyrymly ýagdaýlarda professional wyždany bilen ýüzbe-ýüz durup işlemeli bolýar. Şunuň özi-de, žurnalist üçin professional wyždanyň neneňsi zerurdygyny ýene bir gezek subut edýär.

Päk wyždanly žurnalist aňrybaş adalatly we, dogruçyl hünärmen bolmaly. Onuň häsiýetinde sözüň hereketden aýry çykmzlygy baş talaplaryň biridir. Sebäbi professional wyždan ondan mydama dogruçyl, adamkärçilikli we ynsanperwer bolmagy talap edýän bolsa, söz bilen işiň gabat gelmegi onuň önünde wakalary we maglumatlary

dogruçyl beýan etmegiň şertini goýýar. Žurnalistiň elinde (toplan faktlary) bir zat, dilinde (ýazan materialy) düýbünden başga bir zat bolmagy ylalaşyp bolunmajak ýagdaýdyr. Bu ýagdaý žurnalisti masgaralajak ilkinji sebäpdur.

Gazetleriň birinde işleýän edebi işgär gaýyn-gelin gatnaşyklary, gaýynata hormat goýmak baradaky makala bilen çykyş edipdi. Hakykatda welin, şol işgäriň özi gaýyna gadyr goýmak tejribesini almag-a beýlede dursun, heniz durmuşa-da çykanokdy. Eger işgäriň böwründe žurnalistik wyždan ýerlän bolsa hem-de hereket edýän bolsa, onda ol özüniň aşa belet bolmadyk temasyňa ýüzlenmezdi. Galyberse-de, baş redaktor şol çig-çarsy makalanyň çap edilmegine ýol bermezdi. Okyjyny ýöwsel, gury-gurak sözler bilen güýmejek bolmak söz bilen işiň çaprazlygyny döredýär, şeýlelikde, žurnalistikanyň umumy işine şek ýetirýär. Professional wyždan söz bilen herekediň gabat gelip-gelmezliginde has aýdyň ýüze çykýar. Şonuň üçin žurnalist ähli ýerde pähim-parasatly, sözlerini oýlanyp dile alýan, maksatlaryna görä işleýän, işine görä gürleýän hünärmen bolmaly.

Ahlak arassalygynyň baş ölçegleriniň biri bolan wyždan meselesi Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Nyýazowyň Ruhnama kitabynda örän giň orun alýar. Bu kitapda türkmeniň milli ruhy baýlyklary ilik-düwme beýan edilmek bilen, olaryň ynsan gatnaşyklaryny sazlamagyň beýik mekdebidiginiň hakykaty giňden açylyp görkezilýär. Şol kitapda wyždan päkliginiň adamzat ýaşayşynyň ilkinji zerurlygydygy pelsepewi pikirleriň we dürli timsallaryň üsti bilen açylyp

görkezilýär. Şolary çuňňur özleşdiren žurnalistiň adamlar bilen dostana, mähribanlyk gatnaşyklaryny ýola goýup biljekdigi ikuçsuz. Şonda ol uly bilen uly ýaly, kiçi bilen kiçi ýaly gürleşip biler, şonda ol öz işiniň obýekti bolan raýatlaryň isleg-arzuwlaryny öwrenmegiň hak ýoluna düşer, şonda ol daşary ýurtly, dürli milletden bolan wekiller bilen türkmeniň milli mertebelilik däpleri esasynda söhbetleşip biler. Bu ýerde söz timarlamagyň gereginiň artykmaçdygy hemmelere mälim bolsma gerek. Şonuň üçin biz sözüimizi her bir žurnalistiň Ruhnamanyň sapaklaryndan ugur almalydygyny, olary iş ýüzünde özleşdirmelidigini nygtamak bilen jemleýäris.

“Žurnalistiň professional etikasy” predmetiniň çäklerinde professional wyždan kategoriýasyna ünsi çekmän bolmaz. Häzirki zaman žurnalistleriň iş prosesinde professional etika meselesi soňky döwürde olaryň adyna berk degişli edilen “dördünji häkimiň” hünärmeniliginden dynmak meselesini öňe çykardy. Köpçülikleýin habar berşiň wekillerine adamlaryň hem resmi ýolbaşçylaryň erbet garaýşy, üýtgedilen “söz erkinligi” düşünjesi bilen, käbir žurnalistleriň öz-özüne şahsy gözegçiliginiň ýoklugy bilen baglanşyklydyr.

Dalyň sözlüğinde—Wyždan—adamyň ahlak aňy, ahlak duýgurlygy ýa-da duýgusy diýilip düşündirilýär; gowulyga we erbetlige içki akyl ýetiriş; her herekete (özüňi alyp baryşa) goldaw ýa-da ýigrenç bildirilýän göwün (kalp) gizlinligi saklanylýan ýer; hereketiň hiline akyl ýetirmek ukyby; ýalandan we erbetlikden ýüz öwürdüň; hakykata we gowulyga çagyryş; gowulyga we

hakykata bolan erksiz söýgi; ösüşin dürli derejesinde dörän hakykat diýlen kesgitleme berilýär. Şundan ugur alyp, biz žurnalistiň professional wyždany barada köp zatlary aýdyp bilýäris.

Professional wyždan professional borjuň ýokary hilli kepili bolyp durýar. Bu kategoriýa iş prosesiniň içki sredasyny emele getirýän we adamyň iş döwründe başdan geçirýän emosional ýagdaýlary barada professional umumylygyň kollektiv ýady saklanýan professional akyl ýetirişin garaýyşlaryny göz önüne getirmeklerini) aňladýar. Gyzyklanýan şahsyýet bolmak bilen, şeýle garaýyşlar iki dürli roly: professional özüni alyp barmaga goldaw edýän we geleňsizligi duýdurýan faktor bolup durýar.

Professional wyždanyň obýektiv başlangyjy— adamyň içki ýagdaýy bilen onuň professional özüni alyp barşyna baha bermeginiň arasyndaky real bar bolan garaşlylykdyr. Onuň daşky gurşawdaky adamlar üçin (bu ýagdaýda-özi üçin hem) professional borja gatnaşygy bolup durýar. Şeýle garaşlylygyň ölçegi dürli adamlarda dürli hili ýagdaýda kesgitlenýär, şeýle-de degişli professional kararlaryň we hereketleriň netijesinde döreýän içki amatlylygy ýa-da amatsyzlygy subýektiv göz önüne getirme esasynda kemala gelýän häsiýeti kesgitleýär.

Näme üçin žurnalistiň professional etikasy hakynda gürrüň edip, professional wyždan düşüňjesine aýratyn üns berýäris, eýse wyždan bir ahyry! Ol ýa bar, ýa-da ýok. Emma umumy moral nukdaýnazardan, şahsyýetiň häsiýetnamasy hökmünde wyždanlylyk professional borjy

ýerine ýetirmek nukdaýnazardan, onuň mazmunyny şahsy göz öňüne getirmek bilen baglanyşykly, adamda döreýän özüňi alyp barmagyň şol aýratynlygy doly düşündirmek mümkin däl. Bu ýerde şahsyýetiň kalbynda rahatlyk, içki komfort ýagdaýyny döretmäge ukyply bolan professional hereketiň (özüňi alyp barmagyň) aýratyn kesgitlemesi, aýratyn garaýyşy ýüze çykýar.

Bu garaýyşyň kemala gelmegi adamyň professional ýagdaýy bilen baglylykda başlanýar. Gürrüňsiz, şahsyýetiň umumy moraly özünde ýüze çykarýan adalatlylyk derejesi bu ýerde kesgitli bir rol oýnaýar: bu prosesin öňüsrasy we ýerine ýetirmeginiň şerti bolýar. Žurnalistiň professional wyždany şeýle ýagdaýda we şol bir esasyda kemala gelmek bilen, özüni şeýle hem görkezýär. Birinjiden, ol žurnalistiň individual özüni alyp barşynyň professional umumylygynyň ahlak ölçeglerine laýyk gelýän duýgur indikatorydyr; ol professional hereketleriň özboluşly “temperaturasyny” görkezýän ölçeyjidir. Normal temperatura—adam üçin hem gowy, onuň ýüregi hem rahat. Emma ine, “temperatura üýtgemesi” başlady—wyždan köseýär, göwnüni birahat edýär, adamy ukudan hem rahatlykdan mahrum edýär. Ikinjiden, professional žurnalistik wyždan –professional žurnalistik borjuň az bolmadyk ýagdaýda ýüze çykýan problema ýagdaýynyň amatly çözülişine “ýol bermeýär”. Munuň özi, elbetde, hökmany şertde, eger žurnalistde professionallyk bar bolsa ýüze çykýar.

Žurnalistiň wyždana esaslanýan gymmatlyklary we ynamlary.

Anyk barlanan we ölçerilip-dökülen prinsipler gowulygy hem ýamany görkezýän, şeýle-de bu ikisiniň arasyndaky özara tapawudy ahlak ugurlary görkezýän kompas bolup hyzmat edýär. Muňa garamazdan, diňe prinsipleriň toplумы ähli ýelkenleri howa bilen dolduryp hem-de düzgün bolşy ýaly, syýahat üçin gutarnykly esas bolup bilmez. Emma ol gymmatlyk we ynam berip biler. Moral we moraldan daşarky gymmatlyklar, nämäniň erbet, nämäniň erbet dældigini prinsipleriň gowyny we ýamany kesgitleýşi ýaly kesgitlep bilýär.

.....bu häsiýetiň ýa şahsyýetiň etiki sistemanyň prinsipler bilen ýaşamagyna kömek edýär ýa-da bu prinsipleri şöhlendirýär. Nämäniň mümkin, nämäniň gadagandygyny, nämäniň gowy we nämäniň erbetdigini kesgitlemek redaktoryň ýa-da žurnalistiň wyždan jogapkärçiliginde durýar.

Belli bolşy ýaly, bu adalgalar biri-biriniň üstüni ýapyp biler. Guman, dogruçylyk, adalatlylyk, wyždan, erkinlik, pikiri aýtmak erkinligi goramak ýaly prinsipler ahlak gymmatlyklar bolup durýar. Emma moral gymmatlyklardan tapawutlanýan moraldan daşarky gymmatlyklar hem bar. Olar žurnalistik borçnamalaryň kesgitlenişinde uly rol oýnaýar. Bu häzirki zaman žurnalistikasynyň ýokarda sanalan funksiýalaryndan we bu funksiýalary göz önünde tutýan moraldan daşary gymmatlyklaryň kesgitlenişinden gelip çykýar. Netijede, arassa wyždanly köpçülikleýin habar beriş serişdeleri we awtorlar aşakdakylary ýerine ýetirmäge çalyşýarlar:

—her günki ýaşayyş üçin habar beriş serişdelerini ulanyp, olaryň ýaşayan atmosferasy bilen adamlary tanyşdyrmak;

—adamlaryň möhüm kararlary ýerine ýetirmek üçin islendik maglumaty bermek;

—adamlaryň özüni gurşap alan çylşyrymly dünýäsine düşünmegi üçin gürrüňleri düşündirmeleri, täzelikleri bermek;

—bu bileleşigiň esasy jemgyýetçilik we hususy institutlarynyň elýeter serişdeleriniň çäklerinde, aýratyn hem, jemgyýetde adalatlylygyň hiline täsir edýänlerini hemişe synlamak;

—adamlaryň özüniň eklemek, geýindirmek, jaý bilen üpjün etmek, howpdan goramak, baýlaşdyrmak, dynç almak we özüni ruhlandyrmak hyzmatlaryny şöhlelendirip hem pikirlenmegine hödürläp, medeniýeti geçirmek we baýlaşdyrmak;

—jemgyýetiň hödürlän harytlaryny we hyzmatlaryny reklama buýrujy bolup hyzmat edýän habar beriş önümlerini döretmek arkaly paýlamaga kömek etmek.

Bu gymmatlyklaryň kesgitlenilýän kodekstinde olar mynasyp we eşretli hökmünde seredilýär. Emma gowulyk hem erbetlik baradaky akyl ýetirmelerhabarly bolmak, peýdalylyk, umumylyk duýgusy, düşünmek, tersine bolan aragatnaşyk, bilim we işewirlik ýaly düşüňjeler bilen gabat gelmeýär. Hakykatda, köp adamlary erbet diýip aýtmak bilen bu gymmatlyklaryň bozulýandygyny göz önüne getiriň. Bu gymmatlyklary beýan etmek üçin moral sşzüni ulanmaga mümkinçilik berýänrazylyk haçanda, olar bu düşüňjelere ýüzlenenlerinde moral pikiri ýa-da

manysy göz önünde tutulýar. Bu tapawut žurnalist üçin hökmandyr. Sebäbi olaryň işiniň moraldan daşarky gymmatlygy moral prinsiplere erbet täsir edýän şol bir gymmatlyklar bolup durýar. Mysal üçin: şeýle žurnalistik gymmatlyk ýaryş hökmünde amerikan medeniýetinde giňden ýaýrapdyr. Ol bäsdeşinden öň berlenüýtgeşik habarda ýüze çykýar. Žurnalisika üçin häsiýetli bolan “mental eksklýüziwi” tankytçylar tankyt edýän hem bolsa onuň jemgyýete we žurnaliste peýda getirýändigini subut etmek kyn däl. Eger şeýle üýtgeşik habarlar bolmasa jemgyýetiň köp kemçilikleri çüýrärdi we köp jemgyýetçilik bähbidi ýok edýän köp ahlaksyzlyk “köpçülik” diýip atlandyrylýan arassalaýjy serişde bolup galardy.

Professional wyždan—žurnalistiň täze etikasy.

Žurnalistikada etika temasyňa islendik bir temadan köp ýüzlenilendir. Ähli nazaryýetçileriň žurnalistikada in gowy görýän predmeti etikadyr. Ilki bilen bu žurnalist—praktikleriň çozuşy üçin örän gowy mümkinçilik berýär. Mundan başga-da, köp žurnalistler etika arkaly şol bir meýdany depeläp ýören, ugursyzlary hemişe günäkärleýärler. Olaryň üstünlige mümkinçiligi ýarym ýyl ýüzüşden soň deňiz portuna gelen guwwaslara akyldarlyk sapagyny bermek isleýän adamyňkydan öwerlik dälidir. Mundan başga-da, islendik täze dörän demokratik jemgyýetde žurnalist ilki bilen hat ýazýan maşynkalara arzan çaphana hyzmatlaryna, kompýuterlere ýa-da ýagtylandyryş enjamlara zerurlyk çekmän, etikadan

leksiyalara mätäç diýip aýdýan guramalar bar. Bu şeýle beýan edilýär: etikany kim demokratiýanyň esaslaryna düşünýän bolsa şoňa öwretmeli. Şeýle garaýyş bilen bir problemanyň ählumumy çözülişine düşünişmäge borçludyr. Her günki etika we umuman alanynda etika aýry-aýry zatlardyr.

Etika diýlip, adatça, nämä düşünilýär? Kābir žurnalistler üçin bu metbugatyň saklaýan ýa-da saklamazlyk üçin utanýan prinsipler kodeksi bolmalydyr. Beýlekiler üçin—esasan, has gödek durmuş şertlerinde işleýänler üçin, etika işe hiç hili gatnaşygy bolmadyk, professorlaryň žurnalistikada jedelleşip bilýän haýsydyr bir meselesidir. Şeýle bölünişik umumy häsiýete eýedir. Oňa Afrikada, Russiýada, Awstraliýada, ABŞ-da, Ýewropada duş gelmek bolýar.

Etikanyň kesgitlenilişinde we meseläniň çözülişinde-siz oňa salgylanýaňyzy ýa-da salgylanmaýaňyzy, tapawudy ýok, aýlyk haky, bäsdeşlik we siziň gazetiňizdäki medeniýet onuň esasy faktory bolup durýar. Birinji faktor-göze görnüp dur. Ştadaky žurnaliste ýylda 3000 dollar töläň, ol islendik ynjuk meseläni ýerine ýetirmäge islese-islemese gider. Sebäbi oňa kadaly ýaşamak gerek. Oňa ýylda 100.000 dollar töläp görüň, ol islendik moral punkt boýunça diýen ýaly özüne prinsipial bolmagy rugsat edip biler. Elbetde, kadadan çykmalar bolar. Eger ýokary aýlykly reporter (habarçy) özüniň ştadaky bähbitli ýerine ýetirmägegorksa, ol bu ýerde saklanmak üçin her zat eder. Ýöne aýlyk ýokary boldukça, žurnalist özüne şonça-da prinsipleri rugsat edip biler.

Bäsdeşlik meselesi hem möhüm. Gazetleriň arasyndaky okyjy gazanmak üçin gidýän ýiti göreş redaktorlary aldawa salyp biler: ol işgärleri etikany bozar ýaly gysyp biler. Žurnalistleriň arasyndaky bäsdeşlik bolsa gürrüňsiz olaryň käbirini başga ýagdaýlarda amala aşyrjak hereketlere iterip biler.Şu ýere ýetende, etika moralyň meselesi hökmünde seretmek bolar. Žurnalist nädip öz gazetiniň we onuň medeniýetiniň mümkinçilik berşine görä morally bolup biler?

Diýmek, şeýle žurnalistik etika-ýa özüni alyp barmagyň we medeniýetiň esasy düzgünleriniň kodifikasiýasy ýa-da özüňe doly üns bermezlige eltýän işe gatnaşygy bolmadyk özüni alyp baryş standartlaryna çagyryşlar islendik ýagdaýda-da ondan peýda az. Şol sebäpden, gowusy, başga adalgalar arkaly pikir ýöretmeli. Kimiň has ruhlandyryjydygy baradaky jedeli ýatdan çykarmaly. Tersine, etikany bu nesihatlaryň toplumy hökmünde seretmeli däl-de, žurnaliste öz işi bilen hiç hili howpsyz meşgullanmaga kömek berýän prinsipler diýip düşünmeli. Işi has agyrysyz we mümkin boldugyça ynamly edýän düzgünleri tapmaly.

Biziň maksadymyz—bize arassa wyždan bilen işlemäge kömek etjek metodlary işläp düzmek. Olaryň kömegi bilen biz öz abraýymyza şikes ýetirmän saklarys. Žurnalist üçin iň esasysy hem—bu onuň reputasiýasydyr (abraýydyr). Goý, redaktor siziň ömrüňizi, boş wagtyňyzy alsyn, emma siziň abraýyňyz özüňiz bilen galar.

Täze etika—žurnalistik akyl-paýhaslylyga çagyryş däl, ruhlandyryjylar üçin ruhlandyryjlaryň wagyz edilmegi hem däl. Bu garaýyşlara esaslanan anyk

maslahatlar-dogruçyllyk, gönümellik, konflikden gaça durmak, bu işi ýerine ýetirmegiň oňat usullary, oňat usul-sebäbi howpsyz usul. Bulary žurnalistiň şahsy moral häsiýetinden ýa-da olaryň gazetleriniň moralyndan garaşsyzlykda ulanyp bolar, olar —uniwersal. Täze etika gazetleriň we erkin jemgyýetde olaryň okyjylarynyň arasynda bellenilen, ýazylmadyk kanunlardan gelip çykýar. Gazetdäki islendik makala ýa bellik islendik syýasy, kommersiýa ýa kommersiýa häsiýetli bolmadyk güýçlerden erkin bolan garaýyşlar esasynda oňa düşýär (neşir edilýär). Olar hyzmatlary ýa-da pullary çalyşmak zerarly neşir edilmän, olar garaşsyz barlag ruhunda ýazylan hem redaktirlenendir. Neşir üçin bolsa bar bolan ýa-da çak edilýän artykmaçlyklardan ugur alynýar. Şeýlelikde, ine, aşakdaky görkezmeler:

1. Žurnalistler diňe öz gazetine we öz okyjylaryna gulluk etmelidir.

Eger siz wagyz ediji bolmak isleseňiz, hökümete, syýasata edilýän reklamada işläň. Žurnalist gazetden we okyjydan başga hiç bir syýasy partiýa, çeşmä, kommersiýa ýa-da islendik başga bähbide, özleriniň mynasypdygyna görä, borçly däl. Öňden ölçenilen žurnalistika üçin bähbitleriň çaknyşmagyny ulanmazdan onuň bilen meşgullanmak ýenildir.

2. Her makalanyň üstünde işlemek hakykatyň dogruçyl gözlegi bolmalydyr.

Reportýoryň ara alyp maslahatlaşmaga degişli bolmadyk esasy zadý—islendik makala hakykatda bolup

geçen öñden görölmedik (taýýarlanylmadyk) ýagdaýy düşündirmäge synanyşyk bolmalydyr. Bu synanyşyk biziň pikirimize näçe garşy gelse-de, bu hakykaty çap etmäge gelen karar bilen edilendir. Şeýlelikde, žurnalistler öz işinde haýsydyr bir nukdaýnazara salgylanmaly däldir. Faktlara garşy gidip, öň gurlan, düzülen nazaryýeti goldap, materialy şol esasyda taýýarlamaly däldir.

3. Haýsydyr bir zady neşir etmek baradaky haýyşlary goldamak gadagan.

Bu diňe bir para ýa sowgada degişli bolman, haýsydyr bir sebäp boýunça goldamak baradaky söz bermelere degişlidir. Birinji—žurnalist ýa gazet firmalar, adamlar barada reklama materialy üçin pul alanda, gizlin reklama we bu material gazetlerde adaty makala hökmünde neşir edilýär. Şeýle tejribe soňky ýyllarda köp ýurtlarda giň gerim aldy.

Şeýle tejribe beýleki köp garaýyşlar boýunça howpludyr. Birinjiden, esasy şertnama bolan okyjy bilen şertnama bozulýar. Şeýle makalalar daşdan adaty redaksion material bolup görünýär, emma hakykatda, olar belli bir puluň bir elden beýlekä geçmegi üçin çap edilýär. Ikinjiden, şeýle aldaw gazete bolan ynamy gaçyrýar, şeýle ynam hemişe mugallymlarda bolmaly. Üçünjiden, gizlin reklama gazetini oňa kanuny degişli bolan resmi reklamadan mahrum edýär. Dördünjiden, giňden ýaýran bu hili reklama köp redaktorlara işgärleriň ýazan makalasynyň örän dogry hem kanunylygyna seretmezden haýsydyr bir kompaniýa barada ýazmak üçin para alýandygyna şübhelendirýär. Başinjiden, redaktorlar we neşir

edijilermymhanana öýleriniň öz ofisiantlaryna gapdalyndan çay puly düşýänligi üçin hökman gizlin reklamany ulanarlar.

Altynjydan, eger gazet gizlin reklamany kabul etse, onuň garşysyna hiç bir garşylyk görkezmese, näme üçin bu materiallar “reklama” sözüne “näme üçin?” diýen soragy bermeýärler we makalanyň soňunda ýazylan makala üçin kompaniýanyň näçe töleýändigini görkezilmeýär? Sebäbi, firmalar gizlin reklama üçin tölemegi bes etdiler we ýogsa olara aýyk reklama üçin hem gerek bolardy.

Bu tejribe onuň bilen meşgullanýan žurnalistler öz “beýnisini” we ukybyny satýandygyny görkezdi. Ýene näme üçin pul alýarlar? Kriminal toparlar barada öwgüli makalasy üçinmi? Arassa däl işler barada gazete makala getirmezlermi? Ol ony ýok etmek üçin ýa neşir etmek üçin ilkinji pul almak pikiri bilen maglumat toplan başlamagyň bir ädim golaýynda durýar (golaý durýar).

4. Wiza goýmak, makullamak ýa-da kimdir birine redaksiýanyň çäginde daşarda gadagan etmek üçin makalany okamaga bermek gerek.

Materialyň gahrymanyna taýýar makalany neşirden öň görkezmek köp gazetleriň adaty tejribesi. Ol ähli näsazlyklary düzedip, žurnalisti ýalňyşlykdan goramak üçin şeýle edilýär. Emma, elbetde, žurnalisti ýalňyşlykdan goramak—kim hakynda ýazýan adamlar, žurnalistleriň özi barada aladadyr. Haçan-da siz kimdir birine öz indiki neşiriňizi görkezeniňizde, ol tekstiň özüni makullamak üçin berlendigine göz ýetirýär, netijede düzetmelidir öýdýär.

Žurnalistiň işi korrekt düzediş materialy ýazmak üçin bolup onuň gahrymany bilen ara alyp maslahatlaşmaýar. Köplenç materialyň çeşmesi ýa-da gürründeşlik onuň soňra ahmyr çekjek zadyny aýdyp bilýär. Gürründeşiň soňra yzyna alýan maglumatyny öz sorag-idegi bilen alýan žurnalistden peýda azdyr. Haçan-da çeşme ýa-da gürründeşlik oňa neşir etmezden öň seretmegi soranda, žurnalistde oňa kömek etmek islegi çynlakaý döreyärmí? Elbetde, ýok. Haçan-da gazete hiç-hili gatnaşygy bolmadyk adama neşirden öň makalany okamaga bereniňizde, bu diňe bir senzura bilen meşgullanmaga çagyrys ýa-da žurnalistiň wakalar hakyndaky hasabatyny üýtgedýän ýaly bolup durýar. Şeýle tejribe, adatça, dogry diýip çak etmäge hem mejbur edýär.

Makala neşirden öň seretmek hakynda gürrüň gidende, muny hemmeleriň edesi gelýär. Emma meseläniň başga tarapy materialyň gahrymanyna tanyşmak üçin hukuk bermek bolup durýar. Ol bu adam bilen geljekde-de uzak wagtlap işlemegi aňladýar. Şeýlelikde biz ony ynanmaga şeýle-de sizi gyzyklanýan mesele boýunça eksklýyziw düşündiriş almaga mümkinçilik berýärsiňiz. Bu siziň professional wyždanyňyzda duran inçe psihologik ýagdaýdyr.

5. Hemişe anyk salgylanyň.

Siziň tarapyňyzdan iň az erkinlik esasy pikiri öňe çykarmaga päsgel berip we manyny üýtgetmäge getirip biler. Muňa “diňe ol şony göz önüne tutdy diýip” özüňizi aklap bilersiňiz. Emma, aýdaly, siz muny nireden

bilýärsiňiz? Eger siziň çeşmäňiz yzygider bolmasa, ony başganyň sözi bilen beriş.

Köp sanly syýasatçy žurnalistler hemişe syýasatçylaryň sözünü dogurlaýarlar. Düşnüksiz, baglanşyksyz, grammatik taýdan ýalňyş sözlemleri syýasatçylaryň tertipli, gutarnykly sözlemlerine öwürmegi öz işiniň bir bölegi hasaplaýarlar, bu nädogry. Ilki bilen bu nädogry salgylanma getirýär: olaryň öz sözleri diýip aýdan sözleriňiz olaryňky däl bolup çykýar, ikinji, eger syýasatçy biziň aýdan sowatsyz akmagymyz bolsa, ene dilinde düşnükli gürläp bilmeýän bolsa, goý, okyjylar bu hakda bilsin, ýogsam olar oňa gowý adam hökmünde ses bererler.

Salgylanmalary toslamak, elektrik toguny öl eliş bilen ellän ýaly oýlanyşyksyz ädimdir. Emma başga habarçylar materialyň üstünde işlände ony “janlandyrmaga” hukukly- “köçe adamyndan” birnäçe sözi goşup bilýär. Dogruçyl bolmazlyk bu ýerde iň uly günä däl. Birinjiden, bir habarçyda hyýala getirme köçeden alnan gülkünç ses bilen deňeşdirilip bilinmez. Ikinjiden, “metro eşitdim” sözi bilen ýöriteleşen habarçylar we beýlekiler kadaly adam sözleşini eşitmeýärler. Iň gowusy şeýle “oýlap tapyjy” habarçylar fantastika ýazmalydyr. Eýsem hiç zat ýazmaly däl.

6. Öz derejäňizi artykmaçlyk üçin ulanmaň.

Islendik žurnalistiň hökümi bardyr. Ony makalanyň üstünde işläniňde ýa-da gündelik durmuşda ulanmak bolmaz. Gürründeşiňi köpçülikleýin masgaralamagy duýduryp şahsy meseläni çözmek, ýokary tanyşlaryňa

daýanmak we ş.m. Gorkuzmakdan, onda-da howp etmekden başga zat dälidir. Şondan soňra ol adam ýa-da gurama hakynda nädip ýazyp bilersiňiz? Öz haýbatlaryňyzda ýatlan “tanyşlaryňyz” hakynda nädip ýazyp bilersiňiz? Islendik ýagdaýda siz onuň ýumrugynyň içine düşersiňiz. Edil şonuň ýaly-da, haýsydyr bir artykmaçlyklary ýa-da hormat goýmanlygy üçin we ş.m. ýeňillikleri talap edip ýazylan haty ulanyp bilersiňiz. Aderesat siziň gazetiňiziň öz işgärleriniň bähbidini kanuny bolmadyk ýol bilen goraýan matiýa topary diýip düşüner.

7. Dostluk ýa-da hyzmat üçin makalany “aýyrmaga” söz bermäň.

Käte kimdir biri sizden makalany “ýatdan çykarmagy” onuň deregine käbir puly tölemegi ýa-da hyzmaty teklipl edýär. Şeýle talaplara hiç haçan razy bolmaň. Haçan-da dostlar hakynda gürrüň gidende has ýumşak formada emma çalt hem kesgitli çözmän “ýok” diýmek bolar. Bu kärdeşlere hem degişlidir.

8. Maglumat almak üçin adamlary aldatmaň.

Habarçy hemişe özüni žurnalist diýip tanadýar. Özüni başga bir adam edip görkezip adamlardan mekirlilik bilen maglumat almak diňe bir nädogrulyk däl-de, howplydyr. Size öz tejribäňizde adamlary tanamaly bolýar. Adamlar eger siziň žurnalistdigiňizi bilmeseler, ýa-da olaryň aýtjak zatlaryna aýratyn gyzyklanma bildirýändigini bilseler, onda has erkin gürläp başlarlar. Siziň kimdigiňizi bilip, olar seresap bolarlar we näme aýtmalydygyny saýlap başlarlar. Şol wagtdan olar öz sözleriniň manysyna we

anyklygyna belli bir jogapkärçilik çekmeli bolarlar. Eger siz özüňiziň žurnalistdigiňizi aýtmasaňyz olar resmi däl gürründe hemişe bolup durýan ulaltmalary ulanarlar. Diňe aýratyn ýagdaylarda – žurnalistik barlaglarda özüňizi başga biri tanadyp bilersiňiz.

9. Maglumaty oýlap tapmaň we gowulandyрмаň

Maglumaty toslamak – nädogry we howply zatdyr. Ýöne faktlaryň falsifikasiýasy, hakykaty bezemek (mahabatlandyrmak) ýa-da makalanyň esasy manysy (ugry) bilen laýyk gelmeýän detala görä wagtlaýyn ýatdan çykarmak hem howpludyr. Siziň makalaňyz bu ýagdaýda aldawdyr. Bu suratçylara, adalatsyz “fotoreportažçylara” deň derejede degişlidir. Bu ýerde waka ýa-da ýagdaý hamana öň hakykatda hem bolan ýaly edip görkezilýär.

10. Hiç haçan öz maglumat çeşmäňiziň üstüni açmaň.

Žurnalistler köp maglumaty habar berýän adamyň ady hiç haçan belli bolmaz ýaly şertlerde alýarlar. Öz çeşmeleriniň adyny gizlin saklamak örän zerur. Aýratyn hem, eger maglumatyň ýaýramagyna örän erbet garaýan hökümet bilen iş çalşylanda şeýle bolýar.

Çeşmäni açmak—beren sözüňi bozmak, soňra bolsa žurnaliste her kim habar berip bilmez. Başga ýagdaýlarda bu ýagdaý siziň çeşmäňize işden boşadylmak, türme, ondan hem erbet zat bilen gutaryp biler.

11. Hemişe öz ýalňyşlygyňyzy düzediň.

Žurnalistler birinji garalamasyny, köplenç, adatdan daşary režimde döredýärler. Ol hiç hili çeşmä

salgylanylman, çalt, elugra adilyär. Şol sebäpden, ýalňyşlyklar mümkin. Gazetlere bulary hiç bir jedelsiz düzetmek zerur. Bu dogry hereket—okyjylar has dogry maglumat alýar, size minnetdar bolup, siziň ýürekdeşligiňize baha berýär. Özüňiziň ýalňyş goýberjekdigiňizden gorkýarsyňyz—bu bütinleý akmaklyk, siz hiç kimi aldamaýarsyňyz.

12. Öz makalalaryňyzdan şahsy bähbit gözlemäň.

Ýazýan adamyňyzdan peýda görmeseňiz, ýazylan makalanyň peýdasy ýok diýip, özüňizi aldamaň.

Žurnalistiň barlag geçirjek bolup, kanuny bolmadyk işe çekilmegi örän seýrek ýagdaý. Bu iş däl. Materialyň gözleginde kanuny bozmak howply. Tersine bolan ýagdaýda žurnalistiň islendik moral aklanmagy onuň üstüni çyzýar. Başga bir tarapdan, neşe, jenaýat we beýil. Barada ýazýan žurnalistler şol wagt polisiýa eltäýmeli maglumatlaryň üstünden barýarlar. Bu meseläni özüň çözmek üçin uly tejribe gerek, emma barlag bilen höhümete duýdurmazdan meşgullanmak iki ýagdaýda mümkindir. Birinjiden, eger siziň dymmagyňyz parahat ýaşayan ilata zyýan etmeýän bolsa, ikinjiden, eger siz maglumaty dessine polisiýa berýän bolsaňyz. Parahat ilatyň hopsyzlyk şertleri žurnalistleri heläkçilige syn ýa-da urşy durýanlygy, hiç bir hereketi etmeýänliginde aýyplamagy degişlidir.

NETIJEDE:

Gowy žurnalistikada hem žurnalistleriň ýa-da gazetlere gözegçilik edýänleriň özleriniň goýýan

çäklendirmeleri bolýar. Örän giň ýaýran ýaranjaň tassyklamalaryň biri gazetde wakalaryň şöhlendirilmegi ol gazetiň stili we “maglumat gymmatlygy” (başga söz bilen aýdylanda okyja gyzykly ölçegler bilen) ady bilen kesgitlenilýär.

Žurnalistleriň şahsy gymmatlygy—iň bolmanda, işiň başynda, beýan edilenler bilen gabat gelýär. Emma olaryň işlerinde bular hemişe bolup durmaýar. Hojaýynlardan we umumy kabul edilenlerden žurnalistler başga, şeýle ýokary bolmadyk gymmatlyklary özleşdirýärler. Işe güýjüň beýleki sazlaýjylary—gazanyp bolunjak pul (ýa howpsyzlygy üpjün etjek we saklap boljak iş) çykyş edýär (girýär). Ol ilki başky bellikler (düzgünler) bilen ylalaşyp, ondan başga-da, hiç bir žurnalistiň doly boşanyp bilmeýän şahsy garaýyşlarynyň ýüki işe girişýär (goşulýar). Emma žurnalistlere olaryň gymmatlyklaryny beýan et diýilse, onda olaryň bary diýen ýaly, haýsylary bilen işe başlan bolsa, şony hem agzarlar.

ŽURNALIST WE MAGLUMAT ÇEŞMESI

1. Adam žurnalistiň maglumat alýan çeşmesidir
2. Adamlar maglumat bermäge borçlумы?
3. Ýalan maglumatdan gaça duruň!
4. Abraýly we ynamdar çeşmä ýüzlenmek gerek

Maglumat çeşmesi reportýoryň ahlak garaýşynyň obýektidir. Žurnalist materialy taýýarlamaga girişende, iş üçin gerek bolan maglumatlary jemlemäge ýakyndan kömek berýän adamlar bilen iň esasy aragatnaşykda bolýar. Maglumatlary almagyň zerur we ýeke-täk serişdesi

bolan ýüzbe-ýüz aragatnaşyk žurnalistik işiň aýrylmaz bölegine öwrülýär. Şeýle aragatnaşykda galamgär, ilkinji nobatda işiň bähbidini baş maksat edip goýýar. Şonuň üçinem söhbetdeşi saýlap alan mahalynda žurnalisti diňe bir şahsyýetiň özboluşlylygy däl-de, eýsem onuň berilýän soraglary aýdyňlaşdyrmak babatdaky başarjaňlygy, adalatlylygy we dogruçylygy has aşa gyzyklandyrýar.

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimizde žurnalistiň zerur maglumatlary almaklary üçin ähli mümkinçilikler döredilen. Ýurduň habar beriş serişdeleriniň önünde «ýapyk gapy» ýok. Milli žurnalistikanyň wekilleri üçin diňe bir ýurtda bolup geçýän wakalaryň maglumatlary däl, hatda döwletiň içeri, daşary syýasatlary bilen baglanyşykly içerkidöwlet işleriniň maglumatlary hem elýeterlidir. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2008-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda medeniýet ulgamynyň, metbugatyň, telewideniýäniň we radionyň ýolbaşçylary bilen geçiren maslahatynda eden çykyşynda: «Döwlet derejesinde geçirilýän resmi kabul edilişiklere, çäreler her redaksiýadan bir žurnalistiň hem-de bir fotohabarçynyň gatnaşmagyny ýola goýmak üçin mümkinçilik dörederis» diýip bellemegi hem munuň aýdyň subutydyr.

Žurnalist üçin maglumat almagyň ähli mümkinçilikleriň döredilendigine garamazdan, oňa haýsydyr bir zady, wakany gürrüň bermäge hiç bir raýaty mejbur edip bolmaz. Kanun hiç kimi žurnaliste maglumat bermek babatda borçly etmeýär. Habar beriş serişdesiniň wekili bilen gürrüňdeş bolmalymy ýada ýok diýen soraga

her adam özüçe jogap berip biler, bu babatdaky hereketde hem raýatlar erkindirler. Şu jähetdenem, adamyň göwnüne ýol salyp bilmek we onuň gerekli wakany we maglumatlary öz islegi boýunça doly gürrüň bermegini gazanmak başarnygy žurnalistiň öz ukybyna bagly.

Zerur bolan maglumaty, faktlary öwrenen žurnalist ony öz okyjysyna ýa-da diňleýjisine, şol, eşiden ýa-da belläp alan görnüşinde hözürlemeýär. Ol oňa öz üýtgetmelerini girizýär. Sebäbi maglumat eline gowşandan soňra, žurnalist taýýarlaýan makalasynda diňe bir wakalaryň gidişini däl, eýsem oňa söhbetdeşiniň garaşsyzny we ol babatdaky hereketleriniň ýagdaýyny hem beýan etmeli bolýar. Mysal üçin interwýu taýýarlamak üçin adaman şübhesiz dogruçyl maglumatlary almak bir zat, žurnalistik döredijiligiň obýekti, bolup duran adamyň nukdaýnazaryny açmak düýbünden başga zat. Bu babatda öňde goýlan maksada ýetmegiň özboluşly ýoly bar. Işewür çemeleşiş, yzly-yzyna berilýän soraglar garaşylýan netijäni bermeýär. Bu ýerde biraz erkin söhbetdeşlige ýol açmaly, gerek ýerinde, gürründeşiň tabyna görä, duýguçyl gürründeşlige girmeli. Žurnalist söhbetdeşi bilen diňe resmi esasyda tanyşman, onuň özboluşly şahsyýetlik häsiýetleriniň esasynda-da «açyşlar» etmeli, şol bir wagtyň özünde öz işjeň mümkinçiliklerini artdyrmaly. Ýagny ol bilermenlik, girişgenlik ýaly başaraňlygyna daýanyp, gürründeşiň häsiýetini we «dilini» açmaly.

Muňa garamazdan, degişli adam bilen söhbetdeşlige işjeňlik ýagdaýynda girişmek üstünligiň girewidir. Işiň maksadyny, gürründeş bolmaly adamlaryny we gürründeşligiň gurluşyny taýýarlan žurnalist söhbetdeşini

duşuşygyň maksady bilen tanyşdyrmaly. Sebäbi onuň işi forma taýdan adamlar bilen ikiçäk, ýüzbe-ýüz gürründeşlikden ybarat bolsa-da, mazmun taýdan jemgyýetçilik bähbidine, köpçülige ýaýylmaga niýetlenýär. Žurnalistiň kimden, nireden alnan maglumatlara esaslanýandygyny okyjylar anyk bilmeli. Hatda ol maglumat çeşmesini açmazlyk şertine uýmaly bolaýanda-da, okyjysyna iň bolmanda, haýsy ulgamyň, nähiliräk şahsyýetiň habarlaryna salgylanýandygyny okyjysyna mälim etmeli. Şu ýerde «Washington post» gazetiniň redaksiýasynyň ýaş işgärleriniň biri Jannet Kukyň derejeli baýraga mynasyp bolan «Jimminiň dünýäsi» atly makalasy bilen baglanyşykly waka baradaky habary ýatlamak ýerlikli bolsa gerek. Galamgäriň bu makalasy ýedi ýaşly narkoman Jimmi barada bolup, gahrymany awtoryň özi «howadan» alýar. Çap edilen makala okyjylarda uly seslenme döredýär, olaryň arasyndan ýaşajyk oglana kömek etjekler tapylyp, Jimminiň salgysyny sorap, redaksiýa ýüz tutýanlar köpelip ugraýar. Redaksiýa her hili hokgalar bilen adres bermekden boýun gaçyrýar, ýöne «ýalanyň aýaklarynyň gysgadygy» üçin hakykatyň üsti açylýar we Jannet Kuk Pulitzerow baýragyny yzyna gaýtarmakdan ötri, žurnalistlik abraýyny hem ýitirýär. Şunuň özi daşary ýurt neşirinde ýüze çykan hadysadygyna garamazdan, žurnalistiň diňe şübhesiz, anyk we dogruçyl maglumatlara ýüzlenmelidiginiň bir mysalydyr.

Professional etikanyň normalary žurnalistiň daşgulakdan ýa-da nätanyş adamdan eşidenlerini, anygyna ýetilmedik faktlary dogruçyl maglumat hökmünde

köpçülige ýaýmagyny düýbünden gadagan edýär. Aslyýetinde, žurnalist öz alan maglumatlaryny anyk faktlar, şübhe döredýänler we nädogrular diýen toparlara bölmeli. Wakanyň bolup geçen ýerinde, oňa şaýat bolanlardan derhal alnan maglumatlar bir başga, wakalar sowlansoň, ol hakda ikinji bir adamdan ýa-da daşgulakdan alnan materiallaryň düýbünden başga zat boljagy gümansyzdyr. Şeýle-de wakalara dahylly hünärmen ynanyşmaga has gowudyr. Şeýle-de, žurnalistiň özi-de fakt alýan adamynyň dogruçyllygyna, gürrüň berýän wakalaryna öz dahyllylygyny beýan edişine, şahsy äheňleri ulanyşyna görä-de hakykata göz ýetirmegi başarmaly.

Işde her hili ýagdaýlar bolup biler. Material we wagt ýetmezligi sebäpli kähallatlarda öňden bar bolan materiallary ulanmagyň zerurlygy ýüze çykýar. Şeýle halatda redaktor ýa-da degişli edebi işgär şol materiala degişli maglumatlaryň dogrulygyny anyklamak, okyjylara ýalňyş habaryň berilmegini aradan aýyrmak üçin abraýly şahsa ýüzlenmek babatda ýalňyşlyga ýol berýär. Birnäçe ýyl mundan öň ýerli gazetleriň birinde işleýän tejribeli fotohabarçy öňräk alan suratlarynyň birini gazete berýär. Ýöne surat çap bolmazdan öň ondaky işçiniň öňki ýerinde işläp-işlemeýändigini anyklamak üçindegişli edara jaň edýär. Onuň jaňyna başlygyň kätibi — ýaş gyz jogap berip, bu barada özüniň habarsyzdygyny aýdýar we ondan-mundan sorap, şeýle adamyň işläp ýörendigini habar berýär. Şondan soň fotohabarçy suratyň aşagyna zähmetiň öňdebaryjysy hökmündäki ýazgysyny ýazyp, çapa hödürleýär, göräýmäge, hemme zat ýerbe-ýer ýaly.

Emma kärhanada fotohabarçynyň idäni bilen ady we familiýasy meňzeş bolan ýene bir işgär bar eken, suratdakynyň özi bolsa, aradan çykan eken. Eger ilki başda fotohabarçy işgärler bölümi bilen habarlaşan bolsady, şol ýerden anyk maglumatlary alyp bilerdi. Ine, maglumat çeşmesi ýalňyşylan halatda ýüze çykyp biläýjek ýagdaý!

Žurnalistiň şübhesiz maglumatlary toplamagy we olary dogruçyllygy bilen okyjylara ýetirmegi onuň hünär ahlagynyň aýrylmaz bölegidir. Žurnalistiň maglumat çeşmesi bolan adamlar bilen özara gatnaşygy dürli görnüşlerde, çygyrlarda amala aşyrylyp bilner. Biz şolaryň käbir ýagdaýlary babatda söz açdyk. Esasy zat, olaryň her biriniň üstünde aýratyn durup, hersini ilik-düwme seljermek däl-de, her hili ýagdaýlarda-da, žurnalistiň anyk, okyjyda şübhe döretmejek, delilli maglumatlary ulanmagydyr.

AWTORLARYŇY TANAMALYSYŇ

1. Žurnalistiň borjy.
2. Çylşyrymly işiň gözbaşynda.
3. Awtor, okyjy — žurnalistiň obýekti.
4. Hünär ahlagynyň talaplary.
5. Žurnalist we halk

Žurnalistiň professional borjy diňe onuň öz adyndan makalalary taýýarlalydygyny däl, eýsem žurnalistiň öz işleýän habar beriş serişdesiniň işine jemgyýetiň agzalaryny çekmäge, olar bilen habar beriş çärelerini guramaga dahyllydygyny hem öz içine alýar. Munuň özi žurnalistiň dürli kärdäki adamlar bilen söz gatnaşygynda bolmalydygyny aňladýar. Ol adamlary žemgyýetiň wajpy

meselelerini ara alyp maslahatlaşmaga, olar babatda öz pikirlerini beýan etmäge çekmeli, okyjylara, diňleýjilere makalalary buýurmaly, olaryň täsirli makalalary taýýarlamagyna ýardam etmeli, şeýle-de redaksiýanyň gündelik poçtasy bilen işlemeli. Bu babatda in oňaly aragatnaşyk gurşawy dürli ugurly döredijilik adamlaryny awtorlyk işleri hasaplanýar. Ýöne şu oňaly gurşawda netijeli işlemegiňem uly kynçylyklary bar. Çünki žurnalistden beýleki islendik adam, hatda ol döredijilik işgäri bolayanda-da redaksiýa hödürleýän işi döredijilik toparynyň talabyna doly laýyk bolmaýar. Žurnalist onuň bilen kä ideýa beriji hökmünde işleşse, käte çeperçilik redaktory ýa-da prodýusser bolmaly bolýar. Žurnalist telekeçiden, syýasatçydan, ylym ýa-da medeniýet işgärinden gysgajyk interwýuny zordan alan halatynda-ha, ýagdaý has hem agyrlaşýar. Žurnalist özüniň döredijiligini şol hünäre beletlik tejribesi we berlen kiçijik interwýu bilen sazlaşdyryp ulanmaly bolýar. Mahlasy, awtorlar dürli-dürli, olar bilen işleşmegiň ýagdaýy hem şeýle. Esasy zat —žurnalistiň öz iş prosesinde adamlar bilen özara gatnaşyga girýändigidir. Ol kä halatda bir şahsyýet bilen, käwagt hem tutuş kollektiwiň agzalary bilen aragatnaşyga girýär. Awtoryň mertebesini saklamaly (ol belli bir derejede özüni žurnalistiň özi ýaly duýýar ahbetin!) Neşiriň ýa-da ýaýlymyň žemgyýetiň wekilleri bilen ýygy aragatnaşyk saklamagynda žurnalistleriň awtorlar bilen işleşip bilmeginiň uly orny bardyr.

Žurnalist adamlar bilen erkin aragatnaşykda bolýar. Sebäbi maglumatlary dile6 ýazga geçirmegiň barşyna dartgynlylyk ýa-da zor salmak garşylyklaýyn täsir edýär.

Erkin aragatnaşyk žurnalistik gözlege oňyn täsir etmek bilen birlikde, awtorlar bilen käbir garaşylmadyk ýagdaýlary-da ýüze çykaryp biler. Gyssagly «ýüdmenilmeli» şol ýagdaýlaryň neşiriň çapa gidýän pursatynda ýa-da tele efiriň gidýän wagtynda hem döräp biler. Islendik pursatda ýüze çykyp biläýjek şol ýagdaýlaryň çözgüdini žurnalist tapmaly. Şonuň üçinem professionallyk başarnygyny aýagaldygyna ulanýan žurnalist özüni hernäçe erkin duýsa-da, içki dartgynlygy — jogapkärçiligini hiç wagt elden bermeýär. Ine, şu zatlaryň özi-de žurnalistik tejribede awtorlar bilen işlemek boýunça kemala gelen sowatly çözgütleriň ulgamyny döredipdir. Şol ulgamyň özi hünär ahlagynyň özboluly düzüm bölegini emele getirýär:

— awtorlar bilen özara sylag-hormata esaslanýan aragatnaşygy ýola goýmaly. Ol aragatnaşyk sabyrlylyk bilen gazanylan özara düşünişmek we borçlulyk duýgularyna hem-de hyzmatdaşlygyň meýletinlik ýagdaýyna esaslanmaly, şeýle-de diňe awtor bolup görünmegiň hatyrasyny aradan aýyrmaly.

— awtoryň özboluşlylygyna sarpa goýmaly, makalalar redaktirlenýän wagtynda awtoryň pikirlerindäki we beýan ediş dilindäki özboluşlylygy gorap saklamaly, ýagny zerur ähmiýeti bolmadyk, diňe redaktirleýäniň isleýşi bilen bagly bolan «süýjülik dadyny» berjek bolmazdan, öz asyl bolşunda saklamaga çalyşmaly,

— awtory onuň makalasyna girizilen ähli goşmaçalar, düzedişler (stilistik düzedişlere çenli) bilen tanyşdyrmaly. Eger-de tanyşdyrmagyň mümkin bolmadyk halatynda, aýdaly, makala sahypada ýerleşdirilýän ýa-da

montaž edilýän wagtynda gysgaldylan bolsa, onda žurnalist awtor bilen neşir çap bolandan soňra duşuşyp, ýagdaýy düşündirmeli hem-de ondan ötüňç soramagy unutmaly däl.

— awtoryň makalasy çap etmäge mynasyp görülmedik halatynda, ýagdaýy örän eserdeňlik bilen, awtoryň göwnüne degmezlik, awtorlyk buýsanjyna şek ýetirmezlik başarnygy esasynda düşündirmeli.

— žurnalist özgeleriň makalasyndaky ideýalary ulanjak bolup, makalanyň ýazary bilen awtorlyk bileleşigine goşuljak bolup (bu ýerde işiň bähbidine soawtorlyk edilýän halatlar göz önünde tutulmaýar) gözden düşmeli däl-de, özüniň professionallyk mertebesini gorap saklamaly.

Ýokarda belleniip geçilen talaplary berjaý etmek žurnalistiň hünär etikasynyň düzüm bölegine girýär. Biz awtorlar bilen işleşmegiň talaplaryny beýan edende, esasan, habar beriş serişdeleriniň metbugat neşirlerinde işleýän žurnalistlere dahylly ýagdaýlara ýüzlendik. Muňa garamazdan, radio-tele žurnalistler hem olary öz işlerinde esas hökmünde ulanyp bilerler.

Professional işiniň häsiýeti boýunça mydama adamlaryň arasynda bolan žurnalist halk bilen aýrylmaz baglanyşykdadyr. Hakyky makala hiç wagt ýyly ojagyň başynda, ýumşak kürsiniň üstünde ýa-da ýassyk ýakymynyň içinde ýazylmaýar. Makala ýaşayş-durmuşyň, zähmetiň ýa-da wakalaryň iň gyzgalaňly, gaýnap-joşýan yerinden tapylýar we «gyzgyny» bilen taýýarlanylýar. Žurnalistiň işinde, gynansak-da, şahsy bähbide ýa-da isleglere az orun galýar. Sebäbi ol öz işiniň

netijeli we bähbitli bolmagy üçin, ilkinji nobatda, halkyň isleg-talaplaryny bilmeli we şolaruň hasyl bolmagyna gulluk etmeli, taýýarlaýan, çap etdirýän makalalarynda hem halkyň nukdaýnazaryndan ugur almaly. Žurnalist halkyň adyndan iň uly auditoriýanyň önünde yzygiderli çykyş edýän ýeke-täk hünärmen. Şu jähetdenem, ol mydama halk bähbidini goramaly we halk köpçüligini ýagşy amallara, agzybir ýaşaýşa, adamzat bähbitli işlere çagyrmaly, ony ruhlandyrmaly. Gerek bolsa, köpçüligiň iş, okuw we durmuş hajatlary üçin zerur bolan mümkinçilikleriň döredilmegini gazanmaly. Şonuň üçinem onuň orny ýyly törden däl-de, mydama halkyň arasyndan bolmaly. Ýeri gelende bellesek, halkyň öz dilinde aýdylyşy ýaly, «garpyz ýarylsa-da içinden žurnalist çykmaly».

Žurnalistiň üstünligi okyjysyny tapmak, şolaryň ynamyny, hormat-söýgüsini gazanmak bilen. Ol bu zatlary haçan-da, hakykaty beýan edende, öz işinde sap adalata uýanda, öz milli diliniň söz baýlygyndan başarjaň we ýerlikli peýdalananda gazanyp bilýär. Žurnalist wakalary, durmuşy we durmuşyň ösüş-özgerişli ýa-da wawwaly taraplaryny görüp, seljerip, bahalandyryp we halk köpçüligine ýetirip bilende, daşynyň okyjysyny artdyrýar, özi bilen pikirdeş, sagdyn garaýyşly awtorlary gazanýar. Hut, şonuň üçinem, žurnalistiň abraý-hormaty we ykrarnamasy mydama halk bilen!

REDAKSIÝANYŇ IÇKI AHLAK GURŞAWY

1. Redaksion gurşaw barada
2. Esasy düzgünler

3. Kärdeşler raýdaşlygynyň täsiri

4. Işdeşiňi goldamak — zerur şert

Redaksiýanyň içki ahlak gurşawy köp zady öz içine alýar. Şolaryň ilkinjisi zähmet toparyndaky ruhy rahatlyk. Adam öz-özi we töweregindäkiler bilen düşünişip ýaşanda, işlände şol rahatlygy duýýar. Redaksiýanyň döredijilik toparynda işleriň kadaly ýola goýulmagy üçinem ruhy rahatlygyň üpjün edilimegi zerur. Redaksiýadaky ahlak gurşaw ýerbe-ýer bolan ýagdaýynda, işgärler bir-biri bilen sylag-hormat esasynda, özüňi alyp barmagyň milli mylakatlylygy hem-de ahlak medeniýeti (bu babatda žurnalist halkara ülnülerden tejribeli bolmaly) esasynda gatnaşyp, öz mertebesini, hünäriň hormatyny hem-de zähmet toparynyň agzybirliğini beýgeldýär. Aslynda adamyň adam bolmagynda onuň ruhy rahatlygynyň uly orny bardyr. Aslynda, ruhy rahatlyk näme, ony nämeler bilen kesgitläp bolýar?! Bu zatlar barada heniz kesgitli gelnen netije ýok bolsa gerek. Muňa garamazdan degişli düşüňjäni döretmek, ösdürmek, belki-de takyk kesgitlemeleriň döremegine esas goýmak üçin şulary nygtamak isleýäris:

Her bir hünärde bolşy ýaly, redaksiýalaryň hünär-ahlak gurşawynda-da ýyllaryň dowamynda kemala gelen pugta, döredijilik toparynyň durmuşynyň esasy ülnülerini kesgitleýän düzgünler bolýar. Redaksiýadaky hünär ahlak gurşawy näderejede sagdyn bolsa, zähmet toparynyň durmuşy sagdyn bolýar, işiň netijesi ýokary bolýar. Ol sagdynlygyň hil tarapyny birnäçe ýagdaýlar kesgitleýär, muňa garamazdan, redaksion gurşawa täsirini ýetirýän

esasy ýagdaýlar hökmünde şu aşakdakylary öňe çykarmak bolar:

— redaksiýada işgärleriň durmuşy babatda höküm sürýän durumyň häsiýeti,

— zähmet toparynyň agzalarynyň hünär derejeleriniň ýakynlyk ýagdaýy (hem ýolbaşçynyň, hem işgärleriň),

— redaksiýanyň ýolbaşçylygy tarapyndan kemala getirilen maksatlaýyn ýörelgeler,

— ýolbaşçylyk bilen ýönekeý işgärleriň arasynda kemala gelen özara gatnaşygyň ýagdaýy,

— redaksiýanyň ýönekeý işgärleriniň arasyndaky özara gatnaşygyň ýagdaýy,

— zähmet toparynyň içinde özara gatnaşygyň kabul edilen görnüşi,

— redaksion toparyň dtwerek-daşdakylar, şol sanda beýleki döredijilik toparyndan bolan kärdeşleri bilen gatnaşygynyň ýagdaýy.

Bu ýagdaýlaryň durumy, belli bir derejede, her bir döredijilik işgäriniň hünär ahlak kämilliginiň we ahlaklylyk derejesiniň hiliniň ýüze çykmasyny hem-de kollektiwdäki işewür aragatnaşygyň medeniýetini aňladýar. Şunuň bilen baglanyşykly, sagdyn ahlak gurşawyň zähmet toparynyň ýokary hünär-ahlak kämilliginden we işewür aragatnaşygyň ahlaklylygyndan emele gelýändigini ýene bir gezek nygtamak ýerliklidir.

Redaksion toparda žurnalistleriň her biri beýlekini çalşyp bilýän bolsa, ýöne şol bir wagtyň özünde olaryň hersiniň beýleki biri bilen çalşyp bolmajak başarnygy bar bolsa, şol döredijilik toparynyň iň utuşly tarapydyr. Žurnalistiň döredijilik nukdaýnazary redaksiýanyň

maksatnamasy gabat gelyän bolsa, oňa ýetesi bagt ýok. Ýöne beýle bagt žurnalistiň aňsat ýetip bilýän zady däl. Aýratynam, ýaş hünärmenler tä öz döredijilik mümkinçiligini doly açýançaýlar, belli bir redaksiýanyň «çarhynda kynlyk bilen aýlanýarlar». Bu işe göwün berenler üstünlik «keseline» özüni aldyrmaly dälirler. Eger şeýle bolsa, žurnalist bilen žurnalistiň, žurnalist bilen redaktoryň, hatda žurnalist bilen žemgyýetiň arasynda hem ahlak düşünişmezligi ýüze çykar durar. Bu meseläniň öz-özünden, aňsatlyk bilen çözülyän ýeri bardyr, ol — döredijilik bäsleşikleri. Ol bäsleşikler «Alynyň ala meýdany» diýilýäne meňzeşdir, ýetip bilen üstünligiňi ykraram eder, äleme-de ýaýar.

Her redaksiýanyň öz içinde-de içki bäsleşik dowam edýär. Döredijilikde içki bäsleşiksiz öňegidişlik duýulmaýar. Bu bäsleşigiň eminleri redaktor bilen jogapkär kätipdir. Haýsy materialyň has artykmaçdygyny şolar kesgitleýär we gowy işe derhal neşirden orun berýärler. Umuman-a, döredijilik işgärini ruhlandyrmakda, zähmet toparynda dostluk, kärdeşlik gatnaşyklaryny pugtalandyrmakda baş redaktoryň sözüne uly orun degişli. Sebäbi onuň özi işgärleriň nusga alýan, her sözünü arzylaýan adamy ahyryn! Redaksiýada žurnalistik ýagdaýyna ştat birligi ýa-da ýazan makalasynyň setir sany bilen kesgitlenmeli däl-de, işiniň hili bilen kesgitlenilmeli. Işdeşleriň şu jähetli oňlamasyna eýe bolmak okyjylaryň ykrarnamasyndan has arzylydyr. Işgäriň kollektiwdäki ruhy-ahlak ýagdaýy onuň ymtlyşlarynyň öz başarnygyna gabat gelmegi bilen hem-de şol başarnyga kärdeşleriniň

berýän bahasyna görä bolýar. Ondan hiç zada garaşylmazlyk işgäri bütinleý ruhdan düşürýär.

Zähmet toparyndaky ahlak sagdynlygyň ýagdaýy işgäriň döredijilik şowsuzlygyna ýa-da ýiti garşylyga sezewar bolan halatynda has aýdyň duýulýar. Şularyň birinjisinde adama sypaýyçylykl çemeleşiş gerek bolýan bolsa, ikinjisinde ol işdeş ýoldaşlaryň ynam-goldawyna mätäç bolýar. Žurnalist hemişe diýen ýaly garşylyklary ýeňip işlemeli bolýar. Şonuň üçinem, oňa işdeş ýoldaşlary bilen raýdaşlyk, duýgudaşlyk gatnaşyklary hemişe gerek. Şol zatlar onuň saglygyna, keýpiçaglygyna we iş öndürijiligine täsir edýär. Özüne ynanylmaýan gurşawda, öz-özüne ynanmaýan ýagdaýynda žurnaliste işlemek we döretmek çetindir.

Professional raýdaşlyk professional etikanyň esasy prinsipleriniň biridir. Şu jähetdenem, žurnalist hiç bir bäsleşikde ýoldaşlarynyň ynamyndan bilkastlaýyn peýdalanmaly däldir. Ol ýoldaşlaryna döredijilik başarnyklaryny açmaga, bilimini artdyrmaga we ussatlygyny ýokarlandyrmaga ýardam etmeli. Redaksiýalarda ahlak taýdan durnukly ýagdaýyň emele gelmegi jemgyýetçilik pikiri bilenem baglanyşyklydyr. Esasanam, redaksiýada köp ýyllyk tejribeli, halkyň halan galamgärleriniň işlemegi zähmet toparynyň abraý-mertebesidir. Olaryň her sözünde saldamly many we uly mekdeplik terbiýe duýulýar. Şunuň özi-de, döredijilik toparyndaky ruhy-ahlak durumy jebisleşdirýär.

**Žurnalistleriň we habar beriş serişdeleriň
hökümet organlary bilen arabaglanyşygy**

Žurnalistler hemişe häkimiýet (wlast) bilen işleşýärler. Meselem, sport ugry boýunça işleýän žurnalistler mydama hereket bilen işleşmeli bolýarlar, sebäbi sporda hereket bilen çözmeli meseleler kän. Islendik ugurdan işleýän žurnalistler hem hereket bilen işlemeli bolýar. Sebäbi biz hökümediň alyp barýan işleri barada ýazýarys, wagyz edýäris, ertesi gün näme boljagyny bilmek islerýäris.

Habar beriş gullugynda işleýän žurnalistleriň işine waka barada çalt we tiz habar bermek girýär. Meselem: şeýle waka boldy, şeýle gürrüň boldy,ýew gürlledi we şm. Bu žurnalistikanyň örän kiçi bölegi. Biriniň gürlänini hiç-hili kommentariýasyz halka ýetirmek aňsat ýaly. Emma halky diňe gürlän adamyň sözi gyzyklandyrman, eýsem onuň näme üçin şeýle diýeni, erte näme diýjegi, nämaler ýene aýtmalydygy hem gyzyklandyrýar. Bu barada žurnalistleriň pikiri näme? Bu zatlary tiz etmek kyn.

Öz hünärini gowy ýerine ýetirip bilýän žurnalist kim? Hakyky žurnalist habar ýazanda hiç wagt doly anygyna ýetmedik zady barada ýazmaýar.

Habar berýän faktlarynyň dogrydygyny barlap, soňra ýazýar. Diňe şeýle žurnalist sözüň doly manysynda žurnalist bolup bilýär. Haýsydyr bir adam barada ýazmak isläniňde hem şol adamyň özüni gowy tanap, ähli zady gowy ýazýanyňa doly ynamdar bolanyňdan soň ýazmaly. Makalaň çykandan soň hiç kimiň ýanynda ýüzüň gymaz ýaly bolmaly. Şonuň üçin hem, edip bilseň, resminamalara, çeşmelere salgylanyp ýazmaly. Birden ýazan zadyndan närazy adam bolaýan ýagdaýynda,

faktlary alan çeşmäň bolmaly. Emma resminamalar hem dürli-dürli. Olaryň hem dogrudygyna üns bermeli.

Siz kazyýet ugrundan bir zat ýazmak isleýäňiz. Habar beriş serişdeleri baradaky Kanun boýunça islendik uly işde işleýän adam žurnalistleriň soragyna jogap beräýmeli. Emma olaryň mydama jogap beresi gelip duranok. Belki olaryň aýdasy, ýaýasy gelmeýän zatlary bar. Size ynamsyzlyk etmekleri mümkin. Ynamsyzlygy ýeňip geçmäge, ynama girmäge çalyşmaly. Özüňe berlen informasiýany göni geçirmeli bolýan ýagdaýlary hem bolýar. Beýle pozisiýa erbet däl. Göni habar bermegem bir çykalga. Käbir žurnalistler bolsa eşiden zadynyň üstüne öz pikirlerini goşup, biraz üýtgedip ýazýarlar, beýle etmek ak ýürekliklik däl. Eşiden zadyňy däl-de, gören zadyňy ýazmaly.

Žurnalistlerde prezumpsiýa dobroporýadoçnosti diýen düşünje bar. Kim barada ýazsaň hem şol adam parýadoçnyý diýip pikir etmeli. Eger onuň kemçiligini bilseň, onda ony subut etmeli. Eger sud bolýan adam sud edilip, günäsi boýnuna goýulýança, ol adam barada günäli höhmünde ýazmak bolanok. Bu ýerde etiki—hukuk meseleleri ýüze çykýar.